

III V великој офанзиви

Припреме за пробој сремског фронта

Савезници су планирали да крајем марта или почетком априла 1945. почну једновремену концентричну офанзиву против тзв. Хитлерове тврђаве и присиле Немачку на безусловну капитулацију. Крајем марта армије савезника су углавном биле спремне да крену у ову офанзиву и задају Хитлеровој Немачкој последњи ударац. Црвена армија је кренула у офанзиву од Северног мора до Марибора на Берлин, Праг и Беч. Са запада су америчке, британске и француске армије до 7. марта избиле на Рајну а 23. марта је форсирале. Рурска област заузета је 18. априла, чиме је продор у Немачку отворен. Са северних падина Апенина 9. априла су кренуле ка северу Италије 8. британска и 5. америчка армија.

Немачка се на Југоистоку напрезала да поправи свој положај. Њене операције »Вукодлак«, »Шумски ђаво«, »Мајска ружа« у Босни и Словенији и »Пролећно буђење« у Мађарској претрпеле су неуспехе. Команди Југоистока потчињене су све снаге између Драве, Јадранског мора и Соче (групе армија »Ц« и »Ф«).¹⁶³⁾

Задатак 34. армијског корпуса био је да одсудно брани поседнуту линију сремског фронта, да спречи њено пробијање и да се у одређено време организовано повуче

163) у саставу Команде југоистока били су: 15. коњичко-козачки, 69. резервни, 15. и 21. брдски, 34. и 97. армијски корпус, утврђени рејон Пула, снаге полиције и тзв. Независне државе Хрватске - укупне јачине 8.000.000 војника.

Команда југоистока је наредила да се сремски фронт припреми за повлачење 29. марта у висини десног крила 2. оклопне армије. Са сремског фронта је 1. априла пребачена у Мађарску 117. ловачка дивизија, а наређено је убрзано повлачење 21. брдског корпуса из Босне.

на линију Вуковар - Винковци - Сава, а касније на линију Осијек - Баково - Сава и са тих линија штити повлачење 21. брдског корпуса из Босне.¹⁶⁴⁾

Предњи крај сремског фронта био је до 20. јануара на »нибелуншкој« линији - испред Мохова, Товарника, Илинаца и Градине на Босуту до Саве. По дубини се састојао од предградних положаја изграђених у групном систему, главног положаја од три реда ровова са великим бројем бункера, минских поља, препрека од жице и ватрених положаја артиљерије са добро организованим системом ватре и упориштима Мохово, Товарник, Ловас и друга села уређена за кружну одбрану и положаје дивизијских резерви на линији Опатовац - Јелаш шума.

Иза ове линије била је последња седма, »зелена« одбрамбена линија сремског фронта (Дунав - Сотин - Грабово - Берак - Оролик - Спачванске шуме), а иза ње, у дубини, били су делимично утврђени и планирани за поседање одбрамбени појасеви: винковачки (Вуковар - Винковци - Жупања - Сава), ђаковачки (Осијек - Баково - Стричивојна - Врпоље - Јаруга) и славонски (Доњи Михољцац - Плетерница - Орљава).

Крајем марта 1945. Југословенска армија је завршила припреме за пробој сремског фронта и офанзиву за ослобођење западног дела Југославије. Она је бројала око 800.000 бораца, добро наоружаних, организованих и оспособљених за савремено ратовање. Била је то четврта, по снази оружана сила савезника у Европи. Првог марта

¹⁶⁴⁾ Зона одбране 34. армијског корпуса била је: од Дунава и Драве на северу до линије Зворник - Тузла - Добој на југу. Бранило је 120.000 војника, 700 топова и 700 моторних возила. Штаб корпуса је био V Нуштару, а јединице у овом распореду: 11. пољска ваздухопловна дивизија са ојачањима од Михољца до Даља; од Вуковара; 41. пешадијска дивизија ојачана 963. тврђавском бригадом, борбеним групама »Бремер« и »Ифлум«, 843. немачко-кавказским и 845. немачко-арапским батаљоном од Дунава до Липовца и 3. усташко-домобранска дивизија од Липовца до Саве; јужно од Саве немачка 22. гренадирска и 12. усташко-домобранска дивизија и пет батаљона усташке милиције. Поред ових снага у зони 34. армијског корпуса налазиле су се: у Винковцима - штаб 2. корпусног подручја оружаних снага тзв. НДХ, 13. усташка бригада, два пука (»Барања« и »Посавље«), усташка милиција, 5. ловачки домобрански пук, 376. батаљон за осигурање, 475. противавионски дивизион и 1. батаљон 804. противавионског дивизиона.

1945. формирана је и 4. армија, НОВЈ преименована у Југословенску армију, а Врховни штаб у Генералштаб ЈА.

Генералштаб ЈА је планирао пробој сремског фронта и завршне операције. Лево крило 1. армије требало је да нанесе почетни удар и привуче резерве непријатеља, потом да десно крило пробије сремски фронт, нападне Винковце са југа, истока и севера и ослободи град, у садејству са 3. армијом, која је требало да форсира Араву код Осијека, а затим да пређе у гоњење непријатеља основним правцем Винковци - Славонски Брод - Загреб.

Код врховног команданта маршала Тита одржан је 31. марта састанак команданта 1, 2. и 3. армије и усклађен план њихових дејстава за коначно ослобођење Југославије.

Штаб 1. армије, да би лакше извршио пробој сремског фронта, поделио је расположиве снаге у три оперативне групе дивизија: Северну, Босутску и Јужну оперативну групу.

Северну оперативну групу сачињавале су 1. пролетерска, 21. и 22. српска, 42. и 48. македонска дивизија и 2. тенковска бригада. Њихов задатак био је да изврше главни удар у зони фронта између Аунава и Босута и да избију на линију Винковци - Вуковар.

Босутску оперативну групу сачињавале су 6. пролетерска и 11. крајишка дивизија и 1. коњичка бригада и усмерене су према Моровићу, Страшинцима, Врбањи и Отоку да туку непријатеља и олакшају Јужној оперативној групи да форсира Саву у рејону Брчког.

У састав Јужне оперативне групе ушле су 2. пролетерска, 5. крајишка и 17. источnobосанска дивизија. Оне су имале задатак да поразе непријатеља код Бијељине, Брчког, да пређу Саву и наступају према Винковцима.

Напади Босутске у Јужне оперативне групе, у ствари, требало је да почну неколико дана пре пробоја сремског фронта и биле су срачунате да угрозе десни бок и позадину непријатељских снага у Срему и да главнини непријатеља пресеку одступницу.

Од 1. априла артиљерија и авијација појачале су своју активност против непријатеља у Срему, нарочито тукући

његове објекте на првом положају - Товарник, Козјаков и Грчићев салаш.¹⁶⁵⁾

До 1. априла 1945. Југословенска армија је оперативно, материјално и морално била спремна за пробој сремског фронта и завршне операције. Организовано је и садејство са савезничким армијама. Командант савезничких снага у Средоземљу, фелдмаршал Александер је од 21. до 25. фебруара 1945. са врховним командантом маршалом Титом, у Београду уговорио садејство англо-америчких савезничких снага у Италији и ЈА у дејствима ка Трсту и Аустрији. Александер је 26. фебруара посетио и јединице 21. дивизије у Илоку и 6. пролетерске дивизије на положајима испред Товарника и изразио задовољство борбеном спремношћу ЈА.

Садејство са Командом 3. украјинског фронта Совјетске армије и његовим јединицама било је стално и непосредно.

*

Припреме за пробој сремског фронта у јединицама 31. српске бригаде вршене су упоредо са припремама осталих јединица 21. дивизије и 1. армије.

Од 1. до 8. априла бригада се налазила на истом положају. Истовремено је појачавала борбену активност. Извиђачи су 1. априла у 21 час упали у железничку станицу Товарник, разбили мању непријатељску јединицу и запленили један ранац, 700 метака и две ручне бомбе. Једна чета је демонстративно напала Козјаков салаш. Из чета на првом положају сваки дан је упућвана по »једна

¹⁶⁵⁾ Напади авијације: 2. априла - бомбардовани су Товарник и Ловас; 3. априла - у 16 часова и десет минута поновљен је напад; 4. априла - у 15.38 и 17.30 тучени су исти положаји; 5. априла - у 10 и 13.30 два авиона су тукла Товарник и Сотин, а у 13.44 Нијемце, Илинце и Илачу, а 4 авиона у 15 часова и 30 минута Сотин и Илачу; 6. априла - у 12 часова 46 авиона Совјетске армије бомбардовало је позадину непријатеља а авиони ЈА у 10, 13.30 и 15.30 тукли су Товарник и Сотин; 7. априла - 34 авиона Совјетске армије бомбардовало је позадину непријатеља, а авиони ЈА у групи до 6 авиона у 7.20, и 9.30 бомбардовали су први положај и позадину непријатеља; 8. априла - линију фронта су прелетела 52 авиона Совјетске армије и две групе по 6 авиона ЈА: бомбардовани су Брчко, Товарник, и Вуковар (подаци из Операцијског дневника штаба 21. дивизије).

десетина за узнемиравање«. Ове десетине су се дању и ноћу привлачиле непријатељу и изненада га нападале. Напади нису могли довести до промена на фронту, али су физички и психички узнемиравали непријатеља и уносили несигурност у његове редове.

Упоредо с том активношћу, јединице су наставиле да дограђују утврђивање и прилагођавају положај потребама офанзивног дејства. Са левим суседом, 2. личком бригадом, ровови су спојени и веза учвршћена. Утврђивање је вршено ноћу, а по дану - борци су се одмарали. Осматрачи, нишанције на дежурним оруђима и предстраже на око 150 метара испред предњег краја будно су осматрали непријатеља из укопаних и маскираних заклона повремено отварали ватру и реметили мир.

На предњем крају, због близине непријатеља припрема положаја за пробој вршена је ноћу. Јединице су по мраку поседале најистакнутије делове положаја и до јутра копале приближнице од предњег краја ка непријатељу. Борци су свакој приближници давали називе као што су: »Пут за Загреб«, »Иво Лола Рибар« и сл. На крајевима су приближнице подешаване за искакање и као ослонац за јуриш.

Инжињеријска чета је сваке ноћи правила пролазе кроз немачка минска поља и ишла у »лов на mine«. Како је текла акција у ноћи 6. априла у којој је погинуо популарни политички комесар Инжињеријске чете поручник Радомир Димитријевић, двадесетчетворогодишњи радник из Радовишта записано је у бригадном листу, где, уз остало, стоји:

»Седам дана пред офанзиву из ноћног лова на mine није се вратио Радомир Димитријевић, политички комесар Инжињеријске чете. Он је у бригаду дошао из Космајског одреда. Због своје храбрости и дружељубља био је омиљен. Минирање је научио као радник на изградњи тунела, путева и пруга. Улагао је много труда да своје знање пренесе на борце и научи их да другују са минама.

Димитријевић је први у чети почео да вади mine из непријатељских минских поља. Много је mina са успехом разоружао. Али то вече је наишао на нови тип mine и због мало непажње или самоуверености, као минер је баш тада погрешно. То је била његова прва и последња грешка. Мина је експлодирала и тешко

га ранила. Непријатељ, је огворио ватру и један метак је погодио политичког комесара.

Жалила га је цела бригада, а највише Инжињеријска чета. Комесарова погибија појачала је мржњу бораца према непријатељу и жељу да постављене задатке што боље изврше, да освете свога комесара, да офанзива што пре почне и да непријатељ буде уништен, а земља слободна.«

Ноћу између 7. и 8. априла пет група је отварало пролазе у непријателским минским пол>има, северно и јужно од друма Шид - Товарник. Том приликом изваћене су 3 мине »С«, 35 мина »М«, 6 »V« и већи број других мина. Непријатељ је открио једну групу и отворио ватру, па се она повукла.

До почетка пробоја фронта Инжињеријска чета бригаде је отворила и обележила пролазе у минским пољима испред непријатељског предњег краја за јединице које ће вршити пробој.

Највећи део припрема за пробој завршен је 8. априла. О томе је командант дивизије Влада Бајић записао и ово:

»Ми смо непосредне припреме за пробој сремског фронта почели 24. марта и до 8. априла 1945. цео састав дивизије био је ангажован на њима. . .

Тешко је описати са каквим су нестрпљењем борци очекивали почетак офанзиве. Често сам их ноћу обилазио и непримећен слушао њихове разговоре. Сви су тражили одговор само на једно питање - када ће се кренути у офанзиву.«

Офанзива!

Та се реч све чешће чула међу борцима. Они су о офанзиви говорили као о вољеној девојци или било ком жељеном бићу. Та реч је била тежња да се престане са рововским животом, да дође до коначног обрачуна с непријатељем - да се заврши рат.

Пропагандни одсек дивизије, са пропагандним одсецима бригада, 8. априла је у Шиду поставио задатке пропаганде и информисања јединица у офанзиви. Одлучио је да се дописници и фоторепортери упуте у јединице у борбеном додиру, да се дописи за листове достављају што брже, а у ослобођеним местима исписују паролe, организује музика и заједничка весеља са народом. Сваки дан је требало издавати дивизијски лист са вестима, цр-

тицама и иаролама с фронта и листове што брже дотурати јединицама.¹⁶⁶¹

Основа за партијско-политичке припреме била је инструкција Централног комитета КПЈ од 14. јануара 1945. Политички рад КПЈ и СКОЈ-а био је усмерен на подизање борбеног духа и морала, политичке и патриотске свести и што већег и бољег ангажовања људи и оружја у пробоју сремског фронта и даљој офанзиви. Том циљу је служила и обрада политичких тема: Појам и суштина фашизма, Народноослободилачка борба Југославије, Антихитлеровска коалиција, Конференција у Јалти, Национални комитет ослобођења Југославије, однос према монархији и Друштвено-политичко уређење нове Југославије. И поред свих ових активности, вршене су припреме за пробој сремског фронта. Дивизијски комитет је 9. априла дао оцену извршених припрема у јединицама и одредио нове задатке: да се провери како старшине познају задатке својих јединица и организацију садејства унутар јединица и са суседима, да у борби старешине увек буду на командним местима и да редовно достављају потпуне и тачне извештаје, да се са овим закључцима Комитета одмах упозна читава организација КПЈ.

Претходним наређењем штаба 1. армије за пробој сремског фронта одређене су 1. пролетерска и 21. српска дивизија. Њима су сужене зоне напада и наређено им је померање по фронту. Положаје 31. и 4. српске бригаде, од железничке пруге Шид - Товарник до Трунићевог селаша, 9. априла до 24 часа требало је да прими 7. македонска бригада 42. дивизије. Положај дивизије је продужен 1 км северно до коте 141, а требало је да га прими 10. априла до 4 часа од 13. пролетерске бригаде 1. пролетерске дивизије.

Наређено је да се 10. априла до 18 часова изврши попуна муницијом, ракетама и сувом храном. Почетак напада је требало да буде накнадно одређен.¹⁶⁷⁾

¹⁶⁶> Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 57; Архив ВИИ, к-252, рег. бр. 6/3, 9/3, 14/3, 20/3, 24/3, 28/3, к-1047, рег. бр. 3/9, 26-19/9, 26-20/9, 26-21/9, 26-22/9; Љубивоје Пајовић, Душан Узелац и Мнлован Целебџић, *Сремски фронт 1944-1945*; белешке Момчила Вучековића.

¹⁶⁷> Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 33.

Девог априла штаб 21. дивизије је наредио да 31. бригада 10. априла до 4 часа преда положај 7. македонској бригади и пребаци се у рејон Телек - кота 200 - у дивизијску резерву. Штаб бригаде је одмах наредио јединицама да се припреме за предају положаја и пребацивање у одређени рејон.

У току ноћи између 9. и 10. априла бригада је предала положај кота 114 - кота 88 - Корови 7. македонској бригади. Пребацивање јединица у полазни рејон за пробој сремског фронта извршено је постепено: позадинске јединице, резерва, батаљони са првог положаја - по редоследу смењивања - и у 7 часова 10. априла из Шида је последњи кренуо штаб бригаде. У рејону Телек - кота 200 завршене су последње припреме и сачекана заповест за пробој сремског фронта.¹⁶⁸⁾

У исти рејон стигао је и тенковски батаљон 2. тенковске бригаде. Сваки борац је желео да у борбу крене са својим тенковима. Жеља им се испунила и радости није било краја. Још у Шиду бригада је формирала чету добровољаца за тенковски десант. Већина није знала шта је тенковски десант али су сви желели да уђу у њега. Одабрани су најспретнији. Борац Живан Живановић изразио је осећање, које није било само његово, речима:

- Више волим што сам изабран у десант него да сам било шта друго добио. Сад ћу ја злочинцима да покажем како се ратује са тенка.

У Беркасову се десант први пут попео на тенкове. Старешине су борцима показале како се пење на тенк, вози на њему, скаче са њега и напада њиме. Ове радње су увежбали 11. априла прво у месту, па у покрету. Увече су тенкови са десантом кренули у полазни рејон за напад.

Штабови и команде ништа нису препуштали случајности. Све су проверавали како функционише у пракси:

168) Почетак пробоја је три пута одлаган. Генералштаб ЈА је 7. априла, по ослобођењу Брчког, наредио да се пробој изврши 9. априла у 23 часа. На тражење штаба 1. армије пробој је одложен за 10. април увече. Поново је почетак пробоја одложен за 11. април ујутру и заповести су написане. Како су 5. и 17. дивизија тек 10. и 11. априла форсирале Саву и успоставиле везу са 11. дивизијом у Гуњи, командант 1. армије је 11. априла наредио да пробој почне 12. априла у зору (Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 82).

командовање, садејство, снабдевање и обезбеђење. Прецизно планирање штабова, добра обученост и висок морал јединица гарантовали су успех и најбоље коришћење знања бораца и техничких могућности наоружања.

Десетог априла у 5 часова штаб 1. армије је издао, а сутрадан допунио, заповест за пробој сремског фронта.

У заповести је писало:

»Основна замисао ових операција је да се пресече непријатељска групација на сремском фронту, да се одвоји од своје позадине и брзим дејством са свих страна да се уништи.

Наше дивизије на централном одсеку сремског фронта имају задатак да се што брже споје са левим крилом 3. армије на правцу Даља, а својим фронталним нападом убрзају сламање и уништење непријатељских снага на сремском фронту са основним задатком заузимања Винковаца и Вуковара. . .

Наша армија добила је задатак да изврши пробој непријатељске линије на сремском фронту, да разбије непријатељску одбрану на правцу Винковци - Вуковар и да у снажном налету овлада Винковцима и Вуковаром.

Операције наше армије ефикасно ће потпомагати наша авијација.

За извршење овог задатка Штаб армије је одлучио да главни правац удара буде на одсеку фронта: досадашње лево крило I дивизије (безимена шума и источно од Трунићевог салаша - Средњи потез). Продор на главном правцу удара извршиће I и XXI дивизија, а помоћне правце удара извршиће јединице на положају.«

Овим планом је била предвиђена и употреба 21. дивизије, која је ојачана 14. македонском бригадом и 3. батаљоном 2. тенковске бригаде. Њен задатак био је да се једном бригадом, у првом ешелону, пробије први положај непријатеља и продире главним правцем Јабучка - Томпојевци - Берак - Свињаревци - Винковци.¹⁶⁹

¹⁶⁹> Задаци осталих дивизија у пробоју били су: 1. пролетерска, ојачана 1. тенковским батаљоном, да пробије фронт на одсеку средњи потез - ката 141 и у садејству 5. српске бригаде ослободи Мохово и Опатовца, да заузме линију Сотин - Грабово, да сутрадан ослободи Вуковар и продире ка Борову; 5. српска бригада, на мониторима Совјетске армије и уз њихову артиљеријску подршку, да изврши десант на десну обалу Дунава од Сотина до Опатовца и да садејствује 1. пролетерској дивизији у одлобоћењу Мохова и Опатовца, а потом се врати у Бачко Ново Село п 13. априла пребаци преко Округле Млаке у Боћанску Пустару, где ће бити спремна за десант у рејон фабрике обуће »Бата« у Борову и пресецање комуникације Борово - Вуковар - Винковци (Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 54. и 87); 48. дивизија, без једне бригаде, да продире ка Винковцима у зони између леве границе 21. дивизије и линије Белетовци - Гуш-

Заповешћу је наређено да се у току ноћи уочи пробоја израде и обележе пролази у непријатељским минским пољима и поседне јуришни положај. Артиљерија и авијација требало је, од 4 часа и 45 минута до 5 часова да изврше припрему по предњем крају, а пешадија у 5 часова да пређе на јуриш и енергично гони непријатеља. На крају заповести је речено:

»Сви штабови и комаиде морају да се до најкрајњих граница заложу у остваривању нашег плана. Не може и не сме бити никаквих препрека на путу пуног извршења задатка. Све јединице морају најенергичније извршити свој задатак, са највећом упорношћу, смјелошћу и одговорношћу.«¹⁷⁰

Одмах после пријема армијске заповести штаб 21. дивизије је 11. априла у 14 часова издао своју борбену заповест у којој су одређени задаци бригада. Четврта српска бригада требало је да се у току ноћи што више приближи непријатељу у 5 часова, после артиљеријске и авио-припреме, на јуриш заузме први положај а затим да гони непријатеља правцем Ловас - Миклушевци, да достигне линију Гајић - Батина - Селиште и 13. априла продре до линије железничке станице Бршедин - Маринци. Тридесет првој српској бригади је наређено да у току ноћи заузме положај у другом ешелону, иза 4. српске бригаде и убаца се кроз брешу коју она створи пробојем првог непријатељског положаја и да са 3. тенковским батаљоном гони непријатеља правцем Јелеш - Томпојевци - Берак, ослободи Свињаревце и у 4 часа 13. априла настави продор правцем Петровци - Церић, ослободи Нуштар и избије пред Винковце. Трећи тенковски батаљон, ојачан четом 21. инжењеријског батаљона, добио је задатак да продире кроз брешу са 31. српском бригадом и гони непријатеља до на један километар испред Свињареваца, где би преноћио, а затим да 13. априла настави напад до линије Нуштар - Пустара Хенриковци, где треба

таре; 22. дивизија - да форсира Босут источно од Липовца и продира правцем Нијемци - Комлетинци; 42. дивизија у армијској резерви, у рејону Стари и Нови Јанковци - Петровци; 2. тенковска бригада, без 2. батаљона, да поседне полазни рејон шума Калиле - кота 145 и после пробоја првог непријатељског положаја са једним батаљоном да продира на правцу 1. пролетерске, са 3. батаљоном на правцу 21. дивизије.

¹⁷⁰⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 37. и 51.

да се задржи у готовости за ипад на Винковце. Четрнаеста македонска бригада требало је да се прикupi у шуми Церје и да се креће за 31. бригадом као дивизијска резерва.

Двадесет прва артиљеријска бригада требало је да од 4 часа и 45 минута до 5 часова 12. априла учествује у артиљеријској припреми напада, а касније да подржава продор бригада у дубину. Почетак напада одређен је за 5 часова 12. априла.¹⁷¹¹

У току 11. априла и у ноћи између 11. и 12. априла на сремском фронту је владала уобичајена борбена активност. У рејону Телек - кота 200, иза 4. српске бригаде, од 10. априла 31. бригада се налазила у дивизијској резерви. Сутрадан је стигао и 3. тенковски батаљон. Његов долазак је изазвао велико одушевљење и донео сигурност борцима. Драгиша Исаиловић се тога сећа:

»Уочи офанзиве стигао је у наш полазни рејон 3. тенковски батаљон који ће са нама ићи у пробој и офанзиву. Појава тенкова Т-34 улила је сваком борцу сигурност у успех. Ја никада пре и после тога нисам видео борце у таквом делиријуму радости и одушевљења. Грлили су и љубили тенкове и тенкисте. Многима су од радости текле сузе. Сваки је стезао зубе и оружје, гледао попреко на немачку страну и одлучно претио:

- Држ се сада Швабо. ...

У таквом расположењу политички комесари су одржали митинг - последњу морално-политичку припрему пред пробој. Са тенка је, сећам се, један старешина одржао ватрен, пригодан патриотски говор који су сви одушевљено поздравили.

После тога су се спонтано, један за другим, без прозивке и најаве пели борци на тенк и са подигнутим оружјем, пуно ватре, вере и емоција одушевљено и са сигурношћу говорили о сутрашњем пробоју фронта и почетку офанзиве. Позивали су своје другове да сутра у незадрживом јуришу згазе непријатеља и крену у ослобођење неослобођеног дела наше земље. Сви су говори завршавали обећањима, заклетвама и заветом да ће се борити до последње капи крви и да неће жалити да погину у борби за ослобођење. Сваки је већ видео непријатеља пораженог и оставрене све циљеве за које се борио.

У говорима је било много надахнутих мисли, патриотског заноса и топлих људских речи које су могле ући у најчувеније изреке и енциклопедије. Био је врхунац нечега што човек може само једном да доживи и изјави, а никада да то понови. Тај митинг је био круна свих дотадашњих морално-политичких припрема за пробој и офанзиву.«

¹⁷¹¹ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 56.

Уочи иробоја фронта нико није спавао. Са приближавањем почетка напада, расли су нестрпљење и одлучност. У 22 часа и 30 минута бригада је добила дивизијску заповест да се до 3 часа 12. априла примакне на око 2 км од непријатеља у шуму Калиле, где ће чекати спремна да кад сване са тенковима крене за 4. српском бригадом. Те ноћи борцима је саопштено какав им је задатак. У освет зоре све је било сиремно и на својим местима. Артиљерци су чекали спремни са гранатама, тенкисти са тенковима, а пешадија је посела јуришни положај око 70 метара испред предњег краја непријатеља који је мирно спавао. Минери су били на пролазима у непријатељским минским пољима, а везисти су проверавали везе. Сви су одбрањавали последње минуте иред историјски почетак. Чекала се извршна команда да би се ватра и људи незадрживо сручили на непријатеља.¹⁷²⁾

Ратни дописник 31. бригаде забележио је:

»Дан уочн офанзиве одржан је митинг у шуми близу Шида. Говориле су старешине о значају и задацима пробоја и офанзиве, који предстоје. . .

Тешко је заспати. Једва смо чекали поседане положаја. Сви смо спремни. На команду »збор« постројавамо се брже него икада. По мраку остављамо теже ствари, узимамо што више муниције и заузимамо положај.

Од Шида долазе тенкови. Пролазе кроз шуму, пресецају нам сгрој и одлазе напред на ивицу шуме. . .

На тенкове се пењу борци тенковског десанта. . . «

Испред фронта напада 21. дивизије на првом положају налазила се немачка борбена група »Бренер« (батаљон ланденшицен и део 3. усташке дивизије) у рејону Опатовца - Сотин; 963. тврђавска бригада (борбена група »Клоц«) од Теларовићевог салаша до Товарника, а јужно од ње 1232. гренадирски пук немачке 41. пешадијске дивизије и у Ловасу батаљон у резерви.

Ноћ уочи пробоја споро је пролазила. Све се чешће погледало на часовнике. Тачно у 4 часа и 45 минута неко је рекао »Сад ће!«. Истог тренутка топ је испалио гранату. Ватра се слила у јединствену експлозију артиљерије и минобацача три дивизије. Стотине граната и мина сручило

¹⁷²⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 89; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 7-1/9, к-1047, рег. бр. 26-22/9 и к-252, рег. бр. 57/3.

се, уз неуједначену тутњаву, на први положај непријатеља из кога су избијали млазеви земље. Ускоро су се појавили и авиони. У два маха бојиште су надлетале ескадриле авиона, на којима су блистале црвене петокраке звезде. Бомбардовање је појачало артиљеријску ватру. Облаци дима и прашине обавили су први непријатељски положај. Земља је подрхтавала, уз грмљавину топова и експлозију граната, мина и бомби. Пешаци и тенкисти су се осмехивали, изражавајући радост »што наши добро туку« и мислили: »Шваба ће тек видети муку кад ми доћемо на ред«. Ускоро је и сунце најавило свој долазак.

У 5 часова артиљерија је пренела ватру у дубину, што је био знак да се покрене цео борбени поредак. Из приближница су искочили наши борци и у стрељачком строју иза ватрене завесе артиљерије протрчали кроз пролазе у минским пољима, и уз громогласни узвик »Ура-а-а!«, улетели у облак дима и прашине, засули немачку прву линију ровова ручним бомбама и савлађујући противника ускочили у предњи крај.

У јуришу је 4. српска бригада прегазила 3. батаљон 440. немачког пука на положају од салаша Церје до коте 141. Ошамућени немачки војници су се предавали или бегали; мало их је пружио отпор.

У 16 часова 4. бригада је заузела Ловас и наставила да продире правцем Миклушевци - Грахово - Негославци.

Ојачана са 17 тенкова, 31. бригада је кренула из шуме Калиле истовремено кад и први ешелон. Не задржавајући се, из покрета, прошла је кроз створену брешу у предњем крају немачке одбране и незадрживо наставила продор у дубину. Јединице су наступале непосредно за валом артиљеријске ватре и под заштитом авијације простором северно од пута Шид - Винковци, правцем село Церје - Рана Јабука - село Чаковци - село Берак - село Свињаревци у улози леве колоне дивизије.

Бригада је продирала у батаљонским колонама, које су око 11 часова наишле на први јачи отпор испред Чаковаца. Непријатељски батаљон је бранио прилазе селу. Из покрета је развијен борбени поредак и извршен напад: 1. батаљон (без чете) друмом ка селу, 2. батаљон на

левом, а 3. батаљон (без чете) на десном крилу. Батаљони су се утркивали у брзини продирања. Око 13 часова и 30 минута 2. батаљон са севера, 3. батаљон с југа почели су да опкољавају село. Непријатељ није био у стању да се и даље успешно и организовано брани. Увиђајући опасност, он се панично повукао. Село је ослобођено, а заробљено је 14 непријатељских војника и заплешен топ-хаубица од 150 мм.

Пробој сремског фронта 12. априла описан је и у бригадном листу. Дописник са фронта је, сем осталог, забележио:

»Одједном поче да туче наша артиљерија из стотине топова. Преко наших глава прелећу гранате и њихов хук се спаја са одјеком јаким експлозија у непријатељским положајима. Полако свиће. Димови заклањају видик. У напрегнутости дочекујемо угорени знак за јуриш.

Поскакасмо и кренусмо за тенковима. Долећу зрна и понека граната од непријатеља. Ми идемо напред, само што брже напред. Један наш тенк гори. Страшна слика. Упадамо у први, други, трећи ров непријатеља. Наша артиљерија је свуда направила пустош: раскомадани лешеве, крици оних који се боре са животом, разбацано оружје и опрема, ископани кратери у земљи... Живн су побегли. ... «

На излазу из Чаковаца непријатељ је борбени поредак засуо артиљеријском и минобацачком, а ускоро и пешадијском ватром са положаја на десној обали речице Савак, западно од Берака. Међутим, то није спречило јединице бригаде да енергично наставе продор и уз садејство тенкова ослободе Берак. Већ око 15 часова непријатељ је одбачен ка Свињаревцима. За предњим јединицама у Берак је ушла комора, која је била засута изненадном ватром заостале групе непријатеља са торња месне цркве. Убрзо су коморције опколиле и уништиле заосталу групу, а онда наставиле покрет за главнином своје бригаде.

Са положаја испред Свињареваца непријатељ је поново пружио организован отпор. Једини прилаз селу налазио се између две мочваре, али је био миниран и брањен ватром. Због тога су јединице застале. У 16 часова артиљерија и минобацачи су почели да туку непријатељске положаје а пионири да отварају пролазе у минским по-

љима. До 19 часова иролази су били готови што су јединице искористиле да наставе иродор. У оштрој борби непријатељ је одбачен ка селу Слаковцима. Пошто је ослободила Свињаревце, бригада је, заједно са 3. тенковским батаљоном, заноћила у селу уз осигурања према Слаковцима, Петровцима и Негославцима.

Истовремено је деснокрилна 4. српска бригада ослободила Негославце и заноћила у овом селу.

На тај начин јединице 21. дивизије су пробиле први појас непријатељске одбране и продрле око 20 км у њену дубину. У исто време, јединице десног суседа, 1. пролетерске дивизије, ослободиле су Вуковар. Јужна и босунска оперативна група среле су се, 12. априла, у рејону Бошњака и Посавских Подграјаца и продужиле да напредују према Жупањи. Штаб немачког 34. армијског корпуса био је принуђен да нареди повлачење својих снага на следећи појас одбране Осијек - Винковци - Жупања.

Првог дана борби у пробоју сремског фронта оба ешелона 21. дивизије јуришала су и наступала тако брзо и снажно да су при упаду у први положај затекли ошамућеног непријатеља, неспособног да пружи организованији отпор.

Благовремено увођење у пробој јединица 31. бригаде и 3. тенковског батаљона било је одлучујуће за брзину и дубину експлоатације пробоја и успех у целини. Бригада је достигла одређену линију и потпуно извршила свој борбени задатак. До 20 часова њене јединице су продрле око 20 км у дубину, убиле 150, раниле 35 и заробиле 380 непријатељских војника, међу којима и једног подофицира са оперативним плановима и картама. И плен је био велики: једна топ-хаубица од 150 мм са резервном шаржом муниције, 2 противтенковска моторизована топа, 6 митраљеза, 45 пушака, 100.000 метака, 500 мина, 400 граната, 3 путничка аутомобила, 6 запрежних кола, 2 мотоцикла, 3 камиона и 8 бицикала. Уништене су две хаубице, један камион и један мотоцикл. У овим борбама погинула су 94 борца бригаде. Утрошено је 9.850 метака и 86 артиљеријских граната. Бригадно превијалиште се кретало непосредно иза борбеног поретка јединица и бла-

говремено пружало прву помоћ рањеницима. Штаб бригаде се кретао на главном правцу напада.¹⁷³⁾

Садејство између пешадије, тенкова, артиљерије, инжењерије и авијације како у пробоју положаја, тако и у гоњењу непријатеља - било је добро организовано, што је омогућило успех. Зависно од ситуације тенкови су се кретали испред или иза пешадије и са њом савладавали узастопни отпор непријатеља. Артиљерија и авијација су прецизно и благовремено тукли непријатељске положаје и колоне у повлачењу. Пионири су пре и у току напада отварали пролазе у непријатељским минским препрекама и вршили контролну службу у њима, чиме су знатно смањили број погинулих и рањених. Узастопни отпор је савладан нападима мањих снага с фронта а јачих са крила, у тежњи да се непријатељ окружи, што је он избегавао брзим повлачењем.

Залагање, борбеност и морал бораца и старешина били су на високом нивоу. Понети радољубљем, патриотизмом и успехом, они нису осећали умор и тешкоће. Упорно и одлучно су нападали у жељи да што пре сломе отпор противника.

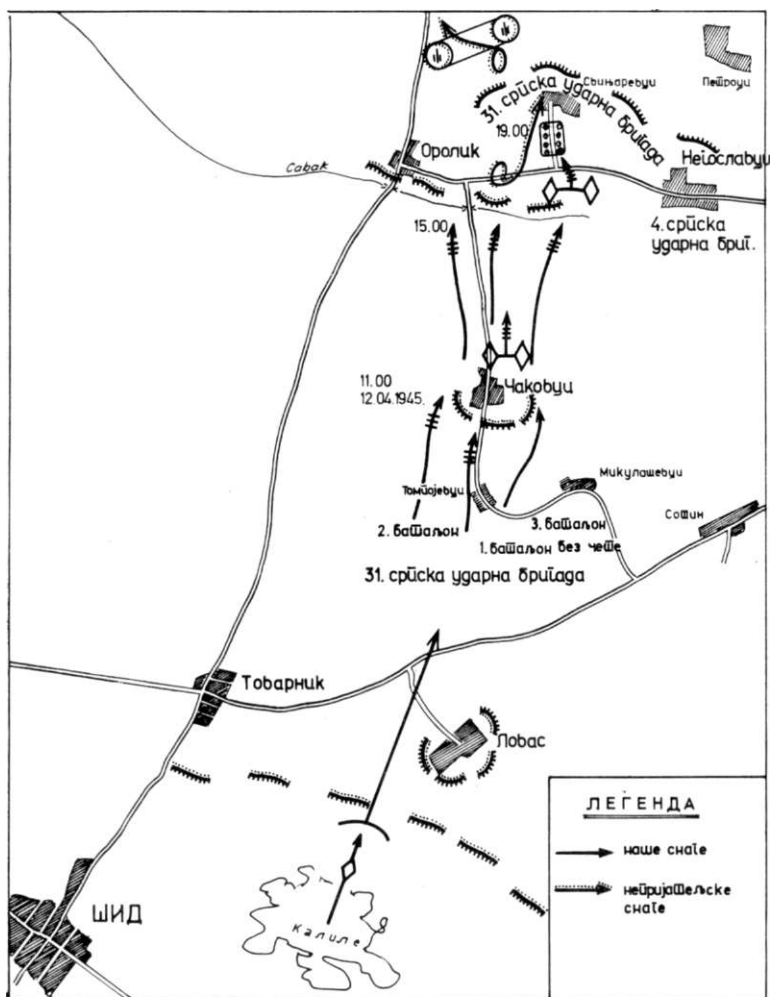
Ослобођење Винковаца

Дванаестог априла увече штаб 1. армије је закључио да је Сремски фронт пробијен и непријатељ одбачен око 20 км на запад. Свестан да дезорганизованом и деморалисаном противнику не сме допустити да се среди и преузме иницијативу, Штаб армије је дивизијама наредио да у стопу, »без предаха«, гоне непријатеља, да му наносе још снажније ударце. Двадесетпрвој дивизији ојачаној 1. и 3. тенковским батаљоном, у вези с тим је наређено да настави гоњење непријатеља, ослободи Нуштар и поседне полазни положај за напад на Винковце, а уколико се укаже могућност, да Винковце заузме из покрета.¹⁷⁴⁾

Сутрадан, 13. априла, рано ујутру, 4. и 31. српска бригада, у првом ешелону, наставиле су гоњење непријатеља

¹⁷³⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 89; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 7-1/9, рег. бр. 26-23/9 и к-252, рег. бр. 58-1/3.

¹⁷⁴⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 60.

Дејство Бригаде 12. априла 1945.

правцем Петровци - Церић - Нуштар. У 4 часа 31. бригада је из Свињареваца кренула за Петровце у две колоне: десна (путем) - 2. батаљон и лева 3. батаљон, док се 1. батаљон кретао иза 2. батаљона у бригадној резерви.

У 5 часова и 40 мииута бригада је ослободила Петровце. Мештани су је свечано дочекали испред села, у новим оделима, са музиком, цвећем и понудама. Наступање у правцу Церића је настављено, без задржавања. У селу Церићу, на око 4 километра испред Винковаца, почињала је спољна линија одбране града. Њу су браниле удружене снаге Немаца, усташа и домобрана, помогнуте тенковима.

У шуми пред селом команданти батаљона примили су задатке за напад. У обухват Церића са севера упућен је 2. батаљон, а с југа 3. батаљон, док је једна чета 1. батаљона (из резерве) требало да напада с фронта.

У 8 часова и 30 минута почео је напад. Док се кретао ка Церићу, код првих кућа је уништен један тенк панцерфаустом.

Драгутин Драшковић, заменик командира 1. батерије 3. противтенковског дивизиона 21. артиљеријске бригаде сећа се:

»Наша батерија се стално кретала у стрељачком строју, са пешадијом и тенковима. Испред Церића непријатељ нас је тукао само пешадијском ватром и тенкови са борним колима избише испред пешадије. Један усташа је иза дрвета сачекао борна кола, бацио на њих флашу са запаљивом течношћу и запалио их. Посада је изгорела. Усташа је покушао да побегне, али је покошен ватром пешадије - видео сам га покошеног, био је великог раста. Наставили смо напад... «

Заметнула се оштра борба у којој је непријатељ за тренутак зауставио напад. Ускоро је из шуме изашао цео 3. тенковски батаљон, прошао кроз стрељачки строј пешадије и с њом извршио јуриш на непријатеља. После кратког и жестоког отпора, противник је одбачен ка Винковцима. Из 2. батаљона у непријатељски ров је први ускочио борац Милован Илић, заробио 4 немачка војника, запленио »шарац« и из њега отворио ватру по Немцима, који су пружали отпор. Милован је тада пушку заменио пушкомитралезом.

У 10 часова и 30 минута непријатељ се из Церића повукао у Церичко гробље, где је наставио да пружа отпор. Час касније, батаљони су, уз подршку тенкова и артиљерије, на јуриш заузеле месно гробље и одбацили

непријатеља на насип железничке пруге испред Винковаца.

После ослобођења Церића бригада је наставила напад на Нуштар, који је са 4. српском бригадом око 13 часова ослободила, после кратке и оштре борбе. На тај начин спољна одбрана Винковаца била је нарушена и пут ка Винковцима отворен.

Приликом ослобођења Нуштара борци 31. бригаде су упали у замак у коме се до тада налазио штаб немачког 34. армијског корпуса. Зграда, намештај, уметничке слике и магацин колонијалне робе били су недирнути. Заробљено је неколико немачких војника, а у подруму суседне зграде ослобођено неколико затвореника. Заплењен је и један број јахаћих коња.

По ослобођењу Нуштара јединице су избиле на полазни положај за напад на Винковце. Очекивано је да стигне 5. српска бригада, која је у ноћи између 12. и 13. априла форсирала Дунав код Вуковара и 13. априла ујутру, са 1. тенковским батаљоном, кренула из Вуковара, око 12 часова стигла у Нуштар и вратила се у састав дивизије.

Немачки 34. армијски корпус се ноћу између 12. и 13. априла повукао на следећи појас одбране: Осијек - Тења - Корог - Тординци - Острово - Винковци - Босут - Градиште - Жупања - Сава (ушће реке Босне). Ојачана немачка 41. пешадијска дивизија је добила задатак да брани Винковце на прилазној линији: на северу, река Вучица - Нуштар, на истоку, Церић - Мирковци и на југу, река Босут - Берешница и на другој линији на периферији града. Тринаестог априла ујутру непријатељ се налазио у овом распореду:

- борбена група »Шнајдер« (северно од Винковаца) од реке Вучице до Винковаца, са командним местом у Острову;

- 41. пешадијска дивизија испред северне и источне стране Винковаца до реке Босут и то: 1232. пешадијски пук, 22. чета тенковских ловаца, више мањих јединица и 3. усташко-домобранска дивизија - од борбене групе »Шнајдер« до коте 85 јужно од Винковаца; 1231. пешадијски пук, (без 1. батаљона) и 845. немачко-арапски ба-

таљон од коте 85 до Берешнице (западно од Привлаке), јужно од Берешнице: 1230. пешадијски пук и борбена група пука за снабдевање, јужно од Берешнице; Лаки и Тешки дивизион 41. артиљеријског пука у рејону Андријеваца.

Намера непријатеља је била да на линији између Осиека и Жупање заустави продор 1. армије и организовано поседне следећи појас одбране Валпово - Баково - Стриживојна - Врпоље - Јаруга на Сави.¹⁷⁵⁾

Тринаестог априла око 13 часова почео је напад на Винковце. Четврта српска бригада је нападала у захвату друма Нуштар - Винковци; 31. српска дејствовала је у центру, правцем Церић - Винковци, а два батаљона 14. македонске бригаде на левом крилу. Напад су подржавали 1. и 3. тенковски батаљон, јачине око 25 тенкова, и 21. артиљеријска бригада са ватрених положаја у рејону Церић - Ландошев салаш.

Напад 31. бригаде је почео са 2. батаљоном на десном и 3. батаљоном на левом крилу, док је 1. батаљон задржан у резерви.

Прилази Винковцима су у равници, па их је било лако осматрати и ватром бранити. Испред периферије града пружала се железничка пруга Винковци Оток-Брчко, а између пруге и града била је циглана и већи број бункера и зграда припремљених за одбрану. Непријатељ је пратио покрете јединица и ватру на њих концентрисао и усмеравао.

Пред почетак напада артиљерија и авијација су засуле прецизном ватром и бомбама непријатељски положај на периферији града. Облаци шљаке, земље и прашине дизали су се у ваздух. Уз јаку ватрену подршку јединице бригаде су одлучно кренуле у напад, под јаком ватром се пребациле преко равнице и примакле граду. Посаде су артиљеријска оруђа за негшсредно гађање гурале »на рукама« испред себе, повремено застајале, отварале ватру и настављале покрет. Непријатељ је потиснут са периферије у град, где је наставио да пружа још жешћи отпор.

¹⁷⁵⁾ Зборник, том XI, кн>. 1, док. бр. 85, објашњење 7. Јужно од Привлаке фронт су држали 22. немачка и 12. усташко-домобранска дивизија.

Око 14 часова јединице су заузеле насип железничке пруге. У борбу су ушле и бригаде 48. македонске дивизије и одбрану Винковаца угрозиле с правца села Мирковаца. Прва македонска бригада је, заправо, наступала јуно од друма који из Мирковаца води у Винковце, а 2. македонска бригада нешто северније.

Ватрени удар артиљерије и авијације и јуриши пешадије све више су смекшавали непријатељску одбрану. У обрачун су уведени тенкови са десантном пешадијом. Људи и челик су се устремили на непријатеља. Испред непријатељских положаја, пешадија је поскакала са тенкова и наставила напад, који је на кратко заустављен. Један тенк је избио око 300 метара испред пешадије и непријатељ га је уништио. Немци и усташе су се жилаво бранили.¹⁷⁶⁾

Драгутин Драшковић, заменик командира 1. батерије 3. противтенковског дивизиона 21. артиљеријске бригаде, сећа се:

»Гурали смо топове испред себе и иза једне камаре сламе сугитли стрелачки строј који је нападао Винковце. Ту смо затекли један тенк и посаду која се спремала за јуриш. У њој је био мој друг из детињства Драган Бабић, рођен 1920. у Новом Селу, код Врњачке Бање. Поздравили смо се и он скочи у тенк, а ја остадох поред топа. Тенк крену пуном снагом, али тек што се помоли иза камаре сламе погодио га је немачки противколац и запалио. Изгорела је цела посада и Драган са њима. Још жешће смо наставили напад на Винковце... «

У 17 часова и 30 минута командант бригаде је наредио да сва борбена средства отворе најјачу ватру по непријатељу, а у напад је убацио и 1. батаљон. Јединице бригаде су извршиле јуриш и пошто су прошле кроз кишу метака на прилазима и уништиле неколико гнезда отпора, дохватиле се првих кућа на периферији града. Настављена је борба за сваку кућу, блок зграда и улицу. Са кровова тавана, прозора и из дворишта непријатељ је отварао изненадну ватру. Тенкови су иодржавали бригаду

¹⁷⁶⁾ Зборник, том XI, кв. 1, док. бр. 59, 85. и 89; Архив ВИИ, к-252, рег. бр. 1/4 и к-1047, рег. бр. 26-23/9. У операцијским дневницима 21. и 48. дивизије, 31. бригада и 2 тенковске бригаде записано је различито време почетка напада на Винковце. У ствари, забележено је време различитих фаза напада.

покретом и ватром. Топови за непосредно гађање су дејствовали у стрељачком строју пешадије.

Командант немачког 34. армијског корпуса уочио је да би његовим јединицама, уколико би се дуже браниле у рејону Винковаца, могла бити пресечена одступница и тада не би имале другог излаза него да се предају. Да не би дошло до тога, он је наредио да се главнина армијског корпуса повуче и поседне наредне одбрамбене положаје, а да се борба за задржавање јединица 21. дивизије настави на прилазима и у унутрашњости града.

Ево како је описано ослобођење Винковаца у листу 21. дивизије »Кроз борбу«:

»Чета тенкова етоји постројена на пространој равници. . . Десанти су на својим местима. За који час почиње напад на Винковце. Топови свих кадибара данас јуришају непосредно са пешадијом. Непријатељ се утврдио у свим већим зградама. Крећу и тенкови. . .

Десно крило... прво стиже у висину железничког насипа. Швабе отварају брзу паљбу из целокупног наоружања, црна прашина од шљаке диже се на местима експлозије. Затим, други, трећи, четврти. . . после сваког плотуна артиљерија гурају топове неколико десетина метара напред. Већ су толико близу да се пуцање испаливања и експлозије спајају у један. Швабе напуштају насип и беже иза једног магацина. Кад искоче из рова дочекају их наши »максими«. . . Насип пада у наше руке. Непријатељска одбрана је почела да се крши.

Сада је ред на тенкове. Они су већ пред градом. . . Винковци су обавијени димом. У граду одјекују детонације. Швабе минирају мостове и јавне зграде. Непријатељски противколски топови дејствују непрекидно. Један наш тенк је погођен и гори. Тенкисти искачу и са машинкама крећу у напад са пешадијом. Битка до стиже врхунац. Многи топови туку директно куће из којих се непријатељ брани. Шест непријатељских противколаца зауставили су покрет тенкова. Пешадија јуриша на њих. . . Засипа их рафалима и они падају. Тенкови продиру. . .

Избијемо на главну улицу. Неколико камиона гори. . . још понеки пуцањ и усамљени рафал. Улицама пролази све више другова. Тенкови се паркирају у центру града. Са свих страна подижу се ракете и бљештаво светлуцају у вечерњем сумраку. То је знак да су Винковци у нашим рукама. . . «

У 19 часова и 10 минута јединице бригаде су избиле у центар града. Десно је била 4. српска, а лево - два батаљона 14. македонске бригаде. Не задржавајући се у центру, бригада је избила на западну периферију града и

затворила правце од села Врпоља и Јармине. Лево од ње, правце од Жупање и Бабине греде затворила је 48. дивизија. Заједничким напорима извршен је последњи јуриш и град је ослобођен. После ослобођења града део бригаде је враћен у Винковце, да очисти заостала места отпора, похвата и приведе заостале групе непријатеља.

Ослобођењем Винковаца извојевана је још једна значајна победа наше армије, у којој је велику улогу имала 31. српска бригада. Прва армија ЈА потпуно је савладала непријатељску одбрану на целој дубини фронта у Срему и створила услове за наступање према Славонском Броду и Загребу. У борби за његово ослобођење борци, старешине и јединице 31. српске бригаде показали су масовну храброст и пожртвовање. То илуструју забележене епизоде, као и сећања бораца тенковског десанта - најистуренијег одреда у нападу.

У десанту на тенку 602 налазио се и борац Радомир Илић. У нападу на Винковце тенк му је онеспособљен и он се прикључио десанту најближег тенка. Ускоро је рањен у руку. Док му је болничарка превијала рану, он јој је причао:

- Није ми жао што сам рањен! Смакао сам их бар пет! Осветио сам себе и још неког поред мене.

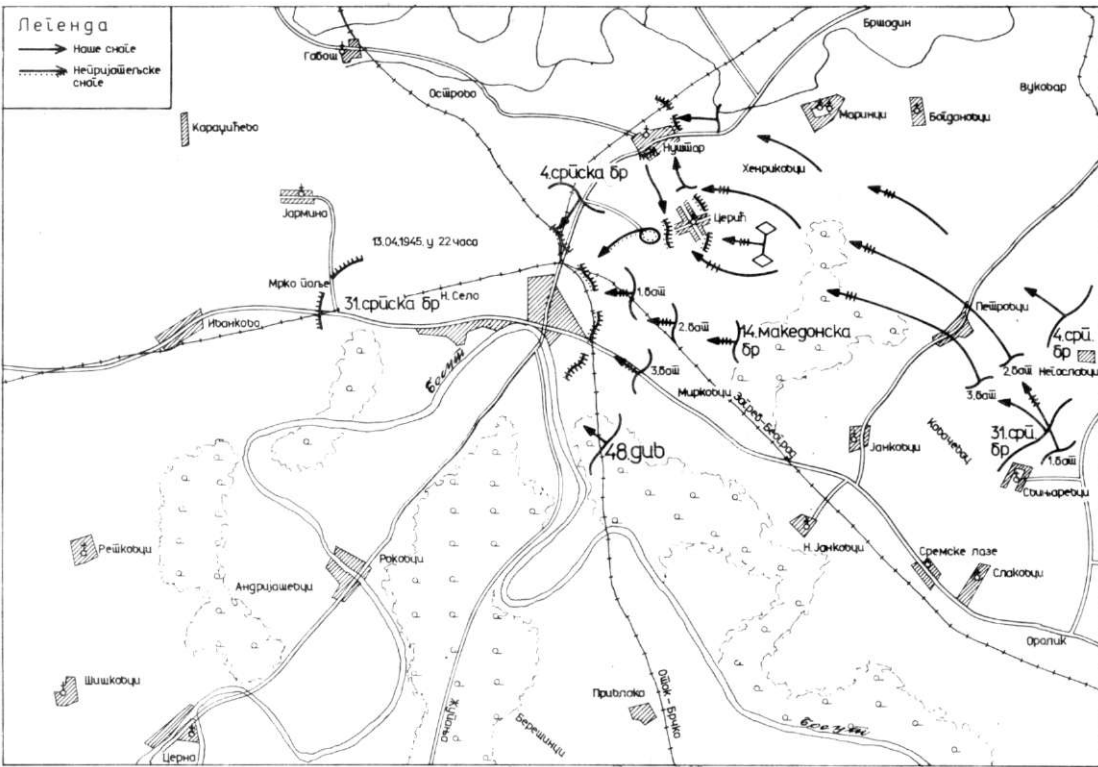
Иза истог заклона, неколико десетина метара даље, у исто време Добрила Петровић, санитарски референт 2. батаљона 31. бригаде, превијала је борца тенковског десанта Бошка Маркулића. Видећи да је рана тешка, а да рањеник не пушта ни гласа, као да не осећа бол, Добрила га је упитала:

- Друже, боли ли те рана?

- Другарице, да не боли неб' се рана звала. Али ти ради свој посао. Ја се надам да ћу још стићи да са Швабама намирим неке рачуне. Много су ми се задужили. Биће ми жао ако им дуг не вратим, одговорио је Маркулић.

После ослобођења Винковаца бригада је преноћила на западној периферији града, са штабом бригаде у Новом Селу.¹⁷⁷⁾

¹⁷⁷⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 89; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 8-1/9, к-1047, рег. бр. 8-3/9 и к-1047, рег. бр. 8[^]1/9 и к-252, рег. бр. 1/4.

21. ударна дивизија, продор 13. априла 1945.

И другог дана офанзиве, 13. априла, 31. бригада је продрла у дубину непријатељске одбране нових 20 км, ослободила Петровце, Церић, Нуштар и, на главном правцу напада 21. дивизије учествовала у ослобођењу Винковаца. Губици непријатеља у овим борбама износили су око 100 убијених и 150 заробљених војника, заплена је већа количина муниције, оружја, хране и разне војничке опреме. Јединице 31. бригаде, које су учествовале у овим борбама, имале су губитке од 7 погинулих и 38 рањених бораца. Утрошено је 8.000 метака и 230 артиљеријских граната и мина.

Према оцени штаба бригаде, у овим борбама јединице су се примерно залагале и показале велику борбеност, добру издржљивост и висок борбени морал, старешине су давале пример борцима, а команде чета и штабови батаљона беспрекорно су командовали јединицама, нарочито Петар Липовац, командант 2. батаљона.

Винковачка Грета, преграда између Срема и Славоније, била је ослонац непријатеља на сремском фронту. Од октобра 1944. на њој су се прикупљале немачке и усташко-домобранске снаге у повлачењу из Срема и Босне. Винковци су били највећа раскрсница немачких колона које су се кретале ка истоку, западу или северу. Ослобођењем Винковаца и овладавањем Винковачком Гредом отворена су врата за продор у Славонију. То је био одлучан корак у коначном избацивању осовинског блока из рата тзв. Независне Државе Хрватске, последњег Хитлеровог савезника.

Борбе за ослобођење Бакова

Упоредо са ослобођењем Винковаца, на левом крилу 1. армије 1. коњичка бригада ослободила је Привлаку, 2. пролетерска и 5. дивизија Жупању. На десном крилу 8. војвођанска бригада 51. дивизије 3. армије ослободила је Даљ. Непријатељ је, после губитка Винковаца и Винковачке Грете, нови организованији отпор припремио на линији Валпово - Баково - Стриживојна - Јаруге на Сави.

Суочен еа таквом ситуацијом, штаб 1. армије је наредио да 21. дивизија у зору 14. априла настави гоњење непријатеља правцем Мразовић - Врбица, да ослободи Баково и затвори правце од Славонског Брода и села Горјана.¹⁷⁸

Брзим ослобођењем Бакова требало је онемогућити непријатеља да у њему срећује разбијене јединице и да на линији Баково - Стриживојна организује одбрану.

Штаб 21. дивизије је у вези с тим наредио да се бригаде ноћу 13/14. априла прикупе, одморе и попуне муницијом, а затим да у 4 часа 14. априла наставе гоњење разбијеног непријатеља, не дозволе му да се среди и организује отпор, а ослободе Баково, пресеку комуникације север - југ и затворе правце од Славонског Брода и Горјана ка Бакову. Тридесетпрва српска бригада, ојачана дивизионом артиљерије, добила је задатак да као лева колона дивизије продире правцем Иванково - Вођинци - Микановци - Бурђанци, нападне Баково са истока и југа и, по његовом ослобођењу, затвори правац Славонски Брод - Баково. Четврта српска бригада требало је да продире правцем Јармина - Мрзовић - Вучевци - Вишковци, постави обезбеђење код Куглер Пустаре и нападне Баково са севера, а остале бригаде (5. српска и 21. артиљеријска), приштапске јединице и штаб дивизије да се крећу иза 31. бригаде.¹⁷⁹

Четрнаестог априла у 6 часова 31. бригада је кренула из Новог Села одређеном марш-рутом ка Бакову. Непосредно после почетка наступног марша, претходница бригаде је наишла на вод домобрана, који се предао без отпора и добровољно ступио у бригаду.

У 10 часова бригада је пошла кроз Старе Микановце. На отпор је наишла у 11 часова и 5 минута испред Бурђанаца, под ватром се развила за борбу и прешла у напад, у центру је био 1. батаљон, на десном крилу 2. батаљон и на левом крилу 3. батаљон.

¹⁷⁸> Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 64. Задаци осталих дивизија били су да гоне непријатеља правцима: 1. пролетерска дивизија ка Осјеку; 42. дивизија правцем Иванково - Вођинци - Микановци - Стриживојна - Врпоље, а обезбеди се од Славонског Брода; 48. дивизија да се креће за 42. дивизијом, а 22. дивизија да се као резерва 1. армије пребаци из Отока у Винковце.

¹⁷⁹ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 67.

Старешине су с муком задржавале борце да не истрчавају што су они чинили у жељи да брже продиру. Први батаљон је, не чекајући 2. и 3. батаљон, јуришем упао у непријатељски положај. Дошло је до жилаве борбе. У 13 часова 2. и 3. батаљон су почели са севера и југа окружавати Бурџанце, што је непријатеља присилило да се брзо повуче из села.

У 14 часова бригада је у борбеном поретку избила пред железничку пругу Стриживојна - Баково - Осијек. Предњи делови су упали у прве куће на периферији Бакова, али их је непријатељ противнападом одбацио и зауставио њен даљи продор. Јединице су приступиле уређењу полазног положаја за напад на достигнутој линији и извићале непријатеља у Бакову.

Миодраг Ристић, командир вода у 3. чети 3. батаљона је о продору од Новог Села до Бакова забележио:

»Од пробоја фронта до Винковаца мој вод је иратио тенк Т-34 бр. 104. На нашу жалост он је остао у Винковцима, а ми смо наставили покрет.

Ујутру 14. априла командир чете нас је постројио и пребројавао. Велики број бораца је избачен из строја и свима нам је било тешко. Он се за сваког појединачно распитује како је рањен или погинуо. Заједно са њим жалимо другове. Љути смо на непријатеља због губитака које нам је нанео и једва чекамо покрет. Комора није стигла и храну нисмо добили. Попуна муницијом није извршена, али смо се ми заплењеном муницијом сами попунили. Чета ћути и ништа не тражи. Неки борци пију воду - кажу да иопуне празне стомаке. Не знам да ли вода може да утоли глад. Дан је ведар и леп. Обасјавају нас први зраци сунца. Обрадовала нас је команда командира чете:

»Правац Баково - За мном, напред!

Кренули смо. У првом селу нас обавестише сељаци:

- Они све оставише и побегоше. Ту су иза кривине!

Изнад нас надлетеше наши авиони и почеше да круже. У последњи час неко испали зелену ракету у правцу непријатеља па и они продужише у том правцу. Минут касније видимо и чујемо да испуштају бомбе и туку рафалима по непријатељу.

У наредном селу ухвагисмо неке домобране и приведосмо командиру чете - поручнику Ратку Гоги. Командир је љут због великог броја погинулих другова. Извуче пиштољ из футроле и приђе строју домобрана. Помислисмо побиће их. Али, командир је био праведан. Прилазио је сваком домобрану и мирисао му цев оружја које је имао. Закључио је да нико од њих није испалио метак и вратио пиштољ у футролу.

У Бурђанцима нас је негтријатељ дочекао ватром. Извршили смо енергичан напад и разбили га. Наш стрељачки строј пролази кроз шуму и избија у винограде. Непријатељ нас дочекује ватром и ми из покрета прелазимо у јуриш и разбијамо га. Приводимо нове заробљенике. Један покушава да побегне. Позван је да стане, није то учинио и убрзо је пао. Пришао сам му. Био је млад, леп и плав немачки официр. Десна рука му је крварила. Без речи сам му узео пиштољ, оставио свој последњи први завој и прошао. Из виноградарских кућа приводимо нове заробљенике. Сви су високо подигли руке и мирно прилазе.

Избијамо на ивицу са које се види Баково и косина благо пада ка граду. Пред нама су Баково, катедрала са два торња и широко поље око града у коме су се виделе хиљаде непријатељских војника - као мрави. У Баково улази железничка композиција са немачким војницима и ратним материјалом. Поред ње се креће више колона са војницима.

Изненаћени смо великим бројем непријатељских војника и брзо се укопавамо на достигнутој линији. Командир чете ме шаље да извештим команданта батаљона Илију Грбића о снагама непријатеља и тражим ватру артиљерије.

Трчао сам ка команданту што сам брже могао, а непријатељ ме засипао ватром. Наћох команданта и пренех му извештај командира чете. Он ми озбиљно и забринуто одговори:

- Пренеси командиру да је и пред нама исто толико непријатеља! Нека се припреме за тешку борбу и добро држе.

Кренуо сам назад командиру чете што сам брже могао. Изненада уз пут сам пао раћен и изгубио свест. Освестио сам се у болници. Другови су ме изнели и збринули. .. «

У међувремену је десна колона дивизије разбила непријатеља и ослободила село Вишковац, а потом избила на североисточну периферију Бакова и посела полазни положај за напад на град. Лево крило дивизије заустављено је јаком ватром непријатеља код села Будроваца, око 5 км испред и јужно од Бакова.

Непријатељ је упорно настојао да одржи линију Баково - Стриживојна и да заустави или бар успори продор 1. армије. Командант немачке групе армија »Е« наредио је 13. априла 34. армијском корпусу да ноћу између 13. и 14. априла повуче јединице на линију Валпово - Баково - Врпоље - Јаруга на Сави и штити повлачеће 21. армијског корпуса из Босне у рејон Славонског Брода и да из Жупање пребаци у Баково 22. гренадирску дивизију, која ће са 11. пољском ваздухопловном дивизијом бранити линију Валпово - Баково. На овој линији делимично урећене положаје непријатељ је био већ посео и довлачио нове

снаге. Четрнаестог априла су 47. и 65. пук 22. гренадирске дивизије почели да пристижу у рејон Бакова и заузимају положај за његову одбрану, коју су ојачавала два дивизиона топова и три хаубице од 150 мм са ватреног положаја у рејону Драготин - Пребилина и већи број минобацача са ватреног положаја западно од Бакова. Осматрачница за управљање непријатељском ватром налазила се на торњевима ђаковачке катедрале што је непријатељу омогућавало да осматра борбени иоредок јединица дивизије и да на њега усмерава ватру.

Правац Бурђанци - Баково затварао је један батаљон немачке 41. пешадијске дивизије, који је на више узастопних положаја организовао отпор, а најјачи на каналу Јошава, око 6 км испред Бакова.

У 17 часова и 30 минута јединице 31. бригаде прешле су у напад на Баково, уз ограничену артиљеријску подршку - због оскудице граната. После оштре борбе непријатељ је успео да одбије напад а да бригаду примора да се повуче на полазни положај и приступи његовом утврђивању.

Други напад извршен је у 23 часа. Са североисточне стране Бакова нападале су 4. српска бригада и тек приспела 5. српска бригада. Први и 2. батаљон 31. бригаде нападали су преко насипа железничке пруге са источне стране а 3. батаљон од раскрснице пута на јужној страни града. Јединице су продрле до болнице и катедрале у центру града, али су уз велике губитке, нарочито 4. српске бригаде, одбачене на полазни положај, на коме су преноћиле.

На тај начин, трећег дана офанзиве, 14. априла, 31. бригада је продрла око 25 км на запад, убила и ранила 250 и заробила 442 непријатељска војника; заробила је: 230 пушака, 35 »шараца«, 10 пиштоља, 1 минобацач, 10.000 метака, 2 сандука цигарета и 5 запрежних кола војне опреме. Јединице бригаде су имале 12 погинулих и 75 рањених бораца.¹⁸⁰⁾

Тога дана, 14. априла, 1. армија је избила на линију Баково - Стриживојна - Велика Копашница. Сутрадан у

¹⁸⁰⁾ Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 9-1/9. Према Операцијском дневнику бригаде, заробљено је око 400, а по »бојној релацији« 442 непријатељска војника.

4 часа штаб армије је наредио дивизијама да у наредна два дана главним снагама гоне непријатеља ка Славонском Броду, а помоћним ка Славонској Пожеги и да продру до линије Славонски Брод - Плетерница - Славонска Пожега.

Двадесет прва дивизија је добила задатак да ослободи Баково, а затим да настави наступање правцем Селце - Мајур; да предахне у ноћи између 15/16. априла у Ливањској Вароши, Мусићу и Слободној Влади, а потом у 5 часова 16. априла, настави наступање правцем Пака - Рушево - Бук, поседне Плетерницу, и у рејону Стари Слатник - Бебрина пресече комуникацију Славонски Брод - Нова Градишка.¹⁸⁰

На положајима испред Бакова целе ноћи уочи 15. априла вођене су огорчене борбе. Међутим, битних промена положаја није било. У Баково су ујутру 15. априла стигле свеже немачке снаге и око 25 топова већег калибра ради ојачања одбране. Ове јединице су из воза прешле у противнапад и уз обостране велике губитке присиле 4. и 31. српску бригаду да се повуку на полазни положај.

Петнаестог априла јединице су освануле на полазним положајима, делимично укопане. Дан их је затекао на брисаном простору, у равници, испред непријатељског положаја на периферији града.

Са наступањем дана наставила се и жестока борба. У 11 часова и 45 минута непријатељ је, уз јаку артиљеријску и минобацачку подршку, извршио противнапад на деснокрилни 1. батаљон 31. бригаде и потиснуо једну чету за око 700 метара. У 12 часова и 35 минута бригада је одговорила својим противнападом - резервом с фронта и 2. батаљоном у десни бок непријатеља. До 13 часова непријатељ је одбачен у град а 1. батаљон је посео ранији

¹⁸¹> Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 71. Јединице ЈА су за напад продирале између Драве и Саве у три правца: 3. армија и 6. корпус северним правцем - уз десну обалу Драве; 1. армија (1. пролетерска, 21. и 42. дивизија) централним правцем Баково - Мајар - Левањска Варош - Слободна Власт - Пака - Рушево - Дедина Ријека - Каленић - Бук - Плетерница; 1. армија - јужни правац (5, 17, 6. пролетерска и 11. дивизија) правцем Врпоље - Андријевци - Славонски Брод.

Прва армија је 16. априла тежиште дејства пренела са јужног на централни правац, и у том смислу прегруписала јединице.

положај. Око 16 часова, уводећи нове снаге, непријатељ је поново извршио противнапад, који је дочекан жестоком ватром целокупног наоружања бригаде. У одбијању противнапада погинуо је и искусни ратник командант 1. батаљона Раде Мећедовић. Помолио се иза заклона да покаже команданту бригаде одакле непријатељ отвара најјачу ватру и пао је погођен. Упркос жилавом отпору, бригада се под притиском надмоћнијих непријатељских снага, почела повлачити. У том тренутку су 4. и 5. српска бригада напале у леви бок непријатеља и одбациле га у Баково, после чега је 31. бригада посела ранији положај, а 4. и 5. српска бригада су кренуле у напад на Селце.

Најжешће борбе за ослобођење Бакова вођене су 15. априла. У тим борбама од штаба 1. батаљона остао је само Гавро Перaziћ, помоћник политичког комесара, коме су те борбе дубоко урезане у сећање. О њима он каже:

»Кад је погинуо командант, остао сам једини неповређени члан Штаба батаљона. Борци су били у плитко укупаном закло- нима. Немци нас осматрају са земље и са катедрале. Кад неко по- моли главу иза заклона погоди га снајпер, заспу рафали или гра- нате. Ипак, наизменично јуришамо ми, па Немци. Једни другима одбијамо противнападе. Здрави често проносе рањене или поги- нулог па се враћају да наставе борбу...

Из чета ме често извештавају: погинуо командир, политички комесар... У заклону, под ватром непријатеља, размишљам ко га може заменити. Одлучујем и наређујем:

- Нека га замени... Нека га замени...

Изгинуло је и по неколико тимова, неких команди чета за та три дана борбе, за Баково. Остали су неповређени командир 2. чете Стево Делић Деле, командир и политички комесар пратеће чете - Фрањо и Божана. Тако постављене старешине настављају да командују јединицама. Неки од њих убрзо су изгинули... «

Упорности непријатељске одбране Бакова много је допринео и отпор на положају испред Будровца, око кога су у то време вођене тешке борбе.

Тога дана у борбама је погинуло 30 и рањено 148 бо- раца, а утрошено 87 граната и 120 мина. Непријатељу су нанети велики губици. У борби се истакао 3. батаљон. Положаји су одржани и противнапади одбијени захваљу- јући храбрости бораца и утврђивању иако је положај бригаде био истурен и зато изложен јакој ватри.

У току ноћи између 15. и 16. априла бригада је обновила напад у коме су учествовала сва три батаљона. Први батаљон је нападао на десном крилу, 2. батаљон у центру, а 3. батаљон у захвагу пута Пишкоревци - Баково. У нападу су, после јединица 21. дивизије, ангажоване и јединице 6. пролетерске дивизије које су у међувремену на десном крилу 21. дивизије уведене у борбе за ослобођење Бакова. И овај напад је одбијен па су се јединице повукле на полазне положаје где су освануле 16. априла.

У таквој ситуацији је на заједничком састанку штабова 6. пролетерске и 21. дивизије одлучено да се 16. априла обиђе Баково са северне стране и нападну колоне непријатеља које су се повлачиле. У 7 часова су јединице 4. и 5. српске бригаде избиле на друм Баково - Баковачка Сатница с тим што су се два батаљона 4. српске бригаде упутиле преко Иван Двора да нападну Селце, а по један батаљон 5. српске и 3. личке бригаде, да пресеку друм Баково - Пецара Жеста.

Истог дана јединице 31. бригаде су водиле жестоке борбе на свом положају. Непријатељ је истовремено убрзано извлачио снаге ка Пишкоревцима и упорно бранио Баково. У 16 часова бригада је појачала притисак: батаљони су на јуриш упали у непријатељски положај и прве куће на периферији града и ту заустављени.

Општи напад на Баково почео је у 20 часова и изведен је на широком фронту. Непријатељ се и даље жилаво бранио и под општим притиском, постепено, преко центра града, повлачио се ка Пишкоревцима. Први батаљон 31. бригаде продирао је правцем железничка пруга-млин-центар града-Пишкоревци. Око 20 часова и 30 минута избио је до катедрале. О том продору у центар града Гавро Перезић је записао:

»Од почетка борбе за Баково Штаб бригаде нас је упозоравао да не гађамо катедралу, а нас је непријатељ са ње осматрао, гађао и нанео нам највеће губитке. Са 1. баталоном сам први стигао пред катедралу. Од пожара млина, који је непријатељ запалио у граду се видело као на месечини. У парк испред катедрале изашло је више свештеника. Пришао ми је један, понудио част и замолио да поштедим катедралу.

- Гарантујете ли да у катедрали нема Немаца и усташа? - упитао сам га.

- Гарантујем, - одговорио је он.
- Онда и ја Вама гарантујем да ми у катедрали нећемо улазити. Сад, без бриге, идите унутра. У граду се још воде борбе. . .

Свештеници су отишли у катедралу. Из ње на нас више није отворана ватра. Ми смо продужили за непријатељем. На улицама су били и наши и непријатељски рањеници. У једној кафани нађосмо групу пијаних и брадатих Черкеза. Смејали су се несвесни шта се око њих збива. . . Стиже ме Паја, ађутант Штаба бригаде, и рече:

- Гавро, наредба је да се ничим не оштети катедрала. . .

Личани су се кретали са севера и отварали ватру. Кад стигоше до нас ватру замени радост. . .

Баково је ослобођено и катедрала сачувана. Али много је погинулих бораца наше дивизије сахрањено у заједничкој гробници испод катедрале... «

Непријатељ се из Бакова повукао у Пишкоревце. У 23 часа његове заштитнице су пружиле последњи отпор на јужној ивици града. Бригада се зауставила око 2 км јужно од града где су 1. и 3. батаљон посели положај на линији Парлог (кота 111) - Штрбинди, а 2. батаљон раскрсницу путева јужно од града.^[82]

Борбе за ослобођење Бакова биле су међу најтежим на борбеном путу бригаде. Носилац борбе била је пешадија, уз недовољну подршку артиљерије. Због недостатка граната велики број циљева погодних за артиљерију није тучен. Успеху пешадије доста су допринела оруђа за непосредно гађање, која су се кретала у стрељачком строју батаљона. Авијација није тукла непријатеља у границама својих могућности и на начин како је то чинила претходних дана. Непријатељ се из Бакова извукао недовољно кажњен, мада је био доведен у ситуацију да буде десеткован.

Артиљерија непријатеља била је активна и ефикасна у подршци одбране своје пешадије и заштити извлачења и повлачења својих снага. Она је бригади нанела велике губитке.

Најповољнији положаји непријатеља били су торњеви Ђаковачке катедрале. Са њих је непријатељ осматрао

^[82]> Баково је, према неким документима, ослобођено у 20 и 30 минута, према другим у 23 часа. У извештају штаба бригаде борба са непријатељском заштитницом вођена је до 00.30, а по сећању неких учесника до 8 часова 17. априла.

положаје бригаде и управљао артиљеријском ватром, отварао митраљеску ватру, оборио један авион и командовао јединицама. Упркос томе, ватра по торњевима катедрале није отворана, да би се сачувала њена историјска вредност. Борци су, жртвујући и своје животе, сачували катедралу, мада би уништењем непријатеља на њеним торњевима многи животи бораца били сачувани.

Старешине су по храбрости служиле за пример борцима. Једна граната убитачне и прецизне ватре непријатељске артиљерије директним ударом је разнела лист ноге заменику команданта бригаде Лазару Попиводи. Лекар су инсистирали да ногу ампутирају. Он је одбио ампутацију, залечио ногу и 35 година живео после рата.

Експлозија мине из минобацача одбацила је десетак метара команданта 3. батаљона Илију Грбића. Лекар га је оквалификовао као тешког рањеника и упућивао у болницу. Он је то одбио, остао је у строју и наставио да се бори. Борци су следили његов пример.

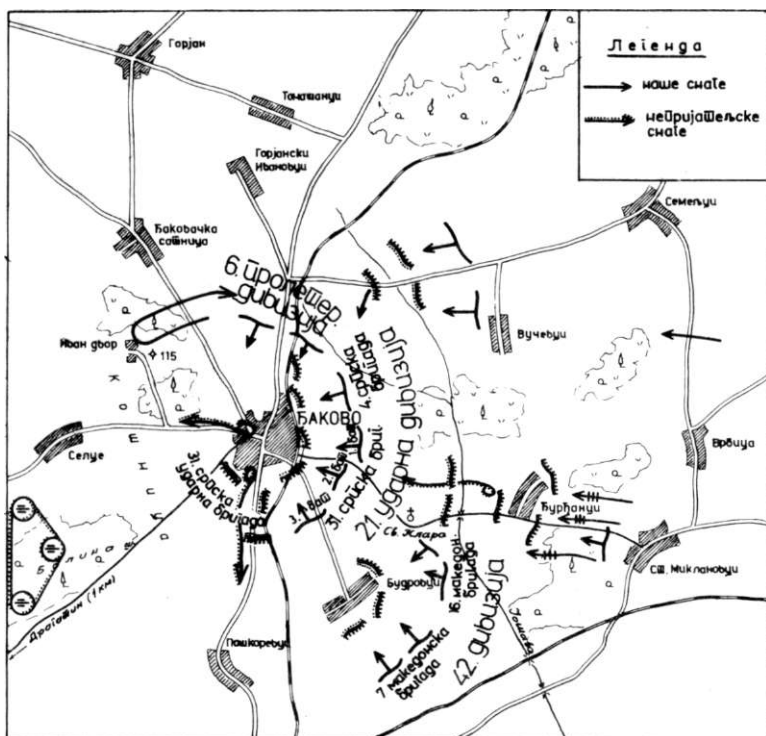
У борбама 16. априла погинуло је и рањено 105 бораца, а утрошено 190 артиљеријских граната и 212 мина, док се сматра да су губици непријатеља били велики. Између осталог, плен је био: 67 пушака, 4 аутомобила и 11 кола војне опреме.¹⁸³⁾

Истог дана увече у Бакову се састао Дивизијски комитет КПЈ да би анализирао ове борбе вођене од 12. до 16. априла. Том приликом оцењено је да су постигнути велики резултати а указано је и на слабости. Непријатељ је потцењиван, ватрене могућности наоружања нису довољно коришћене, често се јуришало без ватрене припреме и пре неутралисања непријатеља, а све то имало је за последицу велике губитке.

Сутрадан је и Бригадни комитет КПЈ анализирао дејства бригаде у истом периоду и сагледавао оцене Дивизијског комитета.

У борбама за ослобођење Бакова из бригаде је укупно погинуло 28 бораца а рањено њих 124, односно избачена су из строја 152 борца. Међу погинулима је било 13

¹⁸³⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 89; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 11-1/9, к-1047, рег. бр. 26-24/9, к-252, рег. бр. 13/4 и к-252, рег. бр. 25/4.

Борбе за ослобођење Бакова (14. -17. априла 1945.)

старешина (од десетара до команданта батаљона) или близу 50%, а међу рањенима 33 старешине (од десетара до заменика команданта бригаде) или близу 25%. Овако велики губици бригаде били су озбиљна опомена: не залећи се превише и ниједног тренутка не потцењуј непријатеља, јер он, иако на издисају, још има снаге да се ослони на ноге и зада губитке. А људе не треба беспотребно губити у последњим данима рата.

Седамнаестог априла ујутру у бригади је одржан митинг, на коме је говорио политички комесар бригаде, мајор Хајрудин Мехинагић. Он је позвао борце да не заборава погинуле другове и да казне непријатеља који је

крив за њихову смрт, да истрају у борби за циљеве за које су они дали своје животе. Уз то, свим учесницима у борби за ослобођење Бакова одао је признање и захвалност за пожртвовање и храброст.¹⁸⁴⁾

Следећег дана после одласка 21. дивизије из Бакова у граду су остали припадници политичког курса, под руководством Милана Даљевића, који је прикупио погинуле борце дивизије и сахранио их у заједничку гробницу у парку испред катедрале. Одлуком штаба дивизије, на надгробном обележју заједничке гробнице написано је:

»Овде почивају 172 борца XXI српске ударне дивизије који су пали у борби за слободу на тлу братске Хрватске.«

После рата кости ових бораца су ископане и пренете из парка у Баковачко гробље, где и данас почивају.

Дролш на коти 160

Непријатељ је жилаво бранио јужни правац, Врпоље - Славонски Брод - Загреб, на коме је 16. априла јединице 1. армије ЈА зауставио 23 км испред Славонског Брода на линији Андријевци - Зољани - Сава. Тада је на централном правцу 1. пролетерска дивизија ослободила Бук, 6 км испред Плетернице а 35 км испред снага на јужном правцу. Штаб 1. армије је тада тежиште дејства иренео на централни правац да би преко Плетернице продро у Нову Капелу, опколио и уништио снаге непријатеља у рејону Славонског Брода.¹⁸⁵⁾

С тим у вези из Бакова је упућена 21. дивизија на централни правац, са задатком да, 18. априла увече, са једном бригадом затвори правац Славонска Пожега - Плетерница, а са две бригаде да буде у резерви 1. про-

¹⁸⁴⁾ Према белешкама Владимира Дујића, у борбама за ослобођење Бакова избачена су из строја двојица старешина више него што је наведено у операцијском дневнику.

¹⁸⁵⁾ Немци су открили да штаб 1. армије преноси тежиште на централни правац, па су га затворили 22. дивизијом (16. пук - Плетерница, 47. пук - Кадановце и 65. пук - Славонски Брод, 22. пионирски батаљон - Гризићи, 5. полицијски пук и 8. ловачки здруг - у међупросторима.

Циљ> непријатеља је био да спречи продор у рејон Нове Капеле и обезбеди извлачење снага из Славонског Брода.

летерске дивизије. У том циљу је штаб дивизије 17. априла у 22 часа издао наређење да бригада изврши марш правцем Мајар - Слободна Власт - Пака - Рушево - Бедина Ријека - Каленић - Бук и стигне у рејон Плетернице.¹⁸⁶⁾

Сутрадан у 4 часа и 45 минута бригада је кренула на марш дуг 45 км иза 21. артиљеријске бригаде. Марш је био напоран мада се кретало по лепом и топлом времену а одмарало десет минута после сваког сата марша. У 16 часова и 30 минута изнад колоне су у селу Рушеву прелетела два немачка извиђачка авиона у правцу југа и вратила се одакле су дошла. Маршевски циљ бригаде био је село Сулковце, југозападно од Плетернице. У 20 часова и 30 минута колона је ушла у село Каленић, 8 км испред Плетернице код које је већ вођена борба. У источном делу Каленића бригада се разместила за одмор и преноћиште, позадина у Дединој Ријечи а штаб бригаде у Рушеву.¹⁸⁷⁾

Деветнаестог априла у 12 часова бригада је, по лепом времену, наставила покрет правцем Каленић - Врчин Дол - Брћани - Раван - Белић - Гргуревци - Винчетовићи - Јакачина - Мали Гладник. Људи у колони као да нису ишли оним обичним кораком. То је био неки ужурбан корак, услед нестрпљивости бораца који су предосећали

¹⁸⁶⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 74.

Задаци осталих дивизија били су:

- 1. пролетерска дивизија да ослободи Нову Капелу и продире ка Новој Градишки;
- 11. дивизија да са западне стране нападне Славонски Брод;
- 6. пролетерска дивизија да са северне стране нападне Славонски Брод;
- 5. дивизија, да смени 42. и 48. дивизију и са источне стране нападне Славонски Брод;
- 17. дивизија да са источне стране нападне Славонски Брод, и
- 42. и 48. дивизија да се пребаце на централни правац - у Рушево.

Архив ВИИ, к-1043, рег. бр. 11-1.

¹⁸⁷⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 89; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-25/9 и к-252, рег. бр. 26/4.

У западном делу Каленића преноћила је 4. српска бригада, а у Буку 21. артиљеријска бригада. По наређењу команданта 1. армије 5. српска бригада, ојачана 2. артиљеријским дивизионом, упућена је у рејон Блацко - Вишковци, да са 13. пролетерском и по једним батаљоном 1. пролетерске и 1. италијанске бригаде образује Оперативну групу 1. пролетерске дивизије, која би у рејону Кузмица - Ср. Село затворила правац Славонска Пожега - Плетерница.

да ће за неколико дана борбама бити крај и за које никакво напрезање није било тешко. Нормалног починка није било и, за дивно чудо, као да га нико није ни тражио. У сумрак су јединице 1. и 2. батаљона, ојачане по једним водом противтенковских пушака и противавионских митраљеза, испред друма Крајачићи - Стари Слатник - Андријевци, поселе полазни положај за напад на коту 160, изнад села Андријеваца. Лево од њих налазила се 12. крајишка бригада 11. дивизије, а десно 4. српска бригада. У резерви је остао 3. батаљон у рејону коте 196. Штаб дивизије и бригадно превијалиште били су у Гргуревићима. Непријатељ је отварао ватру да би онемогућио посудање полазног положаја и припрему за напад, али у томе није успео.

Положаје пред бригадом у рејону коте 160 браниле су јединице немачке 7. СС дивизије »Принц Еуген«, које су 18. априла пребачене из Босне и преко Славонског Брода стигле у овај рејон, и 3. усташко-домобранске дивизије. Положаји су били делимично раније уређени: ископани су ровови, изграђени дрвено-земљани бункери и постављена мања минска поља. То је био део главног положаја (Заграће - кота 135 - Грижићи - кота 242 - Гајићи - Крајачићи - кота 160 - Андријевци) с кога је непријатељ бранио Славонски Брод и комуникацију Славонски Брод - Плетерница, Славонски Брод - Загреб и штитио извлачење снага ка Загребу. Одбрана је била подржавана артиљеријском ватром са ватрених положаја на друму Славонски Брод - Андријевци.¹⁸⁸

Истог дана у 20 часова, одмах по избијању на прилазе Броду, десни сусед, 4. српска бригада, ојачана Дисциплинским батаљоном 1. армије и подржана ватром дивизијске артиљерије из рејона Гргуревића, извршила је напад на Обриж, изнад Старог Слатника и заузела први ров, на коме је напад заустављен.

За то време је стигла и 31. бригада, којој је наређено да са два батаљона у 22 часа, уз подршку дивизијске артиљерије, нападне и заузме коту 160. Због велике помрчине и непознатог терена, штаб бригаде није на време

¹⁸⁸> Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 89; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 12-1/9 и к-1047, рег. бр. 26-25/9.

могао да успостави везу са 1. и 2. батаљоном и припреми напад. Због тога је напад извршен тек у 1 час и 30 минута 20. априла. Кота 160 доминирала је положајем нападача и непријатељ је са ње ракетама осветљавао терен, открио припреме 1. и 2. батаљона и прецизном ватром одбио њихов напад. У 3 часа батаљони су се повукли на полазни положај.

Борбе у рејону Славонског Брода и у захвату комуникације Славонски Брод - Плетерница настављене су највећом жестином. Рано ујутру 20. априла 1. пролетерска дивизија је ослободила Плетерницу, Кадановце и Белице, а друге јединице 1. армије у 23 сата Славонски Брод.¹⁸⁹⁾ У рејону Андријеваца непријатељ се и даље упорно бранио. У току дана 1. батаљон на десном и 2. батаљон на левом крилу извршили су више јуриша да би разбили непријатеља, заузели коту 160 и пресекли комуникацију Славонски Брод - Нова Градишка, којом се непријатељ убрзано извлачио.

У 9 часова и 30 минута 1. батаљон је отворио ватру из свих орућа и на јуриш заузео коту 160. Међутим, непријатељ се брзо средио и уз јаку артиљеријску подршку извршио противнапад и повратио коту. У 13 часова су 1. и 2. батаљон у заједничком јуришу поново заузели коту 160, али их је непријатељ новим противнападом збацио с ње. Тог дана је из бригаде погинуло 8, рањено 52 и нестало је 6 бораца.¹⁹⁰⁾

Двадесетпрвог априла Немци, усташе и руски белогардејци су нешто скратили линију отпора и упорно бранили положај Растовница - кота 195 - кота 163 - кота 160, са које су штитили значајну раскрсницу у Андријевцима на комуникацији ка Новој Градишки којом су се повлачиле непријатељске снаге из рејона Славонског Брода.

Јединице 4. и 31. српске бригаде, ојачане са 4 тенка, извршиле су неколико напада али су одбијене. А у току

¹⁸⁹⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 78, 79. и 81. Дејства 42, 48, 5, 17. и 6. пролетерске дивизије усмерена су из Славонског Брода на десно крило 1. армије (Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 81; Архив ВИИ, к-715, рег. бр. 33-2).

¹⁹⁰⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 89; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-25/9, к-1047, рег. бр. 12-1/9 и к-252, рег. бр. 38/4.

ноћи између 20. и 21. априла непријатељ је прешао у противнапад. Том приликом је присилио левог суседа, 12. крајишку бригаду 11. дивизије, да се повуче из рејона Сибиња. У таквој ситуацији 31. српска бригада је убацила у борбу све расположиве снаге и одбила противнапад непријатеља. Исте ноћи непријатељ је извршио још један противнапад, али је и он одбијен.

У свануће 21. априла 1. батаљон је померен ка западу, 2. батаљон је повучен у резерву због великих губитака и замора, а 3. батаљон је посео положај 2. батаљона. Жестоке борбе су настављене. Смењивали су се напади и противнапади. Од 8 до 12 часова 3. батаљон је пет пута јуришао на коту 160, али су сви његови јуриши били одбијени. Први батаљон је одбио пет противнапада непријатеља. Од јуриша на коту 160 није се одустало. У 12 часова и 15 минута 3. батаљон је ојачан 2. четом 2. батаљона. После тога извршио је још један јуриш, али је и поново одбијен. У 16. часова и 15 минута, кроз борбени поредак 3. батаљон прошао је у стрељачком строју Дисциплински батаљон 1. армије и извршио јуриш на коту 160. Непријатељ га је дочекао снажном ватром, нанео му велике губитке и присилио га да се повуче на десно крило 3. батаљона.

После тога Немци су покушали да лукавством нанесу још веће губитке. Они су на koti 160 истакли белу заставу, а у рововима су се усправили војници са подигнутим рукама у вис, као да се предају. Борци 3. батаљона су повикали: »Предају се«, »предају се« и били су спремни да се опусте и крену напред. Али, омладински руководиоца 3. батаљона, Милован Филимоновић, приметио је немачке митраљезе спремне да отворе ватру и задржао их. Превара је спречена а губици избегнути.

Око 17 часова командант бригаде мајор Буро Дробац је наредио артиљерији и минобацачима да отворе брзу паљбу по koti 160. Ускоро је овај непријатељски положај горео од снажне ватре. А када је трубач команданта 3. батаљона Илије Грбића-Иљте засвирао јуриш, артиљерија и минобацачи су пренели ватру у дубину. У исто време су 3, 1. и Дисциплински батаљон извршили последњи јуриш, збацили непријатеља и заузели коту. Затим је 3. ба-

таљон наставно продор ка Сибињу, 1. батаљон ка Андријевцима и 2. батаљон ка Старом Слатнику, а Дисциплински батаљон је ликвидирао остатке непријатеља на koti 160. Тако је после три дана даноноћних, тешких борби јуриша и противјуриша kota 160 била заузета и бригада избила на комуникацију Славонски Брод - Нова Капела.

Борци су на koti 160 затекли наложену ватру и на њој нагорела и камама избодена тела тројице старешина 2. батаљона: ађутанта Драгутина Димитријевића-Гуте, из Београда, командира чете Душана Скакића са Козаре и Борћа Карана из Земуна. Претходне ноћи њих су Немци и усташе заробили када су упали на њихов положај, мучили их, убили и на ватри спалили. Једноме је горела нога, другоме груди а трећем је ватра захватила цело тело.

Kota 160 је заобљена, пошумљена и доминантна главица која доминира над околином. Била је делимично утврђена, густо поседнута, погодна за одбрану, добро брањена и незаобилазна при нападу са севера ка комуникацији Славонски Брод - Нова Капела. Њу је непријатељ бранио до повлачења својих снага из Славонског Брода. Последњи јуриш на koti 160 описао је учесник у њој Михаило-Мика Живковић у ратном бригадном листу »Боримо се«. Он је записао:

»Kota 160 је брежуљак изнад села Андријеваца са којег се контролишу комуникације Славонски Брод - Нова Канела и Андријевица - Плетерница. На њој је много гомила уметрених дрва, која су издајници спремили за транспорт у Немачку. Бранили су је жртвовани злочинци спремни на све, само да избегну одговорности за своје злочине. Наш је задатак да коту заузмемо, пресечемо непријатељу одступницу и казнимо злочинце.

Дан и ноћ бесни најжешћа ватра на koti. Наши јунаци 15 пута јуришају кроз густу ватру пруских зликоваца. Три пута одбијају избезумљене противнападе подивљалих злочинаца. Чиста народна крв показала се јачом од погане плаве крви више расе пруских племића завојевача...

Реч храброст није довољна да окарактерише држање наших бораца, њихово гледање смрти у очи и борбу да је победе. Требало је видети болничарке како под кишом ватре износе рањенике, курире, доносиоце муниције како се кроз ватру пробијају, бомбаше и митраљесце како ватру отварају, чути команде старешина »на јуриш - за мног!« и громогласно »Ура-а-а!«

V 1645 звук трубе команданта 3. батаљона, Илије Грбића, позвао је борце на последњи јуриш. Страховита ватра и узвик »Ура-а-а«, заглужили су пискав звук трубе. Ватра из свих орућа, експлозије граната, мина и ручних бомби су се укрштале, а људска тела сударала. Око 15 минута ватра је достигала кулминацију а кота 160 горела у општем кркљанцу. Непријатељ је прегажен и разбијен. Батаљон је прешао преко коте. Настало је затишје и постало глуво.

Поново се чуо звук трубе. Објавио је крај борбе за коту 160. Био је потресан: весео због победе, тужан због изгинулих другова - хероја који никада више неће чути њен звук, неће учествовати ни у једном јуришу а биће у свима нама. Они остадоше на koti 160 - на вечној стражи слободе.

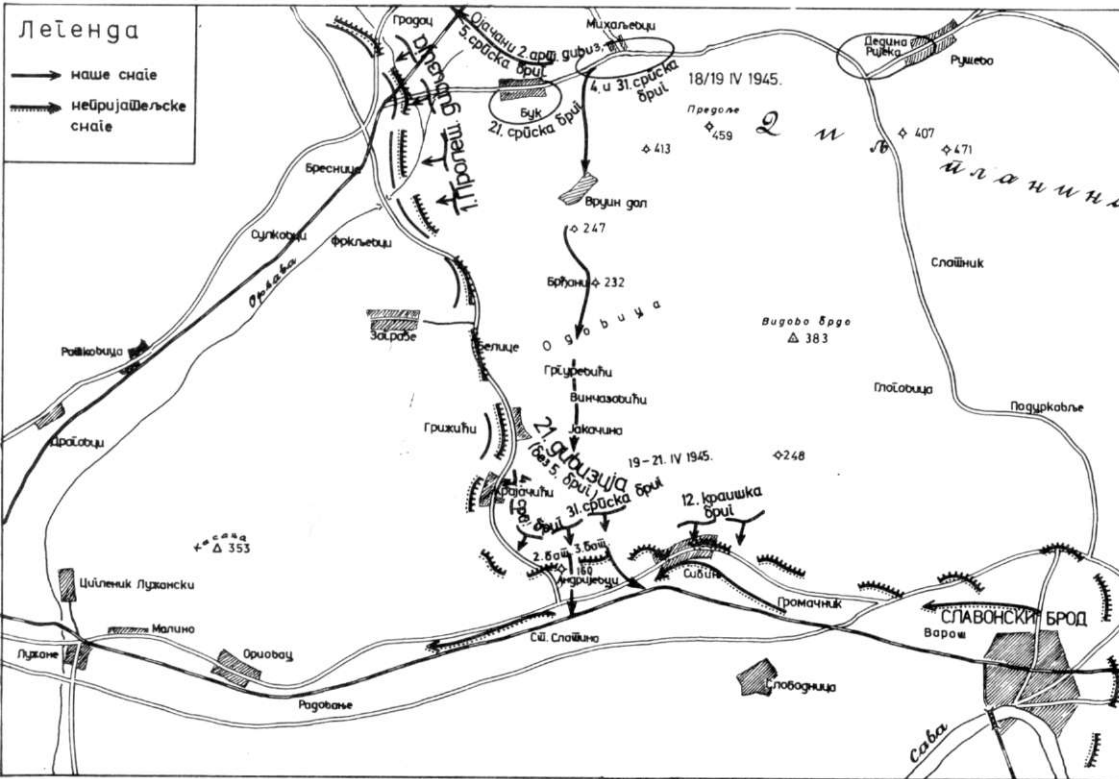
Јединице су већ на циљу - комуникацијама Славонски Брод - Загреб. Болничари на koti 160 прикупљају рањене и пружају им помоћ. Погинуле прикупљају радни водови. Задужени бирају место за њихову сахрану - гробље. Сутра настављамо продор ка Загребу...

Кота 160 у историји наше бригаде је њена најславнија страница и узоран пример како се она борила за слободу.«

Већ око 18 часова 1. и 3. батаљон су ослободили Андријевце и Сибињ. Са остацима разбијеног непријатеља борба је настављена до 20 часова и 20 минута, када је све било готово и бригада носела комуникацију од Сибиња до Обрижа, где је и преноћила.

Борба за коту 160 вођена је са изузетном" жестином и упорношћу са обе стране и спада међу најтеже које је водила 31. српска бригада. Због ограничене могућности маневра, проשמљености и слабе прегледности вођена је претежно пешадијским наоружањем, на блиском одстојању, и уз недовољно ефикасну подршку артиљерије. Ватра пешадијског наоружања је са обе стране била изузетно јака и од ње је чак и шума била запаљена па се неко време кроз пламен и дим препуцавало. Непријатељ је благовременим поседањем коте и делимичним утврђивањем њеног доминантног положаја стекао велике предности. Борба је трајала непрекидно - дању и ноћу, од 19. до 21. априла. За то време бригада је извела 15 јуриша и одбила скоро исто толико противнапада непријатеља. Губици обе стране били су велики.

Убијено је око 160 и рањено 200 непријатељских војника, заплењено је 5 аутомата, 8 пушкомитраљеза, 15.000 метака, велике количине артиљеријских граната и нагаз-

Борба за к. 160-19. септембра 1945.

них мина. Бригада је имала осетне губитке: погинуло је 34, рањено 136 и нестало 6 бораца; изгубљена су 2 митраљеца »максим« и 6 товарних коња, а утрошено 25.000 метака, 700 артиљеријских граната и 420 мина за минобацач¹⁹¹) упркос тешкој борби и великим губицима, борбени морал бораца и јединица бригаде био је висок и непоколебљив. Старешине су сигурно командовале јединицама, јуришале на њиховом челу и истицале се храброшћу. Од избачених из строја 25% су биле старешине. Због великих губитака борци су коту 160 назвали »крвава кота«. Јуриши за њено освајање остаће вечни симбол храбрости и самопрегора.¹⁹²⁾

На главном правцу Армије

До 21. априла увече 1. армија је ослободила Славонску Пожегу, Плетерницу и Славонски Брод, 2. армија Босански Брод, а 3. армија је избила пред Вировитицу.

У 2 часа 22. априла штаб 1. армије је наредио 1. пролетерској и 21. дивизији, са 2. тенковском и 1. коњичком бригадом, да наставе гоњење непријатеља правцем Нова Градишка - Новска - Загреб.¹⁹³⁾

Истог дана у 4 часа бригада је кренула из Андријеваца у дивизијској колони ка Новој Градишки. Ослобође-

¹⁹¹ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 106; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 12-1/9, к-1047, рег. бр. 26-26/9, к-252, рег. бр. 42/4 и к-252, рег. бр. 37-2/4. Подаци о губицима су из дневних извештаја. У операцијском дневнику бригаде пише да је убијено 110 непријатељских војника, да су заплена 3 аутомата, а да је из бригаде погинуло 30, рањено 85 бораца и изгубљен један »максим«.

¹⁹² Из листа »Боримо се« наводимо примере из јуриша на коту 160: Делегат вода противтенковских пушака Раде Ковачевић-Тамба уништио је бункер који је зауставио јуриш батаљона и запленио »шарац«, а делегат вода противтенковских пушака 1. батаљона Миодраг Борђевић-Перица уништио је бункер и спречио рушење моста преко кога су тенкови избили на друм Славонски Брод - Стари Слатник, док је борац 2. батаљона Милосав Константиновић уништио бункер и том приликом рањен.

¹⁹³ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 91. Правци гоњења осталих дивизија били су: 42. и 48. дивизије Буч - Шпановица - Пакрац; 6. пролетерске дивизије, Славонска Пожега - Брестовац - Вилић Село Орљавац - Мијачи - Пакрац; 5. дивизије, Плетерница - Славонска Пожега - Брестовац - Орљавац - Буч - Шпановица; и 11. дивизије Плетерница - Славонска Пожега - Вилић Село - Закорење - Брестовац.

ни су Бродски Ступник, Ориовац и Малино. Приликом пролаза кроз Малино збио се догађај који преносимо из бригадног листа »Боримо се«.

Сеоски кмет Малина Стипо Орашиновић посматрао је кроз прозор наилазак бригаде. Три борца су се издвојила и покуцала на врата. Кад се преплашени кнез појавио на њима, они су га упитали:

- Стари, имаш ли воде за пиће?

Орашиновић им је дао воде. Понудио их је и ракијом, вином и јелом, а они су му одговорили:

- Хвала, стари, сада журимо за Немцима и усташама. Навратићемо - можда некад после рата.

- Шта ћете радити са нама Хрватима? - упитао је бојажљиво кнез.

Борци су се изненађено погледали, а један је одговорио:

- Шта би радили са вама? Ништа. Ми смо са добрим људима браћа. Браћа смо и са Хрватима јер су и они Словени. Ми гонимо злочинце - Немце и усташе. Ви нисте ни једно ни друго.

Кад су борци отишли, кнез се упутио у штаб 31. српске бригаде и рекао:

- Ваши дечки су красни. Према нама су као наша деца. Немци и усташе су нам говорили да сте руља која редом убија, пљачка и коље. Красне људе су побили, а нас живе опљачкали. Треба ли нешто да вам помогнемо? Само кажите.

- Хвала, стари! За сада нам ништа не треба. Иди ти кући и реци твојим сељанима да слободно живе и раде свој посао.

Кнез је отишао, понављајући уз пут: »Красни дечки, красни дечки«.

Непријатељ је посео положаје на десној обали Орљаве у овом распореду: немачка 41. пешадијска дивизија са 1230. пуком у рејону Драговаца, а са 1232. пуком у рејону Батрине док су се остале јединице налазиле у дубини, а 3. усташко-домобранска дивизија од друма Малино - Нова Капела до реке Саве, где су најбоље били утврђени Живике и Липовка (кота 97). Намера непријатеља је била да на реци Орљави заустави наступање 1. пролетер-

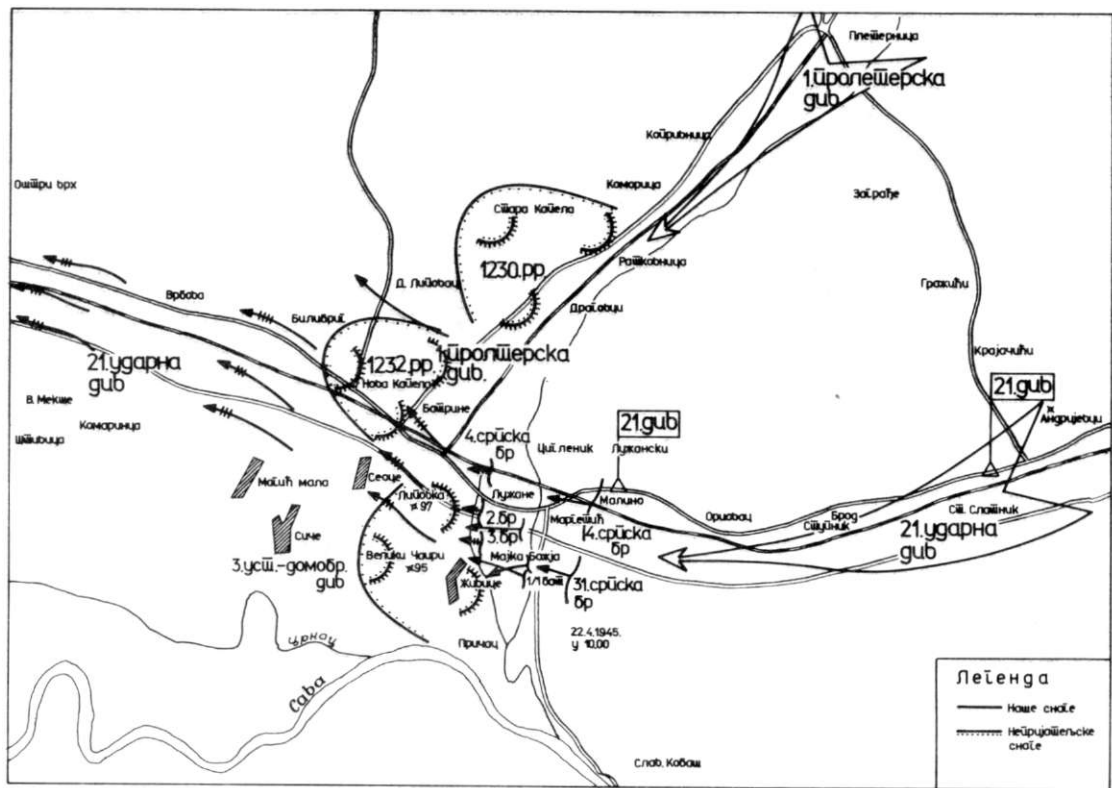
ске и 21. дивизије и омогући безбедно повлачење својих делова ка Загребу.

Када је непријател. испред Орљаве отворио артиљеријску ватру по колони бригаде она се из покрета развила за борбу и прешла у напад, основним правцем Мајка Божја - Сеоце. Други батаљон је наступао на десно, а 3. батаљон на левом крилу, док је 1. батаљон наступао у резерви. Десно, на правцу Маргаретић - кота 102, нападале су јединице 4. српске бригаде. Оба батаљона 31. бригаде су се нашао пред реком која се није могла прегазити а два дрвена моста била су порушена. Могуће прелазе непријатељ је тукао артиљеријском ватром. Јединице су се брзо снашле. Командир 3. чете 2. батаљона Илија Илић низводно је пронашао трећи дрвени мост са порушеним шиповима који су вирили из воде. На њих су набачене моснице и даске преко којих су се борци брзо пребацивали на десну обалу. Коњи су прешли газом.

Са десне обале Орљаве 1. батаљон је упутио 2. чету у правцу села Живике, али је она заустављена испред села. И наступање осталих јединица задржано је ватром из бункера са десне обале канала Ковачевац. Борба је настављена без промене положаја. После подне су оруђа за непосредно гађање прецизном ватром уништила неколико бункера. Бригада је преноћила испред канала Ковачевац, десно у вези са 4. српском бригадом која се задржала испред Батрине. У борбама 22. априла јединице бригаде су убиле 35 непријатељских војника, неколико десетина раниле и заробиле њих 57, уз сопствене губитке: 3 погинула, 8 рањених и један контузовани борац, док су у Орљави изгубљена 3 коња и 3 минобацача.¹⁹⁴¹

Сутрадан ујутру настављено је наступање. Сломљен је отпор непријатеља на каналу Ковачевац. Противник се брзо повлачио, гоњен у стопу; наше јединице му нису дозвољавале да се застави и организује отпор. Ослобођени су Нова Капела, Били Бриг, Врбова и Старо Петрово Село. Непријатељ је покушао да пружи организованији отпор испред Годињака, али су оруђа за непосредно гађање уништила неколико бункера и прокрчила пут пеша-

¹⁹⁴¹ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 106; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-26/9 и к-252, рег. бр. 45/4.

Продирање главним правцем 22. и 23. априла 1945.

дији. Пред налетом пешадије непријатељ се брзо повукао на линију Сировњак - Брђани - Решетари - Запоље - Бодоваљци - Сава, која је доминирала предтереном а испред ње се налазила природна препрека Ајдамовски поток.

Одмах је организован напад на ову линију. У њему је учествовала читава дивизија. На десном крилу, на правцу Ацамовци - Нова Градишка, нападала је 31. бригада у центру, јужно од друма, нападала је 4. српска бригада, а на левом крилу, правцем Старе Лазе - Бодоваљци - Врље - Љупина - Прача, 5. српска бригада. Десно од 31. бригаде налазила се 3. крајишка (пролетерска) бригада 1. пролетерске дивизије.

У 19 часова и 45 минута бригаде су једновремено кренуле у напад и присиле непријатеља на повлачење. Ускоро је 5. српска бригада обишла Нову Градишку с југа и око 24 часа избила на железничку пругу код Ковачевца, западно од града. У нападу с фронта 4. и 31. српска бригада су у 21 час и 10 минута избиле на линију Решетари - Велики Поток, испред Нове Градишке, где су привремено задржане ватром непријатеља. Пред поноћ јединице 31. бригаде су успеле да се пребаце преко Великог потока и да продуже напад. После сламања непријатељске одбране на периферији дошло је до продора - како јединица 31. бригаде, тако и других, са разних праваца, ка унутрашњости града. Већ око један час ноћу, 24. априла 3. батаљон је потиснуо непријатеља и упао у Нову Градишку. За њима су у град продрле и остале јединице бригаде и стигле до Ковачевца, на западној страни града. Око 5 часова јужном периферијом града продирала је 4. српска бригада, а северном периферијом 3. крајишка бригада. После тога се приступило уништавању и заробљавању мањих група које су, због своје заштитничке улоге, остале одсечене. Тиме је Нова Градишка била ослобођена. У борбама за ослобођење Нове Градишке бригада је убила 60, заробила 306 непријатељских војника и запленила, поред осталог 24 пушке, 4 »шарца«, један пиштољ, једну радио-станицу, један фотоапарат, 3 ауто-приколице, 12 ауто-гума, 4 запрежна кола разне опреме.

Сопствени губици су били 3 погинула, 22 рањена и 2 контузована борца.¹⁹⁵¹

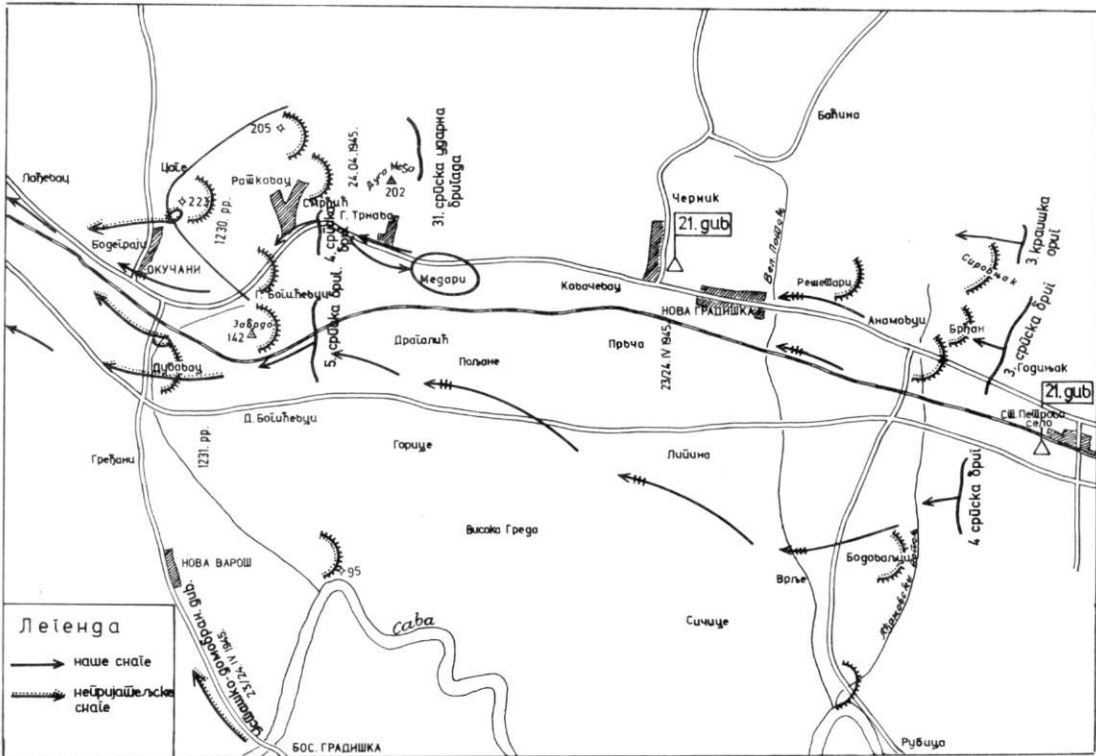
Око 9 часова 24. априла бригада је, из Ковачевца, продужила наступање, да би у 12 часова и 30 минута ослободила Трnavу и продужила ка Окучанима. Зауостављена је ватром непријатеља на линији између Смртића и Горњих Богићевића. Десно од ње је 3. крајишка бригада 1. пролетерске дивизије избила на Доњу Међу (триг. 202), а лево је 5. српска бригада зауостављена на линији Доњи Богићевићи - Сава (кота 95). Линију Смртић - Горњи Богићевићи - Дубовац бранила је немачка 41. пешадијска дивизија са 1230. пуком од коте 205 до Забрда (триг. 142) и 1231. пуком јужно до Саве, остале јединице су се налазиле по дубини. На тој линији је вођена борба цело после подне али до промена положаја није дошло. Ноћу уочи 25. априла 4. српска је сменила 31. српску бригаду, која је повучена у село Медаре на одмор и попуну.

У борбама 24. априла убијено је 30, а заробљено 56 непријатељских војника, док је заплешено 10 пушака, 3 пушкомитраљеза, 400 ручних бомби, 2 камиона, један аутомобил, 4 мотоцикла, неколико вагона белог брашна, пасуља, зоби, канцеларијског материјала и веће количине друге опреме. Из бригаде је погинуо један, а рањено је 5 бораца.¹⁹⁶⁾

После извршене смене штаб бригаде је са штабовима батаљона извршио анализу последњих борби. Том приликом оцењено је да су јединице извршиле све постављене задатке. Од 22. до 24. априла оне су без тенкова, и уз минималну подршку артиљерије, савладале узастопни отпор непријатеља на више линија и природних препрека и продрле око 60 км на запад. Тај ванредно велики успех постигнут је умешним командовањем, високим борбеним моралом, храброшћу и добром физичком кондицијом бо-

¹⁹⁵⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 106; Архив ВИИ, к—1047, рег. бр. 26-27/8 и к-252, рег. бр. 49/4. Разлика између броја заробљених непријатељских војника и заплешеног оружја је у томе што први борбени ешелон није прикупљао плен, већ је то препуштао позадинском ешелону коме је то био основни задатак.

¹⁹⁶⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 106; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-27/8 и к-252, рег. бр. 55/4.

Продирање главним правцем 23. и 24. априла 1945.

раца. Све време бригада се налазила у првом ешелону дивизије, што је од њеног састава тражило посебно велико физичко и психичко напрезање.

Испред Новске и Јасеновца

После ослобођења Нове Градишке штаб 1. армије је наредио 1. пролетерској и 21. дивизији да гоне непријатеља правцем Окучани - Новска - Банова Јаруга. Поред тога, требало је да 21. дивизија са једном бригадом ослободи Јасеновац - највећи усташки концентрациони логор и сачува документа и доказе усташких злочина.¹⁹⁷¹

Двадесет петог априла у 5 часова јединице 21. дивизије су наставиле гоњење у две колоне: 4. српска бригада - на десном крилу правцем Окучани - Новска и 5. српска бригада - на левом крилу - правцем Дубовец - Врбовљани - Кленовача - Камара, док се 31. српска бригада налазила у другом ешелону дивизије. Око подне покрет 4. српске бригаде је заустављен и испред Рожданика, а 5. српске бригаде на потоку Капљенац. Десно је 1. пролетерска дивизија избила на линију Голеш - Рајичићи.

Истог дана у 5 часова, а пошто се попунила борцима Дисциплинског батаљона 1. армије, који је расформиран, 31. бригада је кренула друмом иза колоне 4. српске бригаде, прошла Окучане и сместила се у Доњем Рајићу ради одмора. Али, тек што је почела да се одмара, морала је да крене на нови задатак ка Јасеновцу. У рејону Врбовљана пронађена је група логораша који су се 22. априла голоруки побунили против усташа у логору Јасеновац, пробили се из логора, прикупили и три дана скривали у рејону Врбовљана. Међу њима био је Сава Делибашић из Окучана који се сећа првог сусрета с борцима 21. дивизије. О томе он пише:

»Нас 36 логораша који смо се пробили из логора Јасеновац скупили смо се 22. априла увече у једној ували код села Кленик. Били смо уморни, гладни, исцрпљени и преплашени. Упркос свему и опасности од усташких потера морали смо јести. Био сам

¹⁹⁷¹ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 94. Задатак 6. пролетерске 42, 48. и 5. дивизије био је да пресеку друм Кутина - Новска.

родом из суседиог седа Окучана па су ме другови упутили по храну.

На себи готово нисам имао одеће ни обуће, а сав сам био у крви и ранама. Једна баба из Кленика је чувала краве и ја јој обазриво прићем. Кад ме је видела уплашила се као од какве крвоједне звери и хтеде побећи. Једва сам је зауставио. Објаснио сам јој ко сам, одакле сам и зашто сам такав. Поверовала ми је, одвела ме кући и дала ми млека. Попио сам млеко, опустио се и засиао. Кад сам се пробудио кажем баби да нас има преко 30 и да смо сви гладни. Та добра жена даде нам хране све што је имала. Нешто је и од комшија позајмила а није рекла зашто јој треба. Однесем друговима вечеру. Док су јели чула су се три пуцња. Сваки пут су прекидали обед и склањали се. Мислили см<) да за нама још трагају усташе...

Сутрадан смо наставили да осматрамо околину. Очекивали смо да наиђу усташе или јединице ЈА...

Из далека смо видели да нам се приближава један официр на бициклу. Били смо сигурни да није усташа. Изашао сам пред њега и човек се уплашио, скочио са бицикла и уперо аутомат у мене. Једва ме схвати. Објаснио сам ко сам и да нас има 58 - у међувремену нам се група повећала.

Поручник нас одведе у Штаб 21. ударне дивизије у Врбовљане. Ту је некимa пружена лекарска помоћ, међу њима и рањеном Милану Ракићу, машиновоћи из Винковаца.

Ми здрави логораши тражили смо оружје да нападнемо усташе у Јасеновцу. Сви који су желели ступили су у 21. ударну дивизију. Сретен Гагић из Винковаца и ја распоређени смо у 31. српску ударну бригаду, а остали у 4. и 5. српску бригаду.«

После пријема задатка Бригада је кренула правцем Пландиште (кота 90) - Јасеновац, са задатком да у мочварама и шуми између Саве и Великог Струга пронађе и прихвати одбегле логораше који су се крили од усташких потера.

У рејону Пландишта бригада је избила на реку Велики Струг, а затим, северно од Млаке, на »вањску одбрану« усташког логора Јасеновац. Пошто је наишла на јачи отпор 3. усташко-домобранске дивизије, и била доста истурена испред главних снага дивизије, бригада се у свануће 26. априла повукла натраг на линију Гатачко Поље - Конаци и почела укопавати. У тој борби из бригаде су погинула 3 а рањено 7 бораца.¹⁹⁸¹

¹⁹⁸> Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 106; Архив VII, к-1047, рег. бр. 26-27/8. У дивизијском листу »Кроз борбу« забележене су изјаве ових прихваћених логораша: Бранка Илића, машинбравара из Тузле, кога су ухапсиле усташе 11. XII 1941. у руднику Бурћевик - због

Покрета ка Јасеновду и прихватања логораша сећа се Александар Продановић, руководилац СКОЈ-а бригаде:

»Командант је постројио бригаду и рекао:

- Идемо да пронађемо и доведемо наше другове који су побегли из логора Јасеновац. Ако будемо могли напашћемо и Јасеновац...

Покрет смо почели по дану а наставили га ноћу. Кретали смо се преко поља, шума и мочвара. Наишли смо на неке усташе и разбили их. Прешли смо једну реку (вероватно Велики Струг - прим.) и нашли се у истој колони са усташком младежи. Дохватили смо их да разоружавамо и везујемо. Почели су да вичу, прете нам и плаше нас. Савладали смо их и разоружали заједно са једним усташким подофициром који је био са њима. Дотерали смо их у штаб Дивизије. Саслушани су, али о новим групама одбеглих логораша нисмо ништа сазнали.

Не сећам се да смо те ноћи пронашли неког логораша. Уколико их је и било, били су преплашени и скривали су се од усташа, од нас и од људи уопште. Сећам се да се сутрадан нашло њих 17 гладних, уплашених и исцрпљених, на ивици живота, у нашој бригадној амбуланти. Лекар им је пружио прву помоћ и упутио их у болницу. Један се звао Сава Делибашић. Један други је био књижевник. Осталих се не сећам.«

Прихваћени логораша били су на граници физичких и психичких снага. С муком су причали шта су све преживели и видели у логору.¹⁹⁹⁾ Приповедали су о усташкој ликвидацији логора, побуни голоруких логораша и бекству из логора.

непостојећег штрајка; Михаила Марића, машинбравара из Бјеловара - ухапсиле су га усташе 31. XII 1941. у радионици - због подметнутог летка; Драга Шкрватића, ћака из Сиња, ухапшеног 4. V 1942. у Загребу - ухватиле га усташе - због читања »сумњиве« књиге; Сава Делибашића, ћака из Окучана, ухапшеног (дело усташа) 8. I 1943. у Окучанима, без објашњења и Карла Јагера, земљорадника из Старог Градеца, ухапшеног од усташа 15. VII 1943. на њиви, због радње са НОП-ом.

199) Усташки концентрациони логор Јасеновац формирала је тзв. Независна Држава Хрватска, чији је поглавник био Анге Павелић, министар унутрашњих послова Андрија Артуковић и усташки крилиник Вјекослав Аубурић, руководилац III уреда усташке надзорне службе (УНС) 21. августа 1941. године. Састојао се од седам логора подигнутих у мочварама крај Саве и ушћа Аоње и Великог Струга. Обухватао је подручје од Јасеновца до Велике Градишке, величине 210 км. Постојао је 3 године и 9 месеци (1.340 дана). Прво је био намењен за масовно уништење Срба, Јевреја и Цигана, а уорзо је постао логор смрти за све слободољубиве Југословене. Затвореници су у логору на разне начине физички и психички изнуравани, а када су били сломљени - убијани су на зверске начине,

Предах у наступању

Непријатељ је 26. априла иа линији Пољана Пакрачка - Новска - Јасеновац зауставио наступање 1. пролетерске и 21. дивизије.

У таквој ситуацији одлучено је да се тежиште дејства 21. дивизије пренесе на десно крило и настави правцем Блатушко брдо - Банова Јарута - Дуго Село - Загреб. Да би се то постигло, дивизија је овако постројила свој борбени поредак: 4. српска бригада на левом крилу у захвату комуникације Окучани - Новска и према Јасеновцу; 5. српска бригада на десном крилу, где је посела положај Новска - кота 201 - Субоцки Град (кота 198) и затворила друм Новска - Липик; 31. српска бригада у другом ешелону дивизије, у рејону Брезовца - иза 5. српске бригаде; 21. артиљеријска бригада у рејону Ливађана, ради подршке дејстава 5. и 31. српске бригаде.

Испред борбеног поретка дивизије непријатељ је био посео положај на линији Володерско брдо (кота 222) - Садово брдо (кота 257) - Пујићи (кота 267) - Пландиште (кота 225 и 173) - Стари Глоговац - Греда - Кошутарица. На том положају налазили су се делови и 7. СС и 41. немачке дивизије и 3. усташко-домобранске дивизије). Њихов задатак је био да спрече продор јединица 1. армије ка Загребу.

Двадесет шестог априла до 10 часова 31. бригада је предала положаје 4. српској бригади и у 12 часова кренула из Рајића правцем Боровац - Крчевина - Рајчићи - Ковачевац — Велика Страна - (кота 327) - Кричке. У пролазу кроз село Боровац непријатељ је тукао артиљеријском ватром колону, из које су погинула 2, а рањено 8 бораца. У 23 часа бригада је стигла у Брезовац и преноћила у позадини положаја 5. српске бригаде.²⁰⁰

непознате чак инквизицији и невиђене у историји ЉДСКОГ друштва. Убијања су вршена у логору, на Сави и на десној ооали Саве у Градини и Уштици. Према процени Државне комисије за утврђивање ратних злочина, убијено је преко 700.000 људи, жена и деце. Са новооткривеним масовним гробницама изашло је на видело да је број убијених много већи.

Крајем априла 1945. усташе су ликвидирале све преживеле затворенике и покушале уништити трагове својих злочина.

²⁰⁰ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 99. и 106; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-27/8 и к-252, рег. бр. 5-1/5.

Двадесет седмог априла у 14 часова почео је напад 1. пролетерске бригаде 1. пролетерске дивизије правцем Ловска - Ловски Поток и 5. српске бригаде, правцем кота 201 - Нови Грабовац. У првом налету заузета је кота 189, али је непријатељ повратио и одбио неколико нових напада 5. српске бригаде. Противнапади непријатеља били су тако јаки да су за њихово одбијање морали бити ангажовани и делови 31. српске бригаде из другог ешелона.

У току ноћи између 27. и 28. априла 1. пролетерска дивизија је повучена на одмор у Јагму, Кукуњевац и Липик, а њене положаје преузела је 21. дивизија: на десном крилу испред Ловске - 5. српска бригада, у центру, у рејону Ловска - Брезовац - Субоцки Град - 31. српска бригада, и на левом крилу - 4. српска бригада. Ширина фронта дивизије била је око 20 км, а између јединица су били велики међупростори.

Тридесет прва бригада је око подне посела одређени положај, и то: 1. батаљон на десном крилу затворио је друм Ловска - Брезовац; 2. батаљон у центру, посео је Субоцки град (кота 198) и 3. батаљон образовао је резервни у Брезовцу.

У 23 часа из Новог Грабовца непријатељ је извршио напад, уз јаку подршку артиљерије и минобацача, на положај бригаде. У самом почетку дошло је до жестоке ноћне борбе у којој су обострани губици били осетни. Напад је после великих напора одбијен. Том приликом из бригаде је погинуло 6, а рањена су 32 борца.²⁰¹¹

Двадесет осмог априла бригада је извршила измене у борбеном распореду: 3. батаљон је посео положај: кота 198 - Поповац - Град Брдо, 1. батаљон положај на коти 257, а 2. батаљон је повучен у резерву на положај Благушко Брдо (кота 210) - Брезовац. Бригадна артиљерија је придодата 3. батаљону, с тим да подржава и борбу 1. батаљона.

²¹¹» Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 99. и 106; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-28/9 и к-252, рег. бр. 9-1/5.

Штабна хелија бригаде је у Брезовцу 28. априла анализирао рал чланова Штаба бригаде у офанзиви. У бригади је тада био 261 члан КПЈ и 321 члан СКОЈ-а. У офанзиви је погинуло 77 чланова КПЈ и 76 чланова СКОЈ-а.

Током целе ноћи непријатељ је на више места и у различито време вршио нападе на положаје бригаде. Прво је у 21 час и 30 минута, уз јаку артиљеријску ватру, напао јединице 3. батаљона у рејону Поиовца и Град Брда. Борба је била жестока и трајала је све до пола ноћи. Том приликом непријатељу су нанети осетни губици и његов напад је одбачен.

Сат касније непријатељ је појачао артиљеријску ватру и са снагама једног батаљона поново кренуо у напад, али је и тада одбијен. Истовремено је напао и остале бригаде у дивизији. На десном крилу 21. дивизије заузео је Бујовице и угрозио десни бок 5. српске бригаде. Ситуација је постала критична. У одбијању напада непријатеља ангажована је и артиљерија, мада са ограниченим бројем граната. Непријатељу су нанети осетни губици, а у свануће је присиљен да се повуче на полазне положаје.

У овим борбама Бригада је имала 8 погинулих и 13 рањених бораца. Изгубљено је 9 коња и једна запрежна кола.^{202>}

На састанку Дивизијског комитета КПЈ, 29. априла у Липику, оцењено је да су сви постављени задаци извршени и да је морал »на доброј висини«, мада су сталне борбе и покрети заморили људство а губици ослабили јединице. Истог дана у Брезовцу је одржан састанак политичког комесара бригаде са политичким комесарима батаљона и њиховим помоћницима, на коме је анализирано стање у јединицама, борбена готовост и протекле борбе. Анализирано је и питање пријема нових чланова у КПЈ и СКОЈ. Одржан је и састанак штаба бригаде са штабовима батаљона на коме је извршена^{203,} анализа командовања у последњим борбама и разматрано одржање јединица као целина. Закључено је да су јединице доста уморне и да им је будност и борбена готовост попустила. С тим у вези постављени су конкретни задаци.

Иначе, једно од основних обележја дејстава вођених од пробоја сремског фронта до тада било је у томе што

^{202>} Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 106; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-28/9, к-252, рег. бр. 14-1/5 и к-255, рег. бр. 18/5.

²⁰³⁾ Истог дана Биро КПЈ 5. батаљона анализирао је рад својих чланова КПЈ у последњим борбама. (Белешке Владимира Дујића).

су се она све време изводила иа равничастом земљишту, испресецаном каналима и мањим речним токовима. На таквом земљишту непријатељ је био правовремено организовао одбрану, изградио фортификацијске објекте сталног и пољског типа, широко примењивао минирање, рушење и запречавање, нарочито на непосредним прилазима Винковцима и Бакову. Тако организована одбрана пружала му је могућност да се дуже и упорно брани и одржи, тим пре што је она била повезана ватреним системом аутоматских и артиљеријских оруђа и поседнута знатним снагама. Жилавост непријатељске одбране била је обезбеђена и постојањем јаких резерви, којима је немачко командовање интервенисало на угроженим правцима и рејонима.

Истог дана увече непријатељ је појачао борбену активност, углавном, нападајући положаје 5. српске бригаде, али је одбијен. Испред 4. српске бригаде била је жива извијачка активност. Бригадна артиљерија је од 18 до 19 часова отварала ватру по коти 210, западно од Брезовца. Артиљеријски дивизион, који је подржавао бригаду, повучен је у позадину због недостатка граната.²⁰⁴

У овим борбама од 26. до 30. априла, сав терет је био пао на пешадију, јер није било довољно подршке од артиљерије. На другој страни је непријатељска артиљерија била врло активна. Због тога су одбијени напади представљали велики успех бригаде.

У међувремену, заустављен је јак противнапад непријатеља преко Илове. У исто време штаб 1. армије је припремао наступање преко Илове ка Загребу. Двадесет првој дивизији је у вези с тим издао задатак да извиђа Јасеновац, Новску и Липовљане, 42. дивизији - Аиповљане и Банову Јаругу и 1. пролетерској дивизији - Банову Јаругу и Пољану.²⁰⁵

²⁰⁴ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 106; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-28/9 и к-252, рег. бр. 2/7. Белија КПЈ у санитету бригаде је 30. априла анализирао рад својих чланова и критеријум за пријем нових.

²⁰⁵ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 98. Истог дана биро КПЈ 3. батаљона анализирао је рад чланова КПЈ у последњим борбама (белешке Владимира Дујића).

Продор преко Илове

И 1. маја вођене су жестоке борбе. Непријатељ је стално узнемираван јаком пешадијском и ограниченом артиљеријском ватром, а његова артиљерија је између 15 и 16 часова жестоко тукла положаје бригаде, нарочито на линији кота 210 - Брезовац. Извиђачи су покушали да ухвате »живи језик«, али у томе нису успели.

Истог дана после подне непријатељ је извршио јак противнапад али је одбијен. Око 22 часа извиђачи су открили да се непријатељске јединице извлаче ка Липовљанима. Да би то убрзала, бригада је у 23 часа прешла у напад. Све до 2 часа и 30 минута вођена је жестока борба. А тада су последње снаге неирјатеља наставиле убрзано извлачење правцем Козарица - Торови - Липовљани, пружајући узастопни отпор. Потискујући непријатеља, бригада је ослободила села Поповац, Суботички Град, Нови Грабовац и Козарицу. У наступању је задржана јаком пешадијском и артиљеријском ватром, испред Липовљана. У првој борбеној линији налазио се 2. батаљон, на десном крилу, испред коте 181 и 3. батаљон, ојачан бригадном артиљеријом на левом крилу, испред коте 198, док се 1. батаљон налазио у другом ешелону.

Истовремено је леви сусед, 4. српска бригада, ослободио Пакленицу, Стари Грабовац, Јасеновац, Новску, Брестачу, Нову Субоцку и пришао Липовљанима с југа, а десни сусед, 5. српска бригада, ослободио Бујавице и продирао преко Јамарице ка Кривају.²⁰⁶⁾

Тако су 2. маја ујутру јединице 21. дивизије достигле линију Јамарица - Торови - Стара Субоцка. Тридесет прва бригада је испред Липовљана посела линију кота 181 - Торови - кота 198, на којој је око 11 часова борба појачана. Инжињеријска чета је извадила 30 противпешадијских и 15 противтенковских мина и отворила пролазе у непријатељским минским пољима. Отварање пролаза настављено је и ноћу. Непријатељска артиљерија је, са

²⁰⁶¹ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 133; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-29/9 и к-252, рег. бр. 5-1/7. Јасеновац је ослободио батаљон 4. српске бригаде, уз садејство једног батаљона 24. српске бригаде 45. дивизије, 2. маја 1945. и оставио у њему чету као посаду да сачува затечено стање и документа о усташким злочинима.

ватрених положаја у рејону Банове Јаруге, јаком ватром подржавала одбрану својих снага испред Липовљана.

У борбама тог дана бригада је имала 8 мртвих и 30 рањених бораца.²⁰⁷⁾

Непријатељ је пружао жесток отпор. Извиђачи су 3. маја у 1 час и 30 минута открили да се непријатељ почиње извлачити из Липовљана ка Пиљеницима. Одмах је појачан напад и у 5 часова ослобођени су Липовљани.

Бригада је кренула из Липовљана у борбеном поретку ка Пиљеницима. Непријатељ је испред овог села, био посео линију Бубличеви Салаша - Бјељавина, бранећи прилаз селу и рекама Пакри и Илови. Изненадном ватром са насипа жељезничке пруге непријатељ је захватио одељење извиђача у колони и неколико бораца избацио из строја. У 11 часова извршен је одлучан напад и непријатељ одбачен са поседнуте линије, после чега су јединице 31. бригаде избиле пред Пиљенице.

Командант бригаде је оценио да су реке Пакра и Илова набујале и да се не могу прећи газом, па је настојао да непријатеља спречи у рушењу мостова. Ради тога је узводно и низводно упутио јаче снаге са задатком да обухвате Пиљенице кроз које протиче Пакра, а мањим снагама ставио у задатак да нападају с фронта. Непријатељ је ипак успео да поруши мостове на Пакри и Илови и да се повуче на десну обалу Илове, где је посео положаје припремљене за одбрану.

Око 12 часова бригада је ослободила Пиљенице и, уз помоћ мештана, преко остатака порушеног моста на Пакри, пребацила је моснице и даске, прешла преко њих и избила на обалу Илове, где ју је непријатељ дочекао јаком ватром са десне обале реке. Дуж Илове, узводно и низводно, упућени су извиђачи, који су се ускоро вратили и известили да је Илова широка 16 до 18 метара и дубока око 4 метра. Мост преко реке је био порушен, а прелаза газом није било.

И остале јединице 21. дивизије постигле су значајан успех: ослобођени су Кривај, Јамарица и Банова Јаруга. Дивизија је избила на линију Мађарић - Банова Јаруга - Пиљеница, спремна да настави даље наступање.

²⁰⁷⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 133; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-29/9 и к-253, рег. бр. 11-1/7.

У даљем току борбе нарочито активна била је непријатељска артиљерија, која је немилице тукла борбени поредак бригаде и подржавала одбрану Илове. Само по Пиљеницама непријатељ је испалио око 70 граната.

У борбама 3. маја на правцу дејства 31. бригаде непријатељ је имао 75 мртвих и 25 заробљених војника, а заплењене су 4 пушке, 180 кг пасуља и већа количина алата и сличног прибора.

У исто време из бригаде је погинуло 5 и рањено 11, а нестало је један борац.²⁰⁸⁾

После одступања са линије Буњавице - Новска - Јасеновац, непријатељ је посео десну обалу Илове, од Рибогојства до Саве и по дубини до Кутине, како би својим снагама обезбедио организовано повлачење ка Загребу. Комуникацију Банова Јаруга - Дуго Село посела је немачка 41. пешадијска дивизија, а рејон Кутине немачка 7. СС дивизија »Принц Еуген«, док је положај јужно до Саве посела 3. усташко-домобранска дивизија.

Ноћу између 3. и 4. маја у позадини непријатеља су се чуле експлозије из чега је закључено да непријатељ руши објекте и да се припрема за повлачење. Истовремено су се јединице дивизије спремиле да пређу реку Илову због чега су пронађена места за прелаз, приручна средства прелаза и приступило се организацији прелаза.

Четвртог маја у 2 сата непријатељ је почео да напушта положај кота 181 - кота 177 - кота 156 - Тавани - Илова и да се повлачи са десне обале Илове правцем Кутина - Поповача - Криж - Иванић-Град. Повлачење је откривено на време па је бригада, уз подршку артиљерије са ватрених положаја у рејону Крчевине (јужно од Банове Јаруге), прешла у напад преко Илове. Како је отпор непријатеља био слаб, то се бригада врло брзо нашла на десној обали и наставила да гони непријатеља правцем јужно од друма Банова Јаруга - Иванић-Град. Правцем Банова Јаруга - Кутина - Поповача - Криж - Иванић-Град, гоњење је вршила 4. српска бригада, а подножјем Мословачких планина 5. српска бригада.

²⁰⁸⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 133; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-30/9.

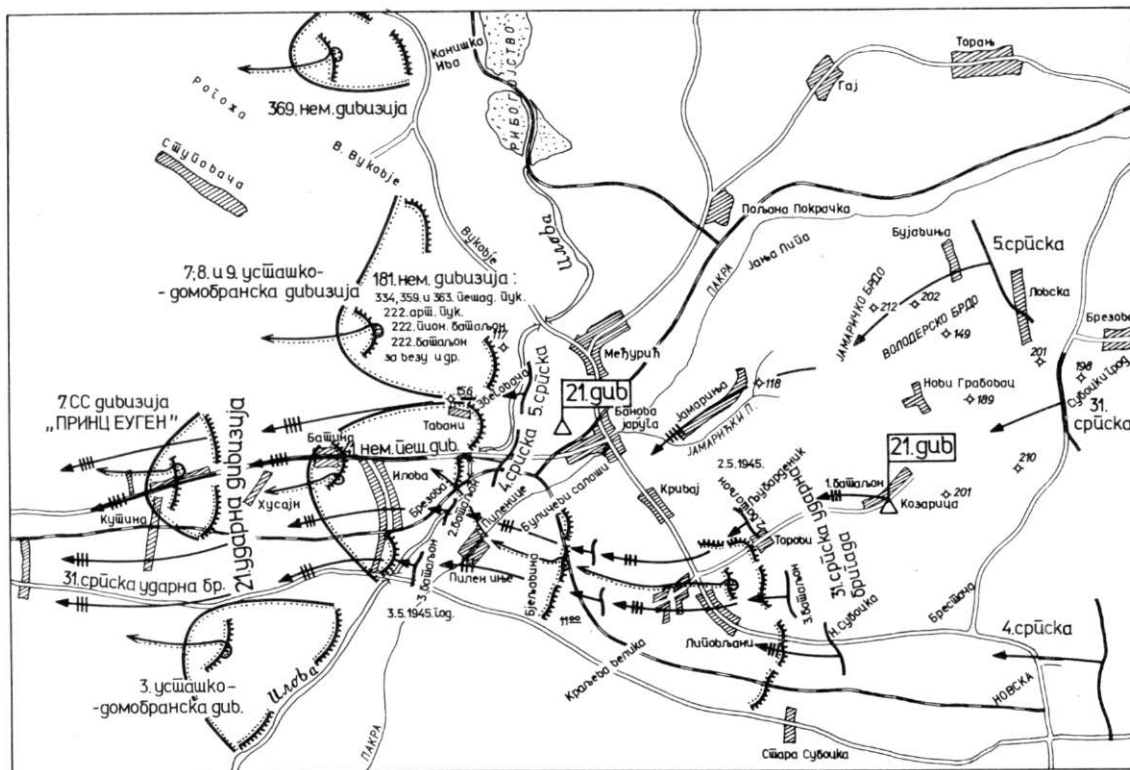
По прелазу Илове, брпгада је потискивала непријатељску заштитницу и савладала њен отпор у рејону Кутине и Грачанице. У 14 часова привремено је задржана јаком ватром непријатеља са линије Володер - Кривај - Осеково. Али, непријатељ ни на овој линији није сачекао удар јединица 31. бригаде. Уочавајући њене припреме за напад, он се у 24 часа повукао на десну обалу реке Чесме где је посео положај на линији од Прњаровца, преко Кончшана, Новоселеца и Окешинеца од Везишћа. Одбрану ове линије подржавала је артиљеријска ватра са ватрених положаја у рејону села Новоселеца.

У току ноћи, јурећи за непријатељем, ослобођени су Грачаница, Павловача, Осеково, Поток, Доња Јеленска, Околе, а у 3 часа и 40 минута 5. маја 31. бригада је избила на реку Чесму, из покрета заузела мост и успоставила мостобран на десној обали реке код Везишћа, наспрам непријатељског положаја Окешинец - Везишће. Истовремено је 4. српска бригада ослободила Илову, Батину, Хусајн, Кутину, Репушницу, Володер, Поповачу, доњу Влахиничку, Велику Лудину, Видрењак и Обедиште, а и 5. српска бригада Шатровац, Миклеушку, Горњу Јеленску, Мословачку Слатину, Компатор и Коншћане.

У тим борбама 31. бригада је избацила из строја преко 100 непријатељских војника, док је, поред осталог, запленила и један брдски топ. На страни бригаде је погинуло 5, рађено 24 и нестало 6 бораца.²⁰⁹

Тих дана време је било сунчано и топло. Свуда крај прашњавог пута, којим је бригада наступала, видели су се трагови повлачења непријатеља - уништено и запаљено оружје, изврнути камиони, мртви коњи с надувеним трбусима. Правцем напредовања појавио се и чудан путоказ. То су биле обичне дрвене таблице сличне саобраћајним знаковима са стрелицом окренутом према западу и поруком јединицама 21. српске ударне дивизије: XXI С.У.Д. - НАПРЕД. Онај коме је пало на памет да поставља те таблице имао је ваљда у виду да због брзине напредовања поједини борци и групе могу заостати или скренути с правца, па им је потребан путоказ. Међутим,

²⁰⁹> Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 133; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-30/9 и к-253, рег. бр. 16/7.

Продор преко Илове 2. и 3. маја 1945.

то је за борце 31. српске бригаде, као и осталих јединица 21. дивизије, постало нешто више - то је постала борбена парола и подстрек да се истраје.

Петог маја у 10 часова и 45 минута штаб 21. дивизије наредио је бригадама да наставе убрзано наступање општим правцем Криж - Иванић-Град - Дуго Село - Загреб. Тридесет прва српска бригада добила је задатак да продире иреко реке Чесме правцем Велика Храстилница - Јоховец и уз обезбеђење с правца Лоње, да нападне Криж са западне стране, а по његовом ослобођењу да продире ка Иванић-Граду. Истовремено је 4. српска бригада требало да напада Криж с фронта, да избије код Совара на пут Иванић-Град - Чазма и продире правцем Шћаповец - Лупоглав, а 5. српска бригада - да дејством преко Шушњара заузме Граберје, одсече Криж од позадине и продире правцем Предавец - Лупоглав. Двадесет прва артиљеријска бригада требало је да подржава напад са ватрених положаја у рејону Видрењака. Планом је било предвиђено да у нападу на Криж учествују и 3. и 16. македонска бригада 48. дивизије - дејством са северне и источне стране.²¹⁰⁾

Бригада је 5. маја пред подне заузела полазни положај за напад: на десном крилу, испред Окешинеца, 2. батаљон, за дејство у захвату железничке пруге; на левом крилу испред Везишћа 3. батаљон и у резерви на левој обали Чесме 1. батаљон.

У 13 часова и 40 минута 2. батаљон, ојачан са две чете 1. батаљона, кренуо је у напад на Везишће, а 3. батаљон на Окешинец. Савлађујући отпор они су до 19 часова присилили непријатеља да се у нереду повуче ка Малој и Великој Храстилници, а затим у снажном јуришу ослободили Велику и Малу Храстилницу и Јоховец, поставили обезбеђење према Лоњи и нешто пре 2 часа 6. маја са западне стране продрли у Криж. Испред села дошло је до изненадног сусрета с једном четом усташа која је имала намеру да продре у село и ојача одбрану. У кратком сусретном окршају усташка чета је одбачена ка Иванић-Граду. Одмах затим, заједничким напором свих

²¹⁰⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 115.

ангажованих снага, сломљен је отпор у селу и Криж је ослобођен. У Крижу је заробљена група за рушење објеката у насељу пре него што је приступила извршењу свога задатка.

По ослобођењу Крижа 31. бригада се пребацила у Ширинец, где је преноћила, уз обезбеђење према Иванић-Граду.

У овим борбама јединице 31. бригаде су убиле 140, а заробиле 99 непријатељских војника. Плен је био значајан: 4 минобацача, 2 »шарца«, 26 пушака, двоја запрежна кола опреме, 6 коња, 2 кола немачке и 2 сандука енглеске муниције, 250 кг експлозива, 25 аутомобилских гума и 600 кг црне смоле. Тридесет прва бригада је имала 10 погинулих и 85 рањених бораца.²¹¹

Непријатељ је присиљен да се у току ноћи повуче око 20 км на запад и поседне за одбрану десну обалу реке Лоње, на линији од Кусановца преко Лупоглава и Пречеца до Тарног.

Ујутру 6. маја дивизија је наставила наступање: са 4. српском бригадом на правцу Пречец - Лупоглав - Стара Лоња - Прикрај; са 5. српском бригадом на правцу Пречец - Андриловец - кота 106 (на железничкој прузи), и са 31. српском бригадом на правцу Дерезани - Горњи Шарампов - Иванић-Град.

У наступању из Ширинца 31. бригада је ослободила Дерезане, Циганец, Пркос и Горњи Шарампов, а затим са јединицама 42. дивизије ослободила и Иванић-Град, где је заробила 10 усташа и 7 војника немачке 13. СС дивизије »Ханцар«.

После ослобођења Иванић-Града бригада се пребацила у Клоштар Иванић, где је преноћила у овом распореду: 1. батаљон у засеоку Винари, 2. батаљон на коти 123 и коси северно од Клоштра Иванића и 3. батаљон између 2. батаљона и друма Клоштар Иванић - Липовец.²¹²

²¹¹ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 133; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-30/9 и к-253, рег. бр. 19-1/7.

²¹² Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 133. и 134; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-30/9, рег. бр. 31/9, к-1047, рег. бр. 13^»/9 и к-253, рег. бр. 19-1/7.

Фашистинка Немачка је капитулирала

Непријатељ иије сачекао напад на Лоњи, већ је око 23 часа 6. маја почео да се повлачи на линију: Градец - Божјаковина (кота 110) - Шишковац - Дуго Село - Сава - око 10 км западно. Дивизија је наставила наступање ка Дугом Селу и у 14 часова 7. маја 4. српска бригада је заузела железничку станицу Прикрај и салаш Блахомир, а 5. српска бригада Адриловац. Даљи продор непријатељ је зауставио јаком ватром са раније поседнутих положаја.²¹³⁾

Тридесет прва бригада је 7. маја у 3 часа кренула из Клоштар Иванића и преко Пречеца у 7 часова стигла у Лупоглав, где се одмарала до подне. Тада је упућена преко Лоње и Струга на лево крило дивизије и убачена у напад на правцу: Острна - Пухово - Дубовец са задатком да с југа напада Дуго Село.

Ради извршења добијеног задатка, бригада је заузела следећи борбени поредак: на десном крилу 3. батаљон, ојачан са два топа, са задатком да напада на правцу Пречец - Дуго Село, у центру 2. батаљон, ојачан противавионским митраљезима, да напада на правцу Острна - Пухово - Дуго Село, и на левом крилу 1. батаљон ојачан са два топа, да напада на правцу Лепровица - кота 101 - Пухово - Дубовец - Дуго Село.

На линији Зелина - кота 105 - Лепровица дошло је до оштре борбе и напад је заустављен. Откривена су и минска поља у којима је инжињеријска чета, под ватром непријатеља, извадила 16 противпешадијских мина и отворила пролаз пешадији. Извиђачи бригаде привели су 14 заробљених непријатељских војника.²¹⁴⁾

Пред мрак предузет је нови напад. Ускоро је 3. батаљон заузео Острну, а 1. батаљон Лепровицу. Затим је напад усмерен на Дуго Село. Батаљони су разбили отпор непријатеља иза Пухова и избили на друм Дуго Село - Дубовец - железничка пруга, где је напад само привремено задржан. Застој су јединице искористиле да при-

²¹³⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 133; Архив ВИИ, к-253, рег. бр. 22/7.

²¹⁴⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 133. и 134; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-30/9, к-1047, рег. бр. 31/9 и к-1047, рег. бр. 13^/9.

преме јуриш: издате су заповести, извршена попуна муницијом и привучени топови за непосредно гађање. У 18 часова почео је општи јуриш. Батаљони су продрли преко насипа железничке пруге и с југа упали у Дуго Село, где је дошло до жестоке уличне борбе. Непријатељ се постепено повлачио у правцу Краљевица. Око 20 часова јединице су избиле на западну периферију насеља, заузеле заселак Копчевец и поселе положај између друма и железничке пруге. Тиме је и Дуго Село ослобођено.²¹⁵

Артиљеријска подршка напада на Дуго Село била је ограничена. Топови за непосредно гађање су из стрељачког строја запалили 12 непријатељских камиона, уништили више гнезда отпора и друге циљеве. Садејствовала је и авијација која је тукла непријатељске положаје, колоне у повлачењу и позадину у рејону Краљевица и Сесвета. Губици непријатеља у овим борбама процењени су као велики.

Никола Мандић, помоћник политичког комесара 2. чете 2. батаљона, овако се сећа неких детаља око уласка у Дуго Село:

»Кад смо ушли у Дуго Село била је ноћ. После жестоке борбе и ватре настала је тишина, физичко и психичко опуштање - одмор. Док се уморна чета одмара на тротоару, командир чете и ја стајали смо пред вратима једне куће и разговарали. Врата се одједном отворише и пред нас изађе немачки официр. Погледи нам се сусретоше и пре него што ми било шта рекосмо или предузесмо он паде на земљу. Пипнем га и видим да је у несвести. Уземем му пиштољ и ударим неколико шамара, од којих се осветио, а потом смо га спровели у штаб батаљона... «

Ослобођењем Дугог Села непријатељ се убрзано повукао са положаја Градец - Брцковљани ка Церју, где је организовао нову одбрану на линији: Лактец (кота 127) - Главичица - Церје - кота 142 - Краљевица (кота 106), а по дубини посео за одбрану Медведницу и Загребачку Гору. Тим правцем и преко Загреба су се повлачиле немачка 7.

²¹⁵> У операцијским дневницима 21. и 42. дивизије и 31. српске бригаде записани су различити подаци о датуму ослобођења Дугог Села. Реконструкцијом догађаја пре и после ослобођења Дугог Села и упоређивањем унетих података у операцијске дневнике аутор је закључио да је изнето време, 7. мај око 20 часова, највероватније. У ослобођењу Дугог Села, поред наведених снага, учествовале су и јединице 2. тенковске бригаде ЈА.

СС дивизија »Принц Еуген«, 41. и 181. пешадијска дивизија и 7, 8. и 9. усташко-домобранска дивизија.

Према наређењу штаба дивизије, издатом у 20 часова и 15 минута бригада је требало да настави продор у правцу Краљевица. Испред овог села непријатељ се био делимично утврдио. Ископао је заклоне и ровове, изградио два бункера и припремио за одбрану неколико кућа.

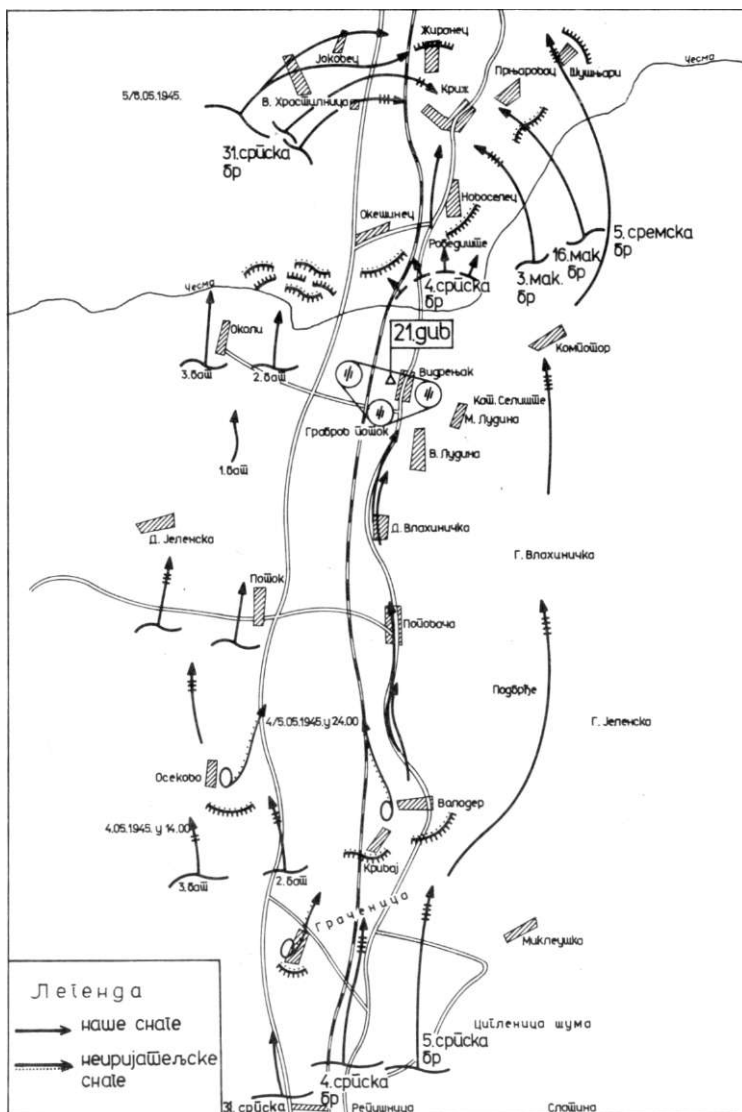
Чим је примила наређење, бригада је кренула друмом за Краљевице. Иза претходнице су јахали на коњима политички комесар и омладински руководилац бригаде. Пошто је била ноћ, положаји непријатеља и распоред његових снага нису могли бити на време уочавани. Непријатељ је изненада отворио ватру по претходници и ранио политичког комесара бригаде. Због тога је заустављено даље наступање и одмах почела организација напада. Батаљони су ојачани и заузели су борбени поредак, привучени су топови за непосредно гађање и дивизијска артиљерија, а организовано је и садејство јединица. Међутим, у току ноћи напад није настављен.

Ујутру 8. маја, борци су обавештени да је Хитлерова Немачка капитулирала. Штаб бригаде је одмах прикупио из сваког штаба батаљона и команде чете по неког старешину и саопштио им ову историјску вест. Новост је брзином муње стигла и до бораца.²¹⁶

У ствари, Немачка је потписала безусловну капитулацију у 2 часа и 30 минута 7. маја 1945. у Ремсу, а ратификована је ноћу очи 9. маја у Берлину. Вест је свету саопштена преко радија 7. маја после подне. Немачке снаге у Италији, Немачкој, Холандији, Данској и Аустрији биле су почеле да полажу оружје, а очекивало се да ће тако бити и у Југославији.

²¹« Архив ВИИ, К-258А, рег. бр. 9-17/10.

Адмирал Карл Дениц се, према тестаменту Адолфа Хитлера, 2. маја 1945. прогласио вођом Трећег Рајха и позвао Немце да истрају до краја у борби против СССР-а. Када су му пропале наде у сукоб западних савезника и СССР-а, затражио је примирје, а 7. маја потписао безусловну капитулацију, с тим да непријатељства престану 8. маја 1945. у 23. сата. Потом је издао заповест оружаним снагама Немачке да на свим фронтovima обуставе отпор и положе оружје. По заповести адмирала Деница, немачке оружане снаге су на свим фронтovima положиле оружје, осим у Југославији, где су наставиле отпор до 15. маја 1945. године.

Продор 4. и 5. маја 1945.

Генералштаб ЈА је 7. маја обавестио Штаб 1. армије да је врховни командант немачке војске адмирал Дениц наредио немачким снагама да обуставе отпор и безусловно положи оружје на свим фронтима. Наредио је, затим да немачким командантима упуте парламентарце са захтевом да безусловно прекину сваки отпор и положи оружје до 9 часова 8. маја.^{2/7)}

Никола Мандић се сећа како је вест о капитулацији Немачке примљена у бригади:

»Ми смо били сигурни да ће Немачка капитулирати, па нас вест о томе није изненадила. Доживели смо је потиштено, чини ми се чак и тужно из више разлога. Прво међу нама нису били изгинули другови и другарице који су се борили за победу и слободу а нису је доживели. Било је тужно без њих славити победу. Друго, били смо сигурни да непријатељ пред нама неће капитулирати и да ћемо морати да наставимо борбу и на то га присиљимо, па се у нашем статусу ништа није мењало. Треће, размишљали смо шта ћемо радити после рата у земљи огромних људских жртава и материјалне штете. Четврто, размишљали смо о нама са јединим занимањем борац - ратник, које се престанком рата гасило. Пето, бринуло нас је хоћемо ли моћи да сачувамо тако скупо плаћену слободу и остваримо циљеве борбе за које су дате толике жртве и испунимо завет нас преживелих изгинулим друговима.

Саопштење о немачкој капитулацији на исти начин су примили и борци. Нико није ликовео нити је желео да се свети непријатељу. Чак шта више било нам га је жао што је постао тако бедан. Почели смо да опраштамо онима који су нам нанели највећа зла и покушали да нас униште и истребе. За многе је искрела дилема да ли су та људска и хумана осећања нашег народа да ко зна по који пут у име хуманости опрашта злочине непријатељу и олако прелази преко жртава које му је непријатељ нанео врлина људска или наивност и мана национална? Да ли се таквим понашањем злочинци подстичу и охрабрују или се одвраћају од злочина?«

Борбе и после капитулације Немачке

Пошто немачке јединице 8. маја у 9 часова нису прекинуле отпор нити положиле оружје, штаб дивизије је у 9 часова наредио да се изврши напад на Краљеvec. Ради

^{2/7)} Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 136. Команданти немачких јединица тежили су да се пробију из Југославије и положи оружје западним савезницима и на тај начин избегну одговорност за ратне злочине у Југославији. На парламентарце неких дивизија отворана је ватра, а неке су и ранили. Оружје су положили тек онда када су их на то присиле јединице Југословенске армије.

тога је 31. бригада ојачаиа 2. тенковским батаљоном и подржана дивизијском артиљеријом. Налазила се на главном правцу удара дивизије. У иападу су ангажовани 1. батаљон на левом и 3. батаљон на десном крилу, док је 2. батаљон задржан у резерви.

У 10 часова отворена је ватра из целокупног наоружања. Пошто је и непријатељ одговорио истом мером, дошло је до жестоке борбе, која је трајала до подне. У 12 часова извршен је одлучан напад и ослобођен Краљеvec. Непријатељ се, у борби, повукао на положај у висини Селнице. Наступајући за њим у борбеном поретку, предње јединице су у 13 часова испред Селнице наишле на организован отпор и биле заустављене. Десно, ка рејону Церја, напала је 4. српска бригада са 3. тенковским батаљоном, док је у резерви била 5. српска бригада.

Испред Селница пуна четири часа је вођена огорчена борба. У 17 часова и 50 минута извршен је општи напад. Отпор је сломљен, ослобођени су Селница и Сесвете, а непријатељ приморан да се у нeredу повуче на последњу линију одбране - испред Загреба: Дубрава (кота 136) - Еулинец (кота 123) - поток Трнава - Сава. Јединице 21. дивизије су избиле пред ову линију 8. маја увече и на њој преноћиле.

Рагни догшник је овако забележио борбе које је бригада водила 7. и 8. маја 1945. године:

»На излазу из Дугог Села дочекала нас је ватра непријатеља. Ватрени вал прелете преко нас и ми убрзасмо покрет. Испред наредног села дочекала нас је ватра митраљеза. Зауоставили смо се и почели укопавати. Целу ноћ нас непријатељ обасипа светлећим зрнима. . .

Одједном ватра престаде и наста тишина. Наилазе два домобрана са белим заставама... Почели су преговори. Једни коментаришу да је боље ако се непријатељ преда, други ако се не преда. Преговарачи се враћају и борба се наставља.

Иза нас долазе тенкови. Поред нас пројури први, други, трећи тенк. Ми крећемо на јуриш за њима. Упадамо у непријатељски положај. Наилазимо на лешеве, напуштена оруђа, камионе, остављену технику...

Улазимо у Сесвете. Швабе нас гађају са торња цркве. Наш противнапад их умирује. Примиче се ноћ и почиње да сипи киша. Мннери чисте пут. Налазимо се десетак километара испред Загреба. Свуда су исписане паролe - НАПРЕД НА ЗАГРЕБ!»

У тим борбама убијено је 240, рањено 76 и заробљено 88 непријатељских војника, а заплешено: 643 пушке, 89 пушкомитраљеза, 22 топа различитог калибра, 27 минобацача, 12 камиона, 4 путничка аутомобила, 116 запрежних кола разне опреме, један мотоцикл, 12 бицикала, 214 коња са амовима, веће количине људске и сточне хране и доста другог материјала.

Тридесет прва бригада је имала 22 погинула и 135 рањених бораца; изгубљено је 6 товарних коња, а утрошено 8.500 метака, 428 граната и 260 мина за минобацаче. Сматра се да је утрошак муниције био већи, али су се јединице њоме попуниле из плена.²¹⁸⁾

У ослобођењу Загреба

Оперативне и политичке припреме за ослобођење Загреба почеле су још 5. маја у Видрењаку, а касније их је допуњавао прецизнијим планирањем, организацијом садејства, предузимањем мера за јачање реда и дисциплине и политичким мерама. Истог дана Дивизијски комитет КПЈ је анализирао стање у јединицама и припреме за ослобођење Загреба. Оцењено је да се понекад тражи од јединица напрезање које превазилази њихове могућности, да помоћ претпостављених потчињенима није довољна и да се слабости организације КПЈ преносе на јединице.

Јединицама је речено да њихов однос према народу и његовој имовини треба да буде исправан, да се »ушасташки непријатељски однос према Србима« увек одваја од односа хрватског народа према Србима; закључено је да се у припреми објасни задатак јединицама које ће ослобађати Загреб, да би имале правилан однос према народу и да би схватиле важност примерног понашања, реда и дисциплине.^{219>}

Пред ослобођење Загреба стање на савезничким фронтима било је повољно: 25. априла на Елби су се састале Црвена армија и армије западних Савезника, 2. маја је Црвена армија заузела Берлин, а 9. маја фашис-

^{218>} Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 113; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-31/9, к-1047, рег. бр. 13/9 и к-253, рег. бр. 25/7 и 29/7.

²¹⁹⁾ Белешке Владимира Дујића.

тичка Немачка је безусловно капитулирала. Последња немачка савезница, тзв. Независна Држава Хрватска, није потписала капитулацију а није могла ни да се бори ни да опстане. До тада је већ чинила неколико понуда западним савезницима да пређе на њихову страну, али једну злочиначку државу и режим нико није хтео за савезника.

Усташе су се спремале да беже са Немцима из Загреба. Шестог маја су опљачкали злато Хрватске државне банке. Истог дана поглавник Анте Павелић и његова клика напустили су Загреб. Два дана касније, 8. маја, последње усташке јединице повукле су се из града.

Осмог маја почеле су борбе за ослобођење Загреба. У 10 часова је 24. српска бригада 45. дивизије 2. армије прешла на леву обалу Саве код моста у Јакушевцу и до мрака заузела радио-станицу, железничку станицу, Трг краља Томислава и аеродром. После подне истог дана на леву обалу Саве пребацила се и 20. крајишка бригада 39. дивизије, а пред мрак и 28. дивизија.

Када су јединице ЈА избиле пред непосредну одбрану града наступајући са разних праваца, непријатељ није био у стању да се и даље успешно брани. Отпочео је убрзано извлачење са ужег подручја града.

За ослобођење Загреба 21. дивизија је добила ову зону: лево, железничка пруга - главна Железничка станица, а десно, Добродол - Новаки - Доњи Буковец - Максимирски бријег - Биковачка цеста - Звонимирова улица - Трг Кулина бана - Зрињски трг - Казалишни трг - Савска цеста - мост на Сави.^{220>}

Осмог маја у 7 часова и 30 минута штаб дивизије је издао заповест за ослобођење Загреба, у којој је навео да је спољна одбрана Загреба, на линији Марија Бистрица - Лаз - Кошина - Сесвете, већ сломљена. Дивизија је требало да напада основним правцем Сесвете - Дубрава - Максимир - Јелачићев трг - Савска цеста - мост на Сави, а по ослобођењу Загреба да гони непријатеља правцем Подсусед - Брдовец - Брежице. Да би се то постигло, 5. српска бригада добила је задатак да напада на десном

²²⁰⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 117.

крилу, на одсеку од главног друма (улице) до десне границе дивизије и да одржава везу са десним суседом - 6. пролетерском дивизијом, а 31. српска бригада на левом крилу, на одсеку између главног друма (улице) и Железничке пруге, да продире поред главне железничке станице ка Савском мосту и одржава везу са левим суседом - 48. дивизијом, док је 4. српска бригада требало да се креће главним друмом (улицом) у другом ешелону дивизије, спремна да ступи у борбу. Двадесет прва артиљеријска бригада добила је задатак да подржава дејства 5. и 31. српске бригаде, углавном оруђима за непосредно гађање.

Улазак дивизија 2. армије 8. маја са југа у Загреб зауставио је немачке колоне на источним прилазима граду. Од Максимира до Сесева, око 10 км, постројила се на десној страни главног друма густо збијена колона топова, камиона, приколица, борбених, запрежних и приватних возила. У њој су били оруђа, муниција, војна опрема и опљачкане ствари. Колона је од Винковаца бежала испред јединица 1. армије. Када је 2. армија упала у Загреб и пресекла јој правац повлачења, Немци су запалили архиве, уништили део опреме и наоружања, напустили колону и наставили повлачење пешке, северно од Загреба, преко Загребачке горе и Медведнице, ка аустријској граници.

Девог маја у 4 часа 31. српска бригада је кренула ка Загребу. Прошла је поред немачке колоне напуштених борбених, моторних и запрежних возила и у 6 часова и 45 минута из Максимира упутила део снага Улицом краља Звонимира ка Стењевцу да протера непријатељске снаге са Брчеца. Непријатељ није давао организован отпор.

До подне 9. маја бригада је избила на западну ивицу Загреба и посела линију Стењевац - Перјавица - Фратершица. Први батаљон је из Перјавице истурио обезбеђење на Врапчу, а 3. батаљон из Стењевца на брда северозападно од њега. Остале јединице су задржане у резерви у рејону Гар - Стењевац, док се штаб бригаде сместио у дворцу на Стењевцу.

Са поседнутих положаја контролисана је околина, упућиване су патроле или мање јединице да уништавају

или заробљавају групе непријатељских војника које су лутале околином.

На улицама Загреба ослободиоце је дочекао велики број људи, жена и деце. Загрепчани су борце засипали цвећем, окружили љубављу, пажњом и поштовањем. Клицали су слободи, братству, јединству и новој Југославији. По сећању Николе Мандића, многи су позивали борце у куће да их угосте. На кућама су биле истакнуте југословенске и хрватске заставе са петокраком звездом. Док их је народ поздрављао, борци су отпоздрављали и радознано загледали зграде, радње и улице овог лепог и очуваног града. Већина бораца није никад била у Загребу и зато је то за њих био посебан доживљај.

»Вести«, дневник 21. дивизије, овако су описале улазак у Загреб:

»За Загреб није била велика борба. У Загребу су нас дочекали онако како само може да дочека брат брата... Улице Загреба биле су пуне људи и жена које су са цвећем у руци очекивале своју браћу - ослободиоце. Одушевљење је било велико и обухватало је све - децу и жене, старо и младо. Говорило се речима, осмехом, погледом, узвицима, али највише и најјаче срцем. Дрхта-ле су усне, надимале се груди од превелике радости. Речима није могло да се исказе све, али је зато свако осећао да је ово један од највећих и најлепших дана у коме су први пут народи Југославије нашли свој прави пут братства и јединства.«

На Јелачићевом тргу и многим другим местима у граду играла су кола. Војска и становништво били су захваћени општенародним весељем. Како је ослобођење дочекано на Јелачићевом тргу и Зрињевцу описале су »Вести« од 12. маја 1945. у чланку »Слободарски Загреб је слободан«, где, уз остало, стоји и ово:

»Пароле: Напред на Загреб, на Загреб - сада су прошле. Стојимо лицем у лице, очи у очи, са грађанима Загреба, са нашим друговима из доба патње и борбе. Држимо се за руке, смејемо и радујемо. Загреб, слободарски Загреб, град братског хрватског народа - слободан је.

Наше стопе су прекриле Јелачићев трг, наше очи откривају прозоре који се смеју на нас, наше руке су пуне цвећа.

- Дошли сте!... Сачекали смо вас...

Говорило се - иду!... Долазе...

И дошли сте...

- Одакле сте другови?

- Живео братски Београд!...

На трави у Зрињевцу везе коло. Другови певају.
Загреб се сакупио. Радостан.

Пуначак госпон, са златним танким ланчићем који му се светлица на капуту и белим панама шеширом на глави, узбуђено шири руке, обраћа нам се и зачуђено говори:

- Видите, видите. . . А говорили су нам - иду кољачи. . . «

У Загребу је Михаило Живковић, политички комесар чете у 2. батаљону, организовао један заробљенички логор и сећа се својих сусрета са немачким заробљеницима:

»Привремено сам био задужен да организујем ред и живот у једном заробљеничком логору. Преко тумача сам наредио да се заробљеници построје, што они споро урадише. Рекао сам им да све што нису донели из Немачке не припада њима и да су дужни да то врате - ставе испред себе. Имали су доста опљачканих ствари. Један огорчено скиде сат, баци га на земљу и изгази.

Наредио сам да се припадници Вермахта построје на једну а СС јединица на другу страну. Били су солидарни и остали заједно.

Закључио сам да им не могу успешно командовати преко тумача па сам позвао најстаријег немачког официра. Командовање преко њега ишло је лакше и брже. Заробљеници су га дисциплиновано слушали. . . «

Извесне непријатељске јединице су се са Загребачке горе спуштале ка Врпчу и Стењевцу у нади да ће се туда пробити ка Аустрији. Јединице бригаде су их у овом рејону сачекивале, разоружавале и онда одводиле у заробљенички логор. Л>убивоје Лучић, командир вода у 1. батаљону, сећа се заробљавања једне од тих група:

»Са положаја Врпче изашао сам напред са делегатом вода Борњијем Јербићем. . . Према нама се са Загребачке горе спуштала колона домобрана. Јербић оде да извести командира, а ја сам ухватио заклон и кад се колона примакла викнуо сам:

- Стој! Ко иде?

- Генерал Пешић, заповедник 13. домобранске дивизије, одговори први у колони.

- Генерал напред! Остали стој!

Пришао ми је старији човек у генералској униформи са подигнутим рукама. Пришао сам му с лећа, узео пиштољ и дозволио да спусти руке. На његово тражење оставио сам му опасач.

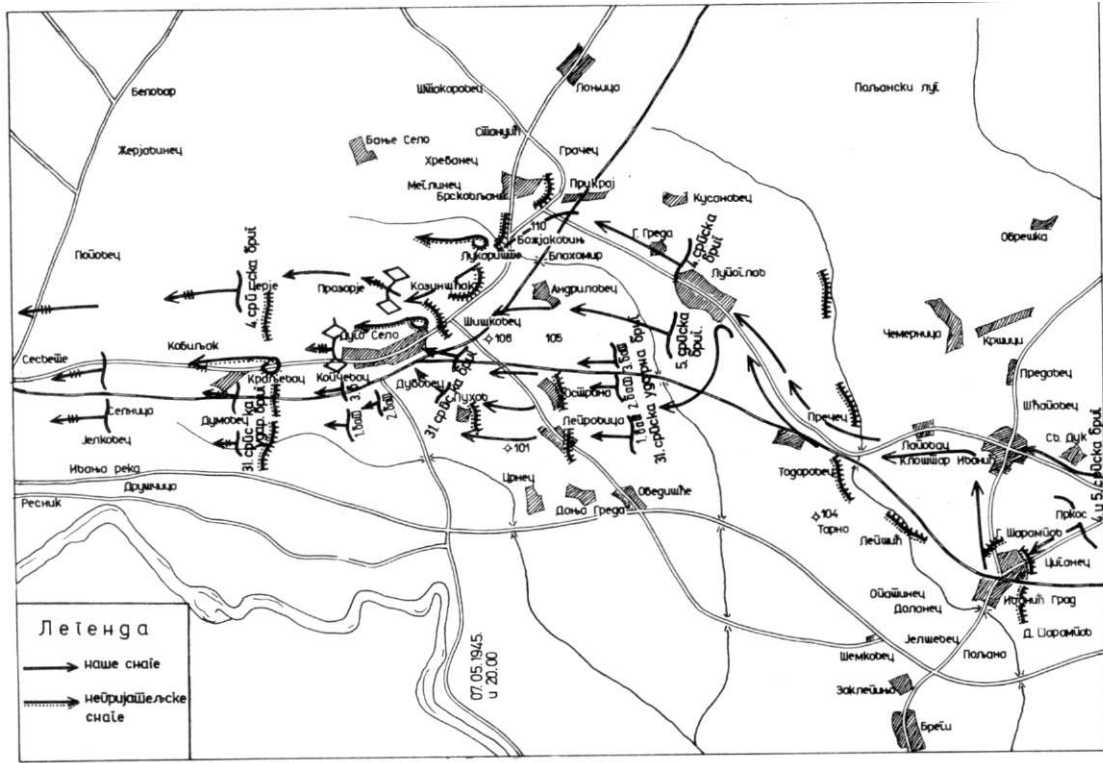
- Ко је са вама у колони?"- упитао сам га.

- 169 домобрана и моја жена - одговорио је.

- Има ли међу вама усташа? - упитао сам га.

- Нема. Све су моји домобрани, за њих гарантујем.

- Командујте им да приђу и одложе оружје, наредио сам генералу и он је то учинио.

Продор 6. - 8. 05. 1945.

Стигао је политички комесар 1. батаљона Гавро Перазић, његов курир, Бура Јербић и други. Домобрани су прилазили и одлагали оружје. Било је неколико официра и рањеника, међу којима и генералова жена. Привели смо их у кућу у којој се налазио штаб 1. батаљона. Ту је стигао и командант бригаде мајор Буро Дробац, који упита генерала:

- Где су вам остали војници?
- На Загребачкој гори. Ако их позовем доћи ће и они и предати се.

Упућен је један домобран да их позове. Ускоро је стигло око 2.700 домобрана и положило оружје.«

У борбама на прилазима Загребу и у граду 31. српска бригада је убила 70, а заробила 614 непријатељских војника. Јединице су се домогле знатног плена: 460 пушака, 9 аутомата, 25 пушкомитраљеза, два топа и један мотоцикл. Заробљено је и око 2.900 домобрана из 13. усташко-домобранске дивизије, са целокупним пешадијским наоружањем и опремом и њиховим командантом дивизије, генералом Пешићем.²²¹⁾

Бригада није имала веће губитке: погинула су 3, а рањена 24 борца.

Јединице бригаде су приликом ослобођења Загребца показале велику умешност у борби са заосталим непријатељским групама, хватању, разоружавању и привођењу великог броја заробљеника. Штаб бригаде је предложио за одликовање 358 бораца и старешина из јединица бригаде.

Дејства према Цељу

Четврта армија ЈА је почела офанзиву 20. марта 1945. године, а пред Сушак и Ријеку избила 20. априла, примила у свој састав 7. и 9. корпус,²²²⁾ 2. маја ослободила Трст и упутила моторизовани одред преко Горице, Толмина и

221) Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 13-5/9 и к-1047, рег. бр. 26-31/19.

222) НОВ Словеније је у јануару 1945. имала: 7. корпус (14, 15. и 18. дивизија) јачине 11.500 бораца, 9. корпус (30. и 31. дивизија и четири НОП одреда јачине 6.800 бораца, јединице у Словенском приморју и Истри (Италијанска дивизија »Гарибалди Натисоне«, 24. италијанска бригада и аустријски батаљон »Тонтанат«) и 4. оперативну зону у Штајерској (14. дивизија, 6. и 11. словеначка бригада и пет НОП одреда). Укупне снаге НОВС биле су јачине око 30.000 бораца. До маја 1945. њихово бројно стање је порасло (Војна енциклопедија, прво издање, том 8, стр. 807).

Крањске Горе у Целовац, где се 9. маја састао са Корушким партизанским одредом.

До 6. маја 7. корпус је са 29. дивизијом 2. армије ослободио Кочевје и Долењско, а 9. маја Љубљану, док је 9. корпус оперисао у Истри, Приморју, Бенешкој Словенији и западном делу Горењског.

У Штајерској се борила 4. оперативна зона чија је 14. дивизија 6. маја заузела Великовец, у Аустрији, и са јединицама 1, 2, 3. и 4. армије пресекла одступницу непријатељу и опколила га на простору Цеље - Дравоград - Блајберг - Целовац. До 15. маја 1945. на овом простору разоружане су немачка 7. СС дивизија »Принц Еуген«, 373. легионарска, 22, 41, 181. и 369. дивизија, а у Блајбергу и Гуштању око 50.000 усташа, домобрана и четника. За ЈА рат је тек тада завршен - 15 дана после завршетка на свим фронтovima у Европи.

У међувремену 10. маја у 12 часова штаб 1. армије је наредио да се Загребачка гора очисти од разбијеног непријатеља а његове јединице гоне ка Цељу и Дравограду. Двадесетпрвој дивизији је у вези с тим наређено да у 13 часова настави гоњење непријатеља правцем село Запрешић - село Дубравица - село Стара Вас - село Св. Петар, односно Бистрица на Султи - село Подсреда - село Пиштањ - село Планина - Лашко.²²³¹

У одређено време јединице дивизије су кренуле из Загреба основним правцем Запрешић - Дубравица - Краљеvec, и док није пао мрак достигле су рејон Стара Вас, Моврач, Краљеvec у којем су преноћиле. Наступање је изведено по плану, без додира с непријатељем.

Тога јутра 31. српска бригада је осванула у Стењевцу. Непријатељ се испред ње повукао ка Аустрији и додир са њим је прекинут. По добијању задатка припремила се за наступни марш и у 13 часова кренула ка зачељу дивизијске колоне. У Дубравици је сачекао начелник штаба дивизије и упутио да се размести и преноћи у Краљеvecу.^{224>}

²²³¹ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 128.

^{224>} Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 133. Према операцијском дневнику, дневном извештају и »бојној релацији« бригаде, она је покрет из Стењевца почела 11. маја у 13 часова. Из других докумената бригаде, дивизије, армије и тока догађаја види се да је покрет почео 10. маја у 13 часова. Сви каснији догађаји у операцијском дневнику бригаде описују се са закашњењем од 24 сата (Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-32/9 и к-1047, рег. бр. 14-1/9).

Бригада је у Краљеvec ушла око 20 часова и 30 ми-
иута. Била је прва јединица ЈА која је ослободила село.
Мештани су се припремили, чекали и свечано поздрави-
ли ослободиоце. Дошли су у свечаним оделима и масов-
но присуствовали општенародном весељу. Славило се ос-
лобођење. Бригадни оркестар је свирао народне песме и
кола, а борци и омладина су до дуго у ноћ играли. Борци
су певали партизанске песме. Са обе стране Сутле на бр-
дима су се појавиле ватре. Упућени су извиђачи да утвр-
де ко и зашто пали ватре. Они су се убрзо вратили и из-
вестили да мештани пале »кресове« у част ослобођења.

Сутрадан, 11. маја у 6 часова, бригада је из Краљеvec
кренула као претходница дивизије. Десна побочница
(1. батаљон) маршвала је правцем Краљеvec - Суhi Дол
- (западно) Краљеvec - Кумровец - Брезовец - Дренско
Ребро - Пресечно - Планина, а лева побочница (2. ба-
таљон) правцем Краљеvec - Подгорје - Пишеце - Пусти
врх (кота 627) - Велики камен - Глажута - Медведшек -
Планина, док је главнина колоне (3. батаљон и остале је-
динице бригаде) наступала испред главнине дивизије
правцем Краљеvec - Св. Петар (Бистрица на Сутли) -
Подсреда - Пилштањ - Планина. Наступање је било на-
порно и тешко, нарочито за побочнице које су се крета-
ле испресецаним планинским земљиштем са великим ус-
понима и падовима.

Претходница је још у Краљеvecу прешла преко мос-
та на Сутли - »на граници« између тзв. Независне Држа-
ве Хрватске и Немачке. Преко моста се улазило у део
Словеније који је Хитлер прогласио делом Трећег Рајха.
»Граница« је била обележена једном четвороугаоном таб-
лом, са мртвачком главом и две укрштене кости, поста-
вљеном између два реда бодљикаве жице и другом таб-
лом на којој је писало »Реицхсгобит« - Немачка област.
О сусрету са том »границом« у бригадном листу »Боримо
се« бр. 8, Михаило - Мика Живковић је, уз остало, сли-
ковито писао:

»... Како страшно изгледа та граница! Ужасни симбол смрти
украшен бодљикавом жицом! Овај приказ превазилази по свом
ужасу легенду из грчке историје у којој се прича како на улазу
у Ад (пакао) стоји један страشان пас и растрже сваког ко покуша

да из Ада изађе иапоље, а жмиркајући поематра оне што улазе унутра. Злокобна смрт кези своје зубе на човека који би хтео да загрли свога брата са оне стране Султе. Како је гадна и одвратна та граница. Човек би помислио да се тамо налази кавез са крвожедним зверима. Пруски геније нацртао је великим талентом свој лик... Један борац духовито примећује да би је требало ставити на Хитлеров гроб као аутопортрет...

Незасити фашистички освајачи зграбили су у своје канце братску Словенију и прогласили је саставним делом Трећег Рајха. Искежена мртвачка глава и бодљикава жица причају тешку и страдалничку историју словеначког народа под чизмом Хитлерове Немачке. Хиљаде словеначких породица расељених ван Словеније, упорна борба словеначких родољуба против страховитог притиска и германизације сведоче о несаломљивој вољи Словенаца да живе у братској заједници са осталим народима Југославије.

Згажена је мртвачка глава и покидана бодљикава жица на Султи... «

Претходница је у наступању наишла на два спаљена словеначка села у којима није било живе душе. Згаришта су подсећала борце на спаљено село Скелу и варошице Рудник, Горњи Милановац и многа друга уништена места у Србији. Окупатор је свуда вршио исте злочине.

На раскрсници села Горња Сушица претходница је наишла на две жене које су их посматрале и нису могле да пригуше радост. Борци их упиташе из ког су села.

- Ми рускије, - одговорише жене у исти глас и од срца се још радосније насмејаше.

Старија се звала Степанија Собецакаја, рођена у Шћалуту. Ту, у селу јој је муж Иван и седам чланова породице. Један син јој је у Црвеној армији и о њему ништа не зна.

Млаћа се звала Дарја Шпакова, рођена је у селу Беликову, у Суруском рејону. У селу јој се налази четворо деце. Њен муж је у Црвеној армији и она о њему ништа не зна.

Обе су раније живеле у рејону Витебска. Са њима су у селу још две породице. Пре две и по године Немци су многе белоруске породице дотерали у Немачку да им буду робови. У њиховом вагону било је девет породица. Пет су оставили да робују у Аустрији, а четири су дотерали на »војно газдинство« - ту на километар од Горње Сушице. Била су то имања протераних Словенаца. Ради-

ли су као робови за мизерију храну. Носили су одела у којима су потерани из СССР-а. Чувари су их бездушно тукли и малтретирали. Пред повлачење Немаца неки Словенци су их склонили и сачували. Жене су се радовале што су живе и што су дочекале слободу.

- Немачка је капитулирала! Ви сте слободне! Можете ићи кући у Витебск! - кажу им борци.

Рускиње питају где се налазе најближе јединице Црвене армије. Борци им одговорише да ће за њима наићи неколико официра Црвене армије а оне рекоше:

- Чекаћемо овде док они не наиђу.

Радост и срећа били су обострани - Русиња што су дочекале слободу, а бораца што су им донели прве радосне вести и слободу.

Наступање је настављено. Око 18 часова, чим је претходница прошла кроз село Козје, колона је стала, да би, одмах затим, батаљони били распоређени на доминантне положаје око Козја: 1. батаљон североисточно, 2. батаљон југозападно, а 3. батаљон у рејону села Козја на коту 462. Штаб бригаде размештен је у рејону 1 км јужно од Козја и остале јединице на друму у колони - по редоследу кретања.

Тек што се колона зауставила са чела претходнице је наишао путнички аутомобил »Хортх« у коме се налазио начелник штаба 31. бригаде Александар Спасић - Бата са два немачка потпуковника у зеленим униформама, из 181. немачке дивизије.

У пролазу поред санитета бригаде Спасић је весело добацио др Владимиру Стојнићу:

- Докторе, идемо да потпишу капитулацију!

Преговори о капитулацији са опуномоћеним немачким преговарачима одржавани су у штабу 21. дивизије у селу Подсреди. Немцима је стављено на знање да је рат завршен, да се, по одредбама капитулације, морају предати и да ће се с њима поступати као с ратним заробљеницима.

Преводиоци на овим преговорима били су Омер Пезо и Велимир Веселиновић. Пезо се овако сећа тих преговора:

»Један немачки потпуковник је изјавио:

- Немачка је капитулирала. Наша дивизија више неће да води борбу. Тражимо по један аутомат на десет војника и гаранцију да се неометано повучемо у Аустрију.

Командант дивизије пуковник Владо Бајић је одговорио:

- Ми тражимо да одмах и безусловно положите оружје.

Исти потпуковник је наставио:

- Ми хоћемо да одмах положимо оружје, али тражимо по аутомат на чету и гаранције да се неометано повучемо у Аустрију.

Командант дивизије му је одговорио:

- Немачка је капитулирала. Ви морате одмах и безусловно да положите оружје. У противном напашћемо вас свим снагама и средствима са земље и ваздуха. Немачки официри, подофицири и војници биће упућени у заробљеничке логоре у којима ће се према њима поступати према Женевској конвенцији.

Немци су се погледали, нешто међу собом проговорили и прихватили да безусловно положе оружје. Пуковник Бајић им је на њиховој карти показао место на коме њихова дивизија сутра у 11 сати треба да положи оружје. Немци одговорише »Јавол«, поздравиле и колима одоше са Спасићем назад.

Командант дивизије је депешом обавестио Штаб 11. дивизије где сутра у 11 сати треба да разоружа 181. немачку дивизију.

Сутрадан у 9 сати видели смо догледима немачко оружје сложено у купе и спремно за предају, а немачке војнике на обличњој реци где се перу и спремају за предају. Све је текло по »протоколу«.

У међувремену, кад је штаб бригаде пролазио кроз Свети Петар (Бистрицу на Сутли), група старешина је упућена да посети родну кућу врховног команданта Јосипа Броза Тита у Кумровцу.

О посети Кумровцу изнећемо сећање Петра Јовановића Секуле, шефа политичке секције пропагандног одсека бригаде, једног од учесника тог догађаја. Он каже:

»Око 9 сати 11. маја у Бистрици на Сутли помоћник политичког комесара бригаде Владимир Дујић ми је рекао:

- Преко Сутле на брегу је Кумровец. Са својом секцијом обихи Титову родну кућу и одржи политички збор у његовом селу. Што видите испричаћете нама и осталима.

Прешли смо преко моста на Сутли и ушли у село. Куће загорских сељака биле су ниске, старе, покривене шиндром и сламом, а село на изглед пусто. Сретосмо једног мештанина и ја га упитих:

- Да ли је кроз село прошла наша војска?

- Није, ви сте први, одговори он.

Рекао сам му да позове Народноослободилачки одбор и он оде. Одборници брзо дошоше и договорисмо се о одржавању збора. После тога ја упитих присутне:

- Знате ли да је наш врховни командант рођен у вашем селу?

- Чули смо, али смо се правили да ништа не разумемо, одговори један. Други му одобрише.

У којој је кући рођен друг Тито? - наставих.

- У оној што је мало увучена од улице.

Кућа је била слична осталима. Разгледали смо је. У њој су били Титови рођаци. Један нам је показао просторије у кући и испричао детаље из Титовог детињства, младости и боравка у њој. Показао нам је и фотографију - Тито са женом и сином од 4-5 година.

Одвели су нас у школу у којој је Тито учио. Учитељица је показала дневнике са његовим оценама: добрим, веома добрим и одличним. Из »Њудоредности« оцена је била похвална.

- Полниција је више пута прегледала његове оцене, каже нам учитељица. Титови другови из основне школе рекоше: »Ложа је био живахан, немиран и борбен«. Ја додах:

- Изгледа, такав је и данас.

Неко од мештана отвори врата и рече:

- Војска долази...

Напоље истрчасмо сви, али се мештани изгубише. Моја група у дворишту дочека војску. Стиже један цип, па други, а за њима колона. Били су то делови 5. крајишке дивизије. Прићем политичком комесару и предложим му да он говори на заказаном збору у селу, а он ми одговори:

- Прво да пошаљем депешу врховном команданту да смо ослободили његово село.

Ја сам са друговима сео по страни и чекао. Један друг у име свих нас тужно рече:

- Да смо имали радио-станицу Тито би од нас добио депешу из његовог села.

Предаја депеше није била завршена а стигло је неколико ципова са делом штаба и културне екипе 21. ударне дивизије. Ја им рекох:

- Касно сте стигли. Тито је добио депешу из Кумровца од 5. дивизије.

После тога је екипа дивизије дала приредбу у Кумровцу.²⁵⁵

225) у Кумровцу је тада боравио 21. санитарски батаљон, а његов Штаб је написао плакету да га је ослободила 21. ударна дивизија. Потгшали су је командант батаљона капетан др. Зон и заменик начелника санитета дивизије капетан Бесара др. Жарко. Плакета је урањена и постављена на зид Титове родне куће, где је стајала до њене реконструкције.

Депеша Штаба 5. дивизије од 11. маја 1945. из Кумровца гласи:
»У последњем јуришу на остатке окупаторских, квислиншких и издајничких банди, данас је наша дивизија стигла у ваше родно место Кумровец. Сав народ Кумровца и Загорја дочекао нас је песмом, весељем и онако топло поздравио као што сте нас Ви, друже Тито, дочекивали и испраћали у љутим борбама. Заједно са народом вашег родног места шаљемо вам наше јуначке поздраве, са одлучном решеношћу да ћемо извојевати поведу, чувати и гајити све тековине наше величанствене борбе.« (Петар С. Брајовић, Коначно ослобођење, 1983, Загреб, стр. 449).

Последње борбе против усташа

Када се колона зауставила у рејону Козја, изненада је дошло до иромене ситуације. Наиме, после проласка кроз село Подсреду из долине Саве, правцем Видем Кршко - Подсреда, на леви бок колоне наишли су остаци 1, 3, 7, 8. и 9. усташко-домобранске дивизије и заузели рејон Велики Камен - Копривница. Са усташама се налазио и велики број њихових породица и присталица које су кренуле у избеглиштво. Укупно их је, по тадашњој грубој процени команданта дивизије, било око 20.000 људи, жена и деце. Маса усташа и са њима избеглица кретала се правцем Велики Камен - Козје са циљем да нападну леви бок 21. дивизије и по сваку цену се пробију на север. Око 19 часова усташе су отвориле јаку минобацачку и пешадијску ватру по положају 3. батаљона 31. српске бригаде на koti 462, а затим уз повике »Напред, усташе! Јуриш! Ура-а-а!« безобзирно и масовно напали леви бок колоне дивизије на одсеку између Подсереде и Козја. Усташе су прво налетеле на комору, 21. артиљеријску бригаду и 3. батаљон 31. бригаде. Око 200 изненађених возача запрежних кола и посаде артиљеријских орућа дохватили су стрељачко оружје и отворили ватру у масу усташа. Том приликом погинуо је омладински руководиоца 21. артиљеријске бригаде Милан Марковић - Долфус, а командант дивизиона, потпоручник Теодор Андрејевић је, захваљујући крајњој упорности и храбрости посаде, одбранио топове.

Главни удар усташког напада био је на правцу Велики Камен - Росце - kota 407, преко положаја који је држала 2. чета 3. батаљона 31. бригаде. У једном тренутку, отварајући најјачу ватру, безобзирно јуришајући уз велику галаму, усташе су успеле да привремено савладају отпор 2. чете и да јој заплене 4 пушкомитраљеза и 12 пушака. Међутим, захваљујући упорној борби свих делова 3. батаљона, противавионских митраљеза и осталих јединица, пробијање усташа је прекинуто, а њихова главнина одбачена ка Великом Камени. Само око 300 усташа се успело нробити у правцу севера.

У тој борби бригада је убила 27 и заробила 76 усташа, запленила 7 пушака и два пушкомитраљеза (један

»шарац« и једиу збројовку), уз сопствене губитке од 7 погинулих, 6 рањених и 16 несталих бораца.²²⁶⁾

У току ноћи између 11/12. маја јединице су заузеле повољнији распоред за борбу против усташа. Сутрадан, већ у 5 часова, око 400 усташа поново је извршило жесток напад правцем Росци - кота 407 на положај 3. батаљона и чете за везу 31. бригаде. И том приликом усташе су претрпеле велике губитке али су присиљене да се у нeredу повуку ка Великом Камену.

У 13 часова усташама је упућен позив да се предају, али су га они одбили, и поред тога што им је положај био неповољан и безизлазан. Тада је политички комесар дивизије, потпуковник Мирко Јовановић, преко звучника поново позвао усташе да положе оружје.

- Ви сте опкољени - рекао је он. Позивамо вас да прекинете ватру и не проливате крв. Положите оружје као што су то учиниле немачке јединице и ићи ћете у заробљеничке логоре. Нико ко није вршио злочине неће одговарати. Ко је вршио злочине судиће му се пред народним судом.

Пошто се усташе нису одазва\е ни на овај позив, политички комесар се обратио лицима која су била са усташама:

- Позивамо оне који нису војна лица, који су невини, заведени и у заблуди кренули у избеглиштво да напусте злочинце, врате се кућама или дођу код нас. Свима гарантујемо сигуран повратак кући. Не гините узалуд са злочинцима. Ми вас више нећемо позивати. Огворићемо ватру по злочинцима и уништити их.

Овај позив је деловао. Азуди који су били недужни, заведени и у заблуди почели су да се разилазе или предају. За 24 часа, колико је времена остављено за размишљање, групација око усташа се свела на половину. Остали су само злочинци.

Одлучан напад на усташку групацију извршен је 13. маја ујутру. У оштрим борбама непријатељ је одбачен од пута Подсреда - Козје ка западу у рејон Велики и Мали

226) Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 140; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-32/9, к-1047, рег. р. 14-1/8, к-253, рег. бр. 38/7 и к-253, рег. бр. 39/7.

Камен - Сеново. Тридесет прва српска бригада дејствују- Ни главнином на правцу Козје - Козјак (кота 664) - Ве- терник - Окић - Копривница, померила је свој борбени поредак око 3 км западно од пута Козје - Подсреда и до 14 часова посела положаје на линији Окић - Слатина - Горјане - Копривница. Десно од ње, у рејону Козја нала- зила се 4. српска бригада, а у рејону Велики и Маџи Ка- мен - Чрета 5. српска бригада, док се 21. артиљеријска бригада задржала у рејону Подсреде. Сви правци покре- та усташа ка Аустрији били су затворени, а ватра и деј- ства усмерени на њихове положаје.

Отпор усташа био је све паничнији, слабији и неор- ганизованији. Једни су се прикупља\и у гомиле, други су се одвајали - зависно од процене појединаца шта им је сигурније. Ипак сви су имали један заједнички циљ да пронађу брешу у правцу Аустрије. Спасавао се како је ко знао и умео. Једни су гинули, други су заробљавани, а трећи су некуда одлазили. Гомила се стално смањивала.

У борбама које је тог дана водила против усташа у рејону Окића и Копривнице 31. бригада је убила 62 и заробила 196 усташа, а запленила 30 пушака, 4 пиштоља, 48 запрежних кола разне опреме, 48 пари униформи, 5 го- веди, 12 коња и много друге опреме.

Из бригаде је погинуло 6 а рањено 9 бораца.²²⁷⁾

У току ноћи уочи 14. маја 31. бригада је кренула у рејон Преласко - Седларево - Поље - Докманце, где је напала и разбила групу од око 50 усташа, а затим се

²²⁷⁾ Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 140; Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-32/9, к-1047, рег. бр. 14-1/9 и к-253, рег. бр. 43/7.

Испред аусгријске границе често је долазило до драматичних обрта ситуације тих дана. Непријател. је по сваку цену тежио да се извуче на запад, а ЈА да му то спречи. Чак је фелдмаршал А. Лер, коман- дант снага Југоистока, 9. маја потписао безусловну капитулацију својих снага, потом је побегао, са циљем да се пробије на запад, али је поново ухваћен.

Врховни командант ЈА, маршал Тито, 13. маја је упутио командан- тима 1. и 2. армије ову депешу:

»Замјерам, јер непријатеља споро гоните према северозападу и нис- те затворили путеве за извлачење. Већина њемачких и квислинш- ких снага прелази границу и предаје се Енглезима. Наредујем да хитно затворите све путеве према Аустрији и не дозволите да се непријатељске снаге извуку. На Коружку не шаљете нове снаге.« (Петар С. Брајовић, Коначно ослобођење, издање 1983, Загреб, стр. 456).

вратила у рејон Копривнице.²²⁸ У овом рејону је 14. маја посела висове северно од села у овом распореду: на десном крилу - 1. батаљон, у средини - 2. батаљон и на левом крилу - 3. батаљон. Штаб бригаде и остале јединице поселе су Копривницу. Тога дана је у борби заробљено 160 усташа и заплењено 16 пушака, 4 минобацача, 75 ручних бомби, 10.000 метака и 8 товарних коња.²²⁹

Петнаестог маја јединице бригаде су се одмарале и сређивале у истим рејонима. Поред тога, оне су претресале терен у рејону размештаја, хватале и приводиле мање групе заробљених усташа.

Штаб бригаде је сазнао да се у рејону села Сиковаца и Војског налази већа група усташа, па је наредио приправност јединица и да 16. маја, 1. батаљон очисти рејон Војског а 2. батаљон рејон Шишковце - Божични Врх (кота 438) - Превоље.

У 19 часова 1. батаљон се сукобио са око 70 усташа и позвао их на предају. Усташе нису прихватиле предају, већ су отвориле ватру. Дошло је до краће борбе у којој је непријатељ разбијен. Том приликом је убијено 26 а заробљено 14 усташа.²³⁰

Дивизијски комитет КПЈ је 15. маја у Св. Пегру (Бистрица на Сутли) анализирао дејства после ослобођења Загреба, стање у јединицама и план прославе годишњице дивизије. Пошто је закључено да је код јединица дошло до опуштања, што је умањивало борбену готовост и доводило до непотребних губитака, усвојене су мере за подизање борбене готовости јединица и план прославе годишњице дивизије.

Истог дана штаб бригаде са политичким комесарима батаљона анализирао стање у својим јединицама и одлучио да закључке Дивизијског комитета уз поуку, пренесе бригади. На састанку је оцењено да су борци заморени од сталних борби, покрета и напрезања, да се после ослобођења Загреба понашају као победници тек завршеног рата, да су се опустили, и да су им одговорност и

²²⁸> Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 140.

²²⁹) Зборник, том XI, књ. 1, док. бр. 140; Архив ВИИ, к-253, рег. бр. 55/7, ј-к 147 м, рег. бр. 25/32/9 и к-1047, рег. бр. 14-1/9.

^{2*}» Архив ВИИ, к-1043, рег. бр. 49-109/2, к-253, рег. бр. 55/7, к-1047, рег. бр. 26-32/9 и к-1047, рег. бр. 14-1/9.

дисциплина опали. Ради тога је од командовања захтевано да тенденцију опуштања спречи, пре него што наступе штетне последице.²³¹

Бригада је од 16. до 19. маја остала у истом распореду и у строгој приправности. За то време претресала је околину и разбијала, заробљавала и приводила мање групе усташа. У засеоку Сливље 1. чета 1. батаљона је 16. маја открила групу усташа и напала их, а дочекала их 14. македонска бригада, и заробила. Убијено је 13 усташа, а заробљено њих 124, и заплешено 30 пушака, 9 аутомата, 11 пиштоља, један пушкомитраљез и 4.000 цигарета. Трећи батаљон је 18. маја на простору северозападно од Копривнице убио 6 и заробио 43 усташе, а запленио 5 пушака и два пиштоља. У истом рејону је 19. маја убио 7, а заробио 6 усташа.²³²

У дејствима од 12. до 19. маја јединице 31. бригаде су имале укупно 13 погинулих, 15 рањених и 16 несталих бораца; изгубили су 4 пушкомитраљеза и 12 пушака, а утрошиле 24.000 метака и 40 артиљеријских граната и мина за минобацач. У истом периоду убијен је 141 и заробљен 619 усташа, заплешено 88 пушака, 6 митраљеза, 4 минобацача, 17 пиштоља, 712 ручних бомби, преко 100.000 метака, 120 коња, 48 запрежних кола опреме и 5 говеда.²³³

Шеснаестог маја командант и политички комесар дивизије обишли су бригаду и наредили њеном штабу да изврши анализу борбених дејстава вођених иосле 11. маја и да среди јединице. Оживела је и политичка активност у јединицама. Истог дана политички комесари и њихови помоћници анализирали су попуњеност јединица бригаде политичким кадром.

Два дана касније 18. маја, штаб бригаде је са штабовима батаљона и командама самосталних чета одржао састанак на коме су анализиране борбе од 12. до 18. маја и закључено: да су јединице у ове борбе ступале преморене од ранијих борби и покрета и да су борбе водиле на планинском и тешко проходном земљишту за које

31) Пр^ча белешкама Владимира Дујића у бригади је 15. маја 1945. било 1.336 бораца и старешина, од тога 253 члана и 25 кандидата за чланове КПЈ и 364 члана СКОЈ-а.

Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-33/9.

Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 14-2/9 и к-1047, рег. бр. 26-33/9.

нису биле обучене. У тим борбама била је изостала боља артиљеријска и минобацачка подршка пешадије. И поред тога што су се, због завршетка рата, јединице биле опустиле, оне су, захваљујући високом борбеном моралу, све постављене задатке извршиле и у борбама постигле врло добре резултате.

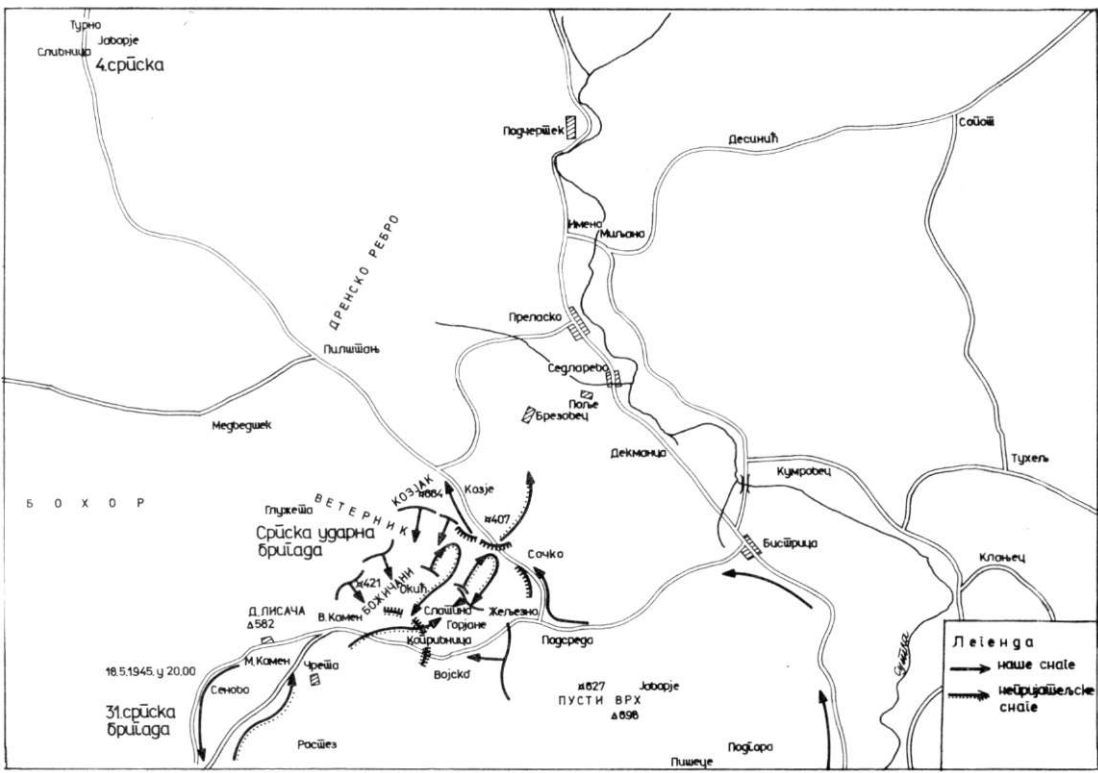
Неке опште карактеристике бригаде

Тридесетпрва српска бригада је формирана у време одлучујуће битке за ослобођење Србије. Учествовала је у »београдској операцији«, у борбама на сремском фронту и пробоју овог фронта, као и у завршним операцијама за коначно ослобођење Југославије. Последње оружане борбе водила је на дан 19. маја 1945. против усташа испред Цеља у Словенији, где је и дочекала крај.

Матично подручје бригаде (Шумадија, западна Србија, Мачва и Београд) су у првом и другом светском рату најбруталније напале Аустро-Угарска и фашистичка Немачка. Окупатори су у оба ова рата починили многе геноцидне злочине над народом овога краја Србије, због којих се свет у оба рата згражавао, а народ је у почиоцима злочина видео највеће непријатеље. Бранећи слободу и опстанак народа, српска војска је 1914. однела прву, своју и савезничку, победу на Церу, а четири месеца касније и најбриљантнију победу - на Колубари. У 1915. прославила се у легендарној одбрани Београда. Потомци тих ратника су на истом том подручју у другој половини 1941. створили прву слободну територију у окупираној Европи, а највећу у Југославији. Борци бригаде су првих октобарских дана 1944. кренули да наставе светле традиције својих предака.

Снажан мотив бораца била је и жеља да се непријатељу наплате злочини које је у оба рата некажњено извршио над недужним и слободољубивим народом овог подручја.

Борци су претежно добровољно ступили у бригаду и били спремни да се боре, уз највеће жртве и одрицања. Зато је, упркос тешким борбама, великим губицима и оскудици, њено најглавније оружје био високи морално-политички ниво бораца.

Последња борба Бригаде 11. - 18. 05. 1945.

Борци бригаде били су већином земљорадници, за њима долазе радници, потом ђаци, студенти и остали. Број чланова КПЈ и СКОЈ-а био је мали, али је до краја рата сваки трећи борац примљен у једну од ове две организације.

Руководећи кадар штабова батаљона и бригаде углавном је дошао из 1. и 6. пролетерске дивизије, а потицао је из Шумадије, Црне Горе, Босанске Крајине и Лике. Кадар команди чета је већином потицао из јединица 21. и 22. српске бригаде.

Први борци бригаде делом су учествовали у илегалној борби, а краће време су провели у партизанским јединицама Шумадије, тако да су већ били прекаљени и обучени војнички, а и политички уздигнути. На дан формирања у бригади је било близу 1.000 бораца. Октобра 1944. из околине Ваљева, Обреновца и Шапца у бригаду је ступило још 600 бораца. Бригада је 4. новембра 1944. када се пребацивала преко Саве у Срем, имала 1.750 бораца. Највеће попуне у Срему биле су: 13. јануара 1945. батаљон из 21. српске ударне бригаде и 8. марта 507 бораца из 22. и 32. српске бригаде и око 300 бораца из источне Србије, са подручја Кучева, Зајечара, Неготина и Кладова. Мањих попуна било је у покретима и затишјима између борби из других крајева Србије, Војводине и Хрватске. Бригада је, реорганизацијом, марта 1945. попуњена на 2.419 бораца и са тим бројним стањем је кренула у пробој сремског фронта и офанзиву за коначно ослобођење земље.

Наоружање бригаде приликом формирања било је скромно и до њега се долазило на различите начине - заплењивањем од непријатеља и добијањем од савезника. Већина бораца била је наоружана пушкама и ручним бомбама, свако одељење пушкомитраљезом, командири водова и чета - аутоматима, по једним митраљезом »брета« и три противтенковске пушке. Оружје је углавном било дотрајало. Ватрена моћ бригаде се постепено повећавала. Послужиоци минобацача почели су обуку на курсу 18. новембра 1944. После курса вратили су се са минобацачима у бригаду. Унификација наоружања вршена је споро - због недостатка оружја и услед сталних

борби. Завршена је фебруара 1945, после пет месеци постојања и непрестаних борби. Тада је добијено једнообразно наоружање и оруђа веће ватрене моћи. Тако је повећана ватрена моћ и олакшано командовање у борби.

Бригада је 3. октобра 1944. ушла у Шумадијску, 7. октобра у 36. ударну (војвођанску) дивизију, 16. октобра под непосредну команду штаба 1. пролетерског корпуса а 8. новембра у 21. ударну (српску) дивизију, где је остала до краја рата.

Постепено, бригада је и организацијски учвршћивана. Приликом формирања имала је штаб, четири батаљона и позадинске јединице. Увођењем нових борбених средстава формиране су и нове јединице: извиђачки вод - касније и чета, Техничка чета - касније Инжињеријска чета и чета за везу, митраљеска и минобацачка чета, касније и артиљерија, а развијене су и нове позадинске јединице и органи штаба. Са борбеним јединицама бригаде развијао се и њен санитет. У четамa су били болничари и носиоци рањеника, у батаљонима референти санитета, а у бригади референт санитета, лекар, неколико болничара, вод за изношење рањеника и на крају - санитетска чета. Организацијски развој бригаде завршен је почетком марта 1945, када су штабови и јединице добили физиономију по узору на одговарајуће јединице Совјетске армије.

Највећи део старешинског кадра имао је богато ратно искуство у партизанским борбама у Шумадији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Лици, где је вођен покретан - маневарски рат. У фронталном рововском рату на равном и откривеном земљишту, какав је био сремски фронт, нису имали искуства ни старешине ни борци. Пре доласка у бригаду старешине су, углавном, командовале јединицама за један степен нижим, а у бригади су издигнуте на положаје за један степен више, што је значило да им је поверено сложеније и одговорније командовање. Недовољно познавање бораца и старешина пре борби брзо је превазиђено, али је донело и одређене потешкоће.

Убрзана борбена обука бораца и старешина била је саставни део припрема за сваку борбу и трајан основни задатак команди и штабова све до извођења систематске

обуке у фебруару и марту 1945. године. Кроз обуку бивше краљевске југословенске војске последње је прошло 1919. годиште, а бригада је била састављена од омладине претежно млађих годишта. Истина, део борада је стекао извесна искуства у партизанском ратовању и илегалној борби, али то нису била искуства и знања приоритетно потребна за сремски фронт.

У бригади је о обуци бораца поклањана велика пажња. Али, због сталних покрета, борби и других задатака нови борци нису пре увођења у борбу могли проћи кроз потпуну и систематску обуку а ни прилагодити се свим условима борбе. У борбама се свакако најбоље обучава и прилагођава рату, али је таква обука и најскупља. После скоро пет месеци борби у бригади је од 10. фебруара до 22. марта 1945. извршено преоружање, реорганизација и систематска борбена обука бораца и јединица, која је дала врло добре резултате. Јединице су увежбане, њихов борбени квалитет је подигнут и добијено је и једнообразно ново наоружање - што је бригаду припремило за пробој сремског фронта и офанзиву.

Систем веза и обавештавања одржаван је захваљујући сналажљивим и одважним куририма. Касније су, при завршетку рата, коришћена и остала савремена средства везе: телефон, радио-станица и друго. Курири су, пак, били најпоузданија веза, нарочито у тешким и сложенијим ситуацијама.

Ни санитарско особље није заостајало у погледу усавршавања кроз борбу. Прва неопходна знања стицана су на кратким курсевима. Од превентивног сузбијања разних обољења, оно се у току рата све више усавршило у пружању осталих видова лекарске помоћи.

Бригада је одмах по формирању убачена у борбе, а 10. новембра 1944. је први пут посела положај на сремском фронту, испред непријатељског упоришта у Мартинцима. Рат је наставила у још тежим условима: фронтална и рововска борба у подводној и блатњавој сремској равници, по зимском времену - хладноћи, снегу и ветру, у дотрајалој одећи и обући, а против јаког, добро наоружаног, утврђеног и припремљеног непријатеља - рањеног, али очуваног морала, великог искуства и чврсто

решеног да поседнуте положаје упорно брани. За тешке борбе против јаког непријатеља у Срему бригада није била довољно обучена ни припремљена. У 38 дана дотадашњег постојања она је учествовала у борбама, покретима и на обезбеђењу, али у лакшим условима од оних са којима се срела на сремском фронту и у офанзиви за коначно ослобођење земље.

Од формирања до последњих борби 19. маја 1945. бригада је постојала 228 дана рата. Од тога је 36 дана ратовала у западној Србији, 155 на сремском фронту и 37 дана у офанзиви. У борбеном додиру са непријатељем провела је 119 дана, а 109 дана на свим осталим задацима. Од сремског фронта до Козја, у Словенији, највећи део времена се налазила у првом ешелону 21. дивизије и на главном правцу удара и наступања 1. армије ЈА. У данима до завршетка рата била је изузетно активна. Време је проводила у борбама, покретима, обезбеђењу и борбеној обуци - без предаха. Задатке је решавала у јуришу.

У тако кратком времену постојања кроз бригаду је прошло близу 5.000 бораца, од којих је око 950 погинуло, а око 2.000 рањено; међу њима је био већи број оних који су рањени и више пута.

Бригада је учествовала у београдској операцији, на Сремском фронту и у завршним операцијама. Учествовала је у ослобођењу следећих градова и већих насељених места: Обреновац, Шабац, Мартинци, Босут, Вишњићево, Сремска Рача, Јамена, Строшинци, Сољани, Врбања, Дреновац, Рачиновци, Оток, Мохово, Шаренград, Томпојевци, Чаковци, Берак, Свињаревци, Петровци, Церић, Нуштар, Винковци, Ново Село, Иванково, Стари и Нови Микановци, Бурђанци, Баково, Андријевци, Сибињ, Стари Слатник, Бродски Ступник, Радовање, Ориовац, Малино, Живике, Сеоце, Лужане, Батрина, Били Бриг, Врбова, Старо Петрово Село, Годињак, Запоље, Нова Градишка, Ковачевац, Медари, Горња Трнава, Смртић, Горњи Богичевци, Окучани, Лаћевац, Доњи и Горњи Рајић, Брезовац, Суботички Град, Поповац, Козарица, Липовљани, Пиљенице, Илова, Кутина, Репушница, Грачаница, Кривај, Осекво, Поток, Околи, Окешинец, Храстилица, Јоховац, Криж, Сиренец, Деановец, Сапампов, Иванић Град, Леп-

ровица, Остра, Пухово, Дуго Село, Краљевац, Селница, Сесвете, Дубрава, Загреб, Стењевец, Врапче, Подсусед, Запрешћ, Дубравица, Краљевец, Бистрица на Сутли (Св. Петар), Подсреда, Козје и Копривница.

Бригада је могла да изврши овако велике и сложене задатке у тако кратком времену зато што се, упоредо са оружаном борбом за ослобођење, борила да ослободи борце од политичких и друштвених стега у којима су живели и да их обогати знањем потребним савременом човеку. Тако су људи припремани за задатке чији су носиоци били, што је и гаранција успеха. Ова борба се водила на политичком, војном и идеолошком пољу, политичким радом за остварење прокламованих циљева: опште и људске слободе, национална, економска и културна равноправност и социјална правда. А то је мотивисало и мобилисало борце, одржавало им висок морал, нападало их снагом да се боре, подстицало да издрже највеће тешкоће и гарантовало да борба неће бити узалудна.

Носиоци политичког програма биле су организације КПЈ и СКОЈ-а, које су уживале ауторитет и поверење. Активношћу њихових чланова политичка мисао је допирала до сваког борца и била је прихваћена.

Партијска организација бригаде је од првог дана захтевала пуну одговорност према раду, војној дисциплини и обавезама. Чланови Партије и СКОЈ-а су увек служили за пример. Свуда су обезбеђивали да борци на конференцијама - четним и батаљонским - износе све слабости и недостатке, своје и туђе, да критикују кривце за неуспехе у борби. Могли су, без икаквих последица, да указују и на пропусте руководиоца, без обзира на њихов положај. Био је то својеврстан облик демократије у свим јединицама.

У раду партијске и скојевске организације кадрови су се током читавог периода почев још од формирања бригаде, сукобљавали са објективним тешкоћама. Пре свега, низак степен писмености великог броја омладинаца умањивао је укугше резултате рада на идеолошко-политичком и војностручном уздицању. Но, и поред тога, партијска и скојевска организација бригаде дале су вели-

ки допринос стручном, организационом и морално-политичком јачању јединица.

Политички рад је развијао другарство и јачао војне колективе, што је од велике важности у рату. Преко КПЈ и СКОЈ-а осмишљаван је морално-политички рад и подстицано решење свих проблема војних колектива, од описмењавања неписмених до оружане борбе против непријатеља. Комунисти и скојевци су били носиоци здравих односа, подстицали су на извршење свих задатака и објашњавали политичке догађаје.

Културно-просветни и забавни програм био је део политичког рада. Културни одбори су своје програме, време и начин рада подређивали основном задатку. У бригади су од 18. новембра 1944. постојали хор и више секција које су дале велики број приредби за народ и борце. У ослобођеним местима се изводио културни програм. У четама су били курсеви за описмењавање. Издаване су водне, четне, зидне, рововске и цепне новине, по један лист у батаљону и један у бригади. Одржавана су политичка и општа предавања. Индивидуално и колективно су масовно читане књиге и штампа. Иницијативе бораца биле су неисцрпне и у погледу садржаја и форме рада. Тако су се људи припремали и оспособљавали да лакше изврше свој основни задатак. Напори у том правцу нису били мали, резултати су били велики. Тај рад и резултати давали су посебан квалитет 31. српској бригади у војничком и морално-политичком смислу.

Бригада је присно сарађивала са народом свих крајева кроз које је пролазила. Дала је велики допринос развијању братства и јединства. Свуда је топло примљена. У Срему је по хладноћи и снегу, под ватром непријатеља, убирала летину. У сарадњи са УСАОХ у Загребу је приредила изложбу експоната од свог борбеног пута.

Бригада је за заслуге у рату одликована Орденом заслуге за народ првог реда и проглашена за ударну. Њене ратне традиције наставља јединица у војној пошти 9470 у Београду.